

СИНИША ПАУНОВИЋ

КАД СУ ЛЕТЕЛЕ
КАМИЛАВКЕ

Завичајна библиотека „Врела“

Књига 7

Издавачи

Градска библиотека
„Владислав Петковић Дис“, Чачак
и породица Пауновић

Уредник

Даница ОТАШЕВИЋ

Рецензент

Др Славенко ТЕРЗИЋ

Предговор

Владимир ДИМИТРИЈЕВИЋ

СИНИША ПАУНОВИЋ

КАД СУ ЛЕТЕЛЕ
КАМИЛАВКЕ

Чачак, 2006.

Синиша Пауновић (1903–1995)

ПРИЛОГ РАЗУМЕВАЊУ ВРЕМЕНА

(Синиша Пауновић, *Kag су лејелe камилавке*)

Рукопис књиге под општим насловом *Kag су лејелe камилавке* садржи више мањих или већих целина и додатака. Основу књиге чини рукопис познатог новинара „Политике“ насловљен *Kag су лејелe камилавке* (84 страна густо куцаног текста), затим део рукописа нешто мањег обима *Из Дневника Синише Пауновића*, а као додаци главном делу рукописа следе реаговање епископа др Саве (Вукотића) на фельтон С. Пауновића објављен у НИН-у и Стојана Николаева из Скопља (истим поводом). Приложена су сасвим кратка мишљења познатих историчара проф. др Радована Самарџића и проф. др Јована Марјановића. На почетку књиге налази се текст Владимира Димитријевића *Сведочење из смутног времена*, нека врста Предговора, а, сасвим на крају, кратка или врло садржаја биографија Синише Пауновића из пера Марије Орбовић.

Главни предмет рукописа *Kag су лејелe камилавке*, и дневних бележака Синише Пауновића, јесте борба Српске православне цркве и верујућег народа против садржине Конкордата између Свете Столице и Краљевине Југославије 1937. године, као и последице те борбе у Цркви и око ње. Синиша Пауновић је те догађаје пратио као новинар „Политике“. Главни део рукописа односи се на политички амбијент у Београду 1937–1938. године, односно на протесте патријарха Варнаве, архијереја, свештенства и народа против Конкордата, а потом и на мистериозну смрт Патријарха и његова два брата. Дневничке белешке се баве сличним проблемима у периоду 1937–1940. године.

Несумњиво је да се рукопис Синише Пауновића тиче врло значајног историјског тренутка у СПЦ и Краљевини Југославији уочи Другог светског рата. Кроз борбу око Конкордата преламали су се много шири и далекосежнији политичко-верски планови. Патријарх Варнава је даром великог духовног поглавара и мислиоца предосетио погубност тих планова по будућност српског народа. Тек ће будућа свестрана истраживања грађе из домаћих црквених и државних архива, као и страних архива, осветлiti сву сложеност ове велике политичке и духовне драме готово на прагу Другог светског рата.

Синиша Пауновић је о тим догађајима сведочио стилом и језиком новинарске репортаже и хронике. Тешко би се без темељних архивских истраживања могла дати оцена о заснованости његових судова, пре свега о појединачним духовницима СПЦ, а затим и политичким личностима. Пауновићев рукопис се на првом месту може означити као сведочење једног новинара о крупним историјским догађајима и личностима. Као и обично, новинар не бира увек речи (патријарх Варнава „неке поводе за своје појављивање просто сам измишља“), жели да истакне себе и представи као личност која има ексклузивне контакте и изворе обавештења, поједностављује врло компикована политичка и црквена питања. Тешко је претпоставити да је Пауновић, са пуном верношћу, могао бележити дуге монологе и дијалоге међу духовницима, или са духовницима, или са другим личностима. Треба са прилично резерве примити забележена мишљења поједињих владика о другима, или о Патријарху, као и Пауновићево прилично поједностављено виђење прилика у Патријаршији.

Синиша Пауновић је био личност широких интересовања. Имао је велико животно искуство и познавао је многе значајне људе. Читалац се не може отети утиску да је овај рукопис писао после Другог светског рата и да је дух идеолошког времена дао печат његовом писању. Његово сведочење се, мерено очима историчара, не може узети као довољно поуздано и зналачко, када је реч о великому политичком сукобу око Конкордата. Рукопис је пре свега сведочанство о политичком амбијенту Београ-

да 1937–1940. године, о листу „Политика“, а на крају и о личности самог писца.

Сматрам да се рукопис може објавити као једно од сведочанства савременика о времену 1937–1940. године. Може послужити као занимљив прилог разумевању тога времена.

Др Славенко ТЕРЗИЋ

Београд, 23.11.2006.

СВЕДОЧЕЊЕ ИЗ СМУТНОГ ВРЕМЕНА

(Синиша Пауновић: *Kag су лејелe камилавке*)

Увод

У оставштини познатог српског новинара, писца, преводиоца и колекционара, Синише Пауновића, налази се и рукопис *Kag су лејелe камилавке*, његов опис „конкордатске кризе“ 1937. године. У то време, Пауновић је био новинар „Политике“ и веома се ангажовао у праћењу догађаја, будући да је био близак појединим значајним личностима Српске Православне Цркве. Својевремено је ова своја сећања Пауновић фељтонизовао у „НИН“-у (крајем 1981. и почетком 1982). Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ у Чачку, баштиник Пауновићеве заоставштине, решила је да ова сећања публикује, уз белешке из дневника овог писца које се тичу дотичног периода.

Да бисмо боље разумели проблематику која се у *Камилавкама* излаже, потрудићемо се да дамо, укратко, историјске координате овог значајног догађаја из историје Југославије, земље које више нема.

Предисторија

Конкордат је споразум једне државе и Ватикана којим се уређују питања Римокатоличке цркве, њених права и дужности, у односима са том сувереном државом. Конкордат регулише читав низ области у којима држава и римокатоличка заједница ступају у додир, па је у праву

др Бранко Надовеза који пише: „Преплитање правног и политичког у конкордату очигледно да на Балкану има специфично и далекосежно значење, више него на било ком другом подручју Европе /.../ Конкордат тежи да има уплива у све облике друштвеног живота: образовање, школство, брак, породицу, па чак и у државну организацију“.

Србија је у конкордатске преговоре с Римом ушла још у доба Илије Гарашанина. Власт је била у вези са ђаковачким бискупом Штросмајером, али су се сви преговори завршавали неуспехом, јер Рим није пристајао да се задовољи понуђеним. Нарочито велики притисак око потписивања конкордата, који тобоже простира из обавеза преузетих на Берлинском конгресу 1878., на Србију је вршен осамдесетих и деведесетих година XIX века. Ватикан се позивао и на чињеницу да је са Црном Гором конкордат већ потписан. Јован Бошковић, министар просвете и црквених послова, нарочито је био против притисака који су ишли на штету младе српске државе. У Србији, која је имала 2,5 miliona становника, живело је свега десетак хиљада римокатолика, углавном странаца, али Европа је (као и данас) од Срба тражила што већу „толеранцију“. Као што је говорио Д. Б. Несторовић још 1902: „.../ За западну Европу би прави доказ о верској толеранцији Србије био тек тада када би се бар у Београду извијао торањ римокатоличке цркве“. Уочи Првог светског рата конкордат је био спреман, али је ратни вихор све помео.

Преговори о конкордату

Веома брзо по формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца почели су преговори о склапању конкордата нове државе и Ватикана. Захтеви Рима били су радикални, а тицали су се, пре свега, потпуне власти католичког начела у области школства и постављања вероучитеља. Захтевано је државно признање верских школа, као и то да римокатоличкој деци учитељ буде њихове вероисповести. Ватикан је упорно одбијао да испуни државни

захтев да се службе међу јужнословенским римокатолицима одвијају на словенском језику.

Преговори су били прекинути, па настављени 1931. године. Др Никола Жутић каже да је Ватикан, гледајући кризу режима краља Александра, био још непопустљиви него 1925. „Упознавши се са садржајем предлога Ватикана, посланик Симић је у разговору с кардиналом Пачелијем приметио да је одговор тако конципиран да се стиче утисак да Света Столица не жели склапање конкордата.“

Конкордат око кога се потрудила Влада Милана Стојадиновића био је потпуна капитулација пред захтевима Рима, који се сасвим ставио изнад државе Југославије. Критичари су, пре свега, тврдили да је конкордат непотребан, јер га је у свету потписало свега девет држава, међу којима су биле Немачка, Италија и Аустрија, али и Хаити. Велика Британија и Француска никакав међудржавни уговор с Ватиканом нису имале. Указивало се на то да се римокатолицима даје могућност мисије међу православнима. Начело равноправности конфесија било је повређено ставом да ће римокатолички свештеници бити заштићени као и државни службеници (што није било предвиђено по Закону о Српској Православној Цркви). Римокатолицима је било дато право на рад у милосрдним установама и непосредно деловање међу болеснима и сиротињом. Римокатолички свештеници су били заштићени и пред судом више од православних: држава је морала не само да обавести њихову црквену власт о покретању поступка, него и да наведе разлоге због којих је поступак покренут, па чак и да формира мешовиту комисију са црквеном влашћу ако ова одбије да окривљено духовно лице повуче са положаја.

По члану 14 конкордата, статус правног лица даван је римокатоличким установама у складу са канонским правом дотичне конфесије, а не у складу са државним законом. Конкордатом је гарантована исплата одузете имовине римокатоличке заједнице у пуној тржишној вредности, што није важило за СПЦ. Римокатолицима су хтели да врате добра секуларизована још у XVIII веку, а СПЦ

није имала право ни на мања обештећења. Веронаука је за римокатолике постала обавезна, а за православне је била подређена државној просветној политици. Било је предвиђено и широко изузимање из војне обавезе, итд. Једном речју, конкордат је био кап која је превршила чашу стрпљења СПЦ. Резултат је био „кrvava литија“, смрт патријарха Варнаве (у чије узроке се још увек сумња), сукоб Цркве и државе и, на крају – пад конкордата.

Заштито је Српска Црква била одлучно против?

Када је конкордат Краљевине Југославије са Ватиканом у питању, запањује одлучност с којом се, државотворна и државочуварна, СПЦ супротставила његовом потписивању. Овако одлучна реакција, међутим, само је плод годинама растуће напетости у односима како Цркве и државе, тако и узајамним односима између православних и римокатолика у Краљевини.

Наиме, Ватикан је од почетка био антијугословенски настројен (уз тактичка прилагођавања своје политике). Др Никола Жутић, пишући о ватиканском ставу 1919. године, наводи *L'Osservatore Romano*, званични ватикански гласник, тврдећи да овај часопис, „преко својих написа, даје подршку сепаратистичким и иредентистичким покретима у Краљевству СХС. Залаже се за независну хрватску републику, у Словенији даје подршку Аустријанцима, у североисточној Србији и Војводини Румунима (Власима), у Црној Гори независној црногорској краљевини, а у југозападној Србији Албанцима“. Попшто је признала нову државу, ватиканска дипломатија је наставила да врши притиске на њу, подржавајући пре свега италијанске претензије на Истру и Далмацију. У сталном страху од ватиканско-мусолинијевског савеза, власти Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца су непрестано попуштале Риму, тако да је он увек наметао своје бискупе, чак и антијугословенски определјене. Албанци-римокатолици су свој косовски комитет повезали са ВМРО-ом. Унијати из Струмице и Ђевђелије су били про-бугарски настројени. Упорност македонских унијата била

је толика да је Свети Архијерејски Синод 1929. године писао председнику владе Петру Живковићу да унијати чак на силно прекрштавају поједине у Злетовско-струмичкој епархији и, што је још озбиљније, новцем преверавају похлепне. У Војводини је римокатолицизам подржавао великомађарску државну пропаганду. У Босни је Мехмед Спахо, вођа Југословенске муслиманске организације, радио на зближењу муслимана и католика ради сузбијања „српске превласти“.

У Србији је деловање римокатолика било веома успешно. Француски фратри асумпионисти из Цариграда прелазе у Београд, где у Хаџи Мелентијевој улици број 69 оснивају своју цркву и подижу дом. Часне сестре истог реда у Ранксовој улици отварају школу за француски језик, ручни рад и забавиште. До 1918. једина католичка црква у Београду била је капела аустријског посланства у Крунској улици, али већ 1926. подиже се црква Криста Краља у самом срцу престонице (велики део новца за изградњу храмова дале су папе Бенедикт XV и Пије XI). Године 1926. у Брегалничкој улици у Београду подигнут је фрањевачки самостан за четрдесет фратара и часних сестара. Они су одмах кренули у мисију по Србији, по римокатоличким жупама и у болницама. Фрањевачку акцију је издашно помагао масон и гувернер Народне банке Југославије, Ђорђе Вајферт. Крајем 1925. и почетком 1926. отворена је римокатоличка црква у Крагујевцу. Две часне сестре су дошли са намером да направе забавиште за српску децу. Годину дана касније подигнута је римокатоличка црква у Сmederevу.

Жупник Фердинанд Хрди, који се кретао од Крагујевца до Ниша, био је веома ревностан у захтевима југословенским властима да се образују жупе у Бору, Ђуприји, Ужицу и Зајечару. Локалне власти су упозоравале да број римокатолика уопште није тако велики како је Хрди тврдио, већ да су многи настањени ту само привремено. Број римокатолика је стално растао, па је београдски жупник Вагнер тврдио да је такав „природни и здрав развој био могућ само у земљи у којој су толеранција и вјерска равноправност били истинска стварност, и где број

ном доласку католика нису прављене никакве запреке“. (Иначе, жупник Вагнер је, по писању београдске „Политике“ од 5. септембра 1919, у време кад је Србија била под аустроугарском окупацијом „с предикаонице католичке цркве сипао клевете на Србију, Србе, Карађорђевиће и Белог Орла“).

Жупници су преводили и православне Србијанце на унију с Римом. Већ поменути Хрди нарочито је био активан у Нишу, где је низ лица увео у римокатолицизам, због чега је и Свети Архијерејски Синод морао да протестује пред државним властима. Чак је и министар унутрашњих дела Б. Максимовић указивао на Хрдијеву србофобију и везу са круговима хрватских шовинистичких политичара, које је извештавао о стању у Србији. Број римокатолика се, у односу на стање пре Првог светског рата (око 14–15.000), виште него удвостручио. Упркос свему томе, хтело се још.

Српска фантазмагорија, звана „интегрално југословенство“, трајала је и трајала. У школама су се, као „свечијужнословенског јединства“, славили Св. Сава и Ђаковачки надбискуп Јосип Јурај Штросмајер (који је жељео унијаћење Срба и Југославију под Хабзбурзима). Нарочито се јасно видело куда иду међуверски и међунационални односи 1935., када је Архијерејски сабор СПЦ прогласио Светосавску годину, поводом седамстогодишњице смрти највећег Србина, Светог Саве. Загребачки надбискуп др Анте Бајер је својим верницима забранио било какво, активно или пасивно, учешће у обележавању тог јубилеја, а нарочито у школама. Владика Николај је написао један огорченчица чланак, указујући да су чак и фрањевци, попут Андрије Качића Миошића и Грge Martića, својевремено величали Светог Саву; Срби су славили Штросмајеров дан у школама, а Влада Краљевине Југославије није учинила ништа да светосавску годину учини сведржавном.

Са територије данашње Хрватске долазиле су све озбиљније вести о сепаратистичком покрету Хрвата против Краљевине Југославије. Тако је, по налогу Влатка Мачека, у априлу 1936., организован напад на граничну

караулу у области села Јелачићево. У Славонској Пожеги 8. новембра 1936. Хрвати су напали српске сватове који су носили југословенску заставу. Хрватска сељачка странка (мачековци), где год је била на власти, уклањала је ћириличне натписе и замењивала их латиничним. Уместо табли с натписима „општина“ и „срез“ појављивале су се табле на којима пише „опћина“ и „котар“. Српски трговци у Загребу били су бојкотовани. У фебруару 1936. демонстранти, који су славили помен Анте Старчевића, разбили су прозоре на кући у којој је становао митрополит загребачки Доситеј (Васић). У марту су у Загребу разбијане српске продавнице. У априлу су у Керестинцу мачековски бандити масакрирали шесторицу младића, чланова Југословенске радикалне заједнице, а затим убили Јована Буту, његову жену и ћерку. Некадашњи аустроугарски официри, сада у војсци Краљевине Југославије, претили су српским официрима чак и смрћу. Хрватски угледници су избегавали да присуствују свим поменима везаним за српску историју, а нарочито Видовдану, који је, иначе, био државни празник. У августу 1936. у Сремској Митровици (!), где је било свега двеста Хрвата, организоване су демонстрације на којима се кликало Мачеку, а против краља и Београда. Чуло се и: „Да живи хрватска Митровица!“ Римокатолички жупници су радили на кропатизирању Буњеваца у Војводини. У истом месецу 1936. жупник у Оточју, Грга Старчевић, говорио је да Хрвати не воле Србе јер они нису никаква браћа, него Цигани и Цинцари. Све је ово било добро познато епископату Српске Цркве, који због тога није желео да се упуши у трговину духовним и националним интересима своје пастве.

Етилолог антиконкордатске борбе

Кажу да је папа Пије XII запретио Србима да ће зајалити што нису пристали на конкордат. Било како било, 29. децембра 1937. године, министар полиције Антон Корошец је објавио да је питање конкордата склоњено с дневног реда.

Ватикан је оштро протестовао због тога. Бискупска конференција Југославије је 4. маја 1938. изложила своју Декларацију којом оптужује Владу да је стала на страну Српске Цркве и православља. Бискупи су тврдили да су права римокатолика „тешко повређена“. Како и колико, види се из белешке др Јоза Петровића, објављене 1942. (Петровић је у Београду боравио од 1925. до 1941. године): „Кад сам дошао у Београд, имали смо црквицу у бившем аустријском посланству. Одлазећи из Београда остављамо шест католичких цркава. Све болнице су у рукама часних сестара, сва кућна послуга је наша. Буњевци имају своје хрватско друштво, затим основан је Хрватски клуб, чији сам члан био од мог доласка у Београд, основасмо Напредкову подружницу, Радишину, а колико је вјерских друштава било, то не умијем рећи. Не вјерујем да је тјеловска процесија у Загребу била импозантнија од оне у Београду.“

Три године после бискупске декларације, настаће Павелићева монструм – држава. Неки од најделатнијих учесника борбе против конкордата обрешће се као свештеномученици, убијени од усташке руке: владика бањалучки Платон, владика горњокарловачки Сава, митрополит добробосански Петар. Митрополит загребачки Доситеј ће, после ужасних мучења од стране усташа, полужив доћи у Београд, где ће, од последица, умрети. Владика жички Николај ће, у Србији, бити под стражом Немаца, да би, скупа с патријархом Гаврилом, крајем 1944. године био одведен у Дахау. Таква је била цена духовне слободе коју је Српска Православна Црква вековима плаћала.

Причање и пређућкивање

Из Пауновићевих сећања видимо да је у несрећној Краљевини Југославији уочи Другог светског рата врило као у котлу. После смрти краља Александра Ујединитеља (1934), земља је почела да пуца по шавовима хрватског сепаратизма и српски политичари су покушавали да многоглаву хидру загребачког шовинизма умире непрестаним давањем жртава – почело је са конкордатом, ко-

јим је требало наситити моћни Ватикан, а завршило се стварањем владе Цветковић-Мачек и Бановином Хрватском, непосредним уводом у Ендехазију. Страни чиниоци су били, као и увек, заинтересовани за нас из својих разлога: Совјетски Савез је очекивао признање од стране Југославије, радећи на јачању Комунистичке партије и маскирању комунизма у Народни фронт; Немачкој су били потребни југословенски ресурси и Милан Стојадиновић је успешно сарађивао са Немцима који су, под Хитлером, били све моћнији чиниоци међународних односа; Италија је и даље претендовала на Далмацију.

У таквој ситуацији није било јасно ко је за конкордат а ко против њега, и зашто. Пауновић, пишући своја сећања није смео да обелодани све што је, у оне дане, чуо и сазнао; и тако се, у тексту који је пред читаоцем, показује да је Михаил Епштејн потпуно у праву када тражи да се у област науке о језику уведе нова дисциплина, сајлентологија, која ће се бавити прећуткивањима у тексту.

Шта Пауновић у књизи *Kag су леїеле камилавке* није рекао? Пре свега, да је главни организатор насртаја полиције на демонстранте био римокатолички жупник Антон Корошец, у то време министар полиције, и да су полицајци који су тукли учеснике литије били углавном Словенци. Кад је текст настајао, било је време „братства – јединства“, које смо чували као „зеницу ока свог“, и није се смело све рећи. Због тога што је текст предратног памфлета о литији настао у доба кад „зеницу ока“ нису толико чували, у њему се види да је владика Платон говорио о „мрачном Корошцу“, да су жандарми народу псовали „мајку срpsку“, што за време титоистичке „слободе штампе“ није требало помињати. У том смислу је *Кrvava liliija*, иако памфлетска, унеколико објективнија од текста *Kag су леїеле камилавке*.

Пауновић је, такође, рекао („између редова“) оно што није морао да каже, а то је да је Владислав Рибникар био стуб левичарске пропаганде у предратној „Политици“. (То је било доба када је Совјетски Савез издашно финансирао народнофронтовске кулисе комунистичког

покрета). Рибникар је био да се подржи Српска Црква, али да се при том избегне подршка личностима патријарха Варнаве и владике Николаја због њихових веза са руском антибогородичком, „белом“ емиграцијом. (И заиста, те везе су биле веома снажне: и патријарх српски и епископ жички одлучно су подржавали Руску Заграничну Цркву, и народу сведочили о опасностима богоуборачког режима СССР). Због тога је Рибникар био и против Јована Тановића, сувласника „Политике“, јер је овај код себе држао Кајуњина, белог емигранта, који је био члан редакције. Због тога Рибникар није симпатисао ни Григорију Божовићу.

Сам Пауновић није, у оно време био ни левичар ни десничар. Међутим, пошто је у доба Титовог режима био у свагда помало двосмисленој позицији тзв. „сапутника“ морао је да у тексту *Кад су лејеле камилавке* доказује своја „напредна убеђења“, и да каже да је у тадашњој редакцији „Политике“ „бар десетак одсто нас млађих и старијих избегавало све што је назадно и конзервативно и показивали склоност за напреднија схватања.“ Зато је, упркос логици ствари, своју причу о конкордатској кризи предратне Југославије морао да закључи „братски – јединствено“: „На дан 19. јула 1937. године проливена је, међутим, и крв, и то не само српска православна, јер се на крају тај несрћни споразум – конкордат – једне вероисповести с државом претворио у најобичније политичко-злочинство. А онда је годинама страдао народ без обзира које је вере био“.

Иако је 19. јула 1937. године проливена САМО српска крв, Пауновић је морао да тврди да се није пролила само српска крв. Није имао никакве аргументе, али је тај страшни, кетмански принцип аутоцензуре, тај ритуал изједначавања свију „братских народа“ СФРЈ, захтевао једну такву реченицу (Сетимо се, српске жртве усташких злочина у НДХ на споменицима су се претварале у „родољубе“, које су убили „фашисти“). Било како било, књига Синиште Пауновића је, и својим говорењем и својим ћутањем, значајно сведочанство. Сведочанство о времену и људима, о идејама, идеологијама, новинарству

као покушају и да се каже и да се прећути у исти мах. Читалац ће, имајући то у виду, свакако стећи једно занимљиво искуство, живећи у доба „рата који сећање брише“ (Миодраг Павловић) и у ком је једино избављење „научити пјесан“.

Како су леђеле камилавке?

Пауновић нам саопштава да Српска Православна Црква није била против конкордата, него против губљења државног суверенитета. Патријарх Варнава је био веома активан у борби за углед Цркве на чијем челу је био. У својој беседи, коју Пауновић наводи и која је била повод за прекид њеног емитовања преко радија, он је рекао: „Наши властодршици су изгубили памет и поштење /.../ свим силама наши властодршици гоне једну а грле другу интернационалу, гоне црвену, а грле црну /.../ Не гледа се ни карактер ни поштење, него се све ценi према партијској боји и према партизанској ревности. Не награђује се чиновник према савесном раду, него према услугама партији. /.../ Сви редути српски у овој слободи и слободној држави упуштени су и предани. Сада је дошао атак и на последњи бедем српски, на Свету српску цркву /.../ Пребацују нам што уносимо политику у Цркву! Не уносимо ми политику у Цркву него уносе отров у цео организам народа они који су изгубили и памет и родољубље и поштење/.../ Ко ће казати народу истину ако не народна света Црква? /.../ На окуп, српски народе, у име части и образа!“

Милан Стојадиновић је, по Синиши Пауновићу, због оваквих речи претио патријарху Варнави, и патријарх је, после разговора с председником Владе, пао у постельју из које се никад неће подићи. Због тога се и пронео глас да је патријарх Варнара отрован.

Из Пауновићевог сведочења такође сазнајемо да су левичари били веома заинтересовани за сукоб Цркве и државе. Рибникар је чак наговарао Пауновића да подстакне архијереје да крену у литију како би дошло до отвореног сукоба с режимом. Власт је због тога тврдила

да иза свега стоје комунисти, а левичари су се, после „крваве литије“, крили у храмовима.

Политичка ситуација је била напета. Постојао је државни пресбиро; било је цензуре штампе. Сви су желели да добију неки „поен“ за себе: од већ поменуте „леве опозиције“ до људи попут др Воје Јањића, који је, каже Пауновић, био „расчињени поп, осведочени политички „превртач“ и није умео да чува тајне“. Јањић је издавао некакав свој листић, „Небојша“, па је Пауновић тај псевдоним узео да би збунио власти (јер су власти, читајући текст о крвавој литији, могли да посумњају у Јањића). И заиста, Јањић се хвалио брошуром, и тврдио да је он њен аутор. Пауновић је чланове Светог Архијерејског Сабора СПЦ представио као људе склоне политизирању, од којих је сваки имао своје симпатије и антипатије. Тако је, на пример по њему, митрополит црногорско-приморски Гаврило било лични пријатељ Милана Стојадиновића, па и најпомирљивији према њему. Касније ће Гаврило постати патријарх, па ће „конкордатско питање“ брзо бити скинуто с дневног реда, а гласачима за Конкордат, Стојадиновићевим присталицима, прогледаће се кроз прсте. У том смислу, у књизи смо донели и белешке из Пауновићевог дневника, које се тичу сукоба у Архијерејском Сабору непосредно после завршетка „конкордатске кризе“. Наиме, после смрти патријарха Варнаве, митрополит Доситеј је утврдио да ће епископи и Црква у својој борби ићи даље. Владика шабачки Симеон је, у име Синода, ишао да се види са кнезом – најесником Павлом и изнесе му став Цркве поводом догађаја који су потресли Србију и Југославију. Владика је Пауновићу рекао да је Кнез настојавао на побожности Карађорђевића, и да је деловао помирљиво.

О брошури „Крвава православна литија у Београду“

Синиша Пауновић у својим сећањима наводи да је уводни текст за брошuru о крвавој литији писао ђакон Угљеша Јелић из Саборне цркве у Београду, што се види

по стилу човека који добро познаје црквену терминологију. Све до астериска је Јелићев текст.

Брошура је писана згуснуто и свесно ангажовано, без патоса новинарске објективности. Низ исказа су по-зив на конкретни политички обрачун с „ненародним режимом“; рецимо: „Ни шпански инквизитори нису мучили своје жртве као што их мангупарија управе града Београда у лицу чланова квартова, писара, жандарма и шпијуна пребија и мучи“.

Пауновић је тврдио да се народ молио за здравље патријарха, и да је литија била сасвим невино окупљање грађана; све радње су биле затворене, осим радњи појединих Стојадиновићевих присталица. Литију је водио шабачки владика Симеон, који је певао тропар Крсту: „Спаси, Господе, људе Твоје“. Када је литија нашла на жандармејски кордон, дошло је до сукоба. Жандарми су, псујући народу „српску мајку“, насрнули на свештенана лица. Владике Симеон и Платон нашли су се на удару, као и свештеници Љешевић, Ђорђевић и Церовић. Шеф полиције, Драги Јовановић, је чак командовао жандармима „нож на пушку“, што је присутне доводило до још већег гнева. (Из брошуре сазнајемо да се, двадесет седам жандарма, наредника и редова нашло у затвору зато што су одбили послушност). Младићи у литији су викали: „Ево, убијте нас, не дирајте нам свештенике!“ У сукобу с полицијом нашли су се и политичари попут Војислава Јањића. Брошура се завршава тврђњом да су тирани ударили на Цркву и народ и да Црква и народ треба да им суде.

У прилогу ове књиге донели смо текст покојног владике шумадијског Саве (Вуковића) о нетачностима у Пауновићевим успоменама *Kag су лејеле камилавке*. Владика Сава је оспорио неке наводе Пауновићеве, и дао своју верзију догађаја (с обзиром да је био историчар СПЦ, свакако је имао увида у грађу и документе који новинару „Политике“ нису били доступни). У оставштини Синиште Пауновића нису нађени трагови одговора на текст епископа шумадијског.

Сукоби у Српској Цркви

Пауновић је сматрао да је, после Варнавине смрти, дошло до борбе епископа око патријаршијског престола, па чак и опасности од „раскола“ (око митрополита Гаврила.) Наравно, он је претеривао, али, сукоб је ипак постојао. Наиме, већи део епископата је био за брзо помирење са државом. Патријарх Гаврило је предњачио у томе. Међутим, владика жички Николај је тражио јавно извиђење свих Срба који су били за конкордат, да би били примљени у црквено општење. Сматрао је да се преко та-ко озбиљне ствари као што је издаја српских верских и националних интереса не може прећи тако лако. Због то-га што Сабор није усвојио његове захтеве, владика Нико-лај је одбијао да се појави на заседањима Светог Архије-рејског Сабора све до 1940, када су се, у мартау, он и патри-јарх Гаврило званично помирили у манастиру Каленићу, пред лицем нових опасности по Српску Цркву и народ. Промисао Божја ће их касније спојити у сенци немачких бајонета: заједно су робовали, 1943–1945, у Војловици, Дахау и Бечу.

Пауновић је, рекосмо, у епископату уочио склоност политизирању; сукоб око тога ко треба да говори о четрдесетодневном помену патријарху Варнави типичан је пример. Расправљало се да ли да говори владика Николај или неко други – на kraју није говорио нико. У то време, Пауновић се сретао са владикама – загребачким Доситејем, далматинским Иринејем, дабробосанским Петром. Радио је на помирењу Гаврила и Николаја, око чега се нарочито био заузeo писац Григорије Божовић. Занимљиво је и његово запажање да је, после сваке седнице Синода, новинарска јавност знала све што се на седници дешавало.

О овом сведочењу

Сведочење Синиште Пауновића је новинарски занимљиво. Јер, новинар је човек који о свему има знања, али површног, таман довољног да „заголица машту“ читала-

ца, да свој текст учини привлачним без обзира на последице по истину. Ово „голицање маште“, изазива необично расположење, између задовољства и раздражености: драго нам је што смо у кулоарима, али никад не можемо бити сигурни да је све било баш тако. Књига „*Kag су лешеле камилавке*“ у сваком случају је још један важан лични документ из доба конкордатске кризе. Предајући га читаоцу с пропратним коментарима, који га, чини нам се, на прави начин контекстуализују, надамо се да ће се показати да је *historia semper magistra vitae*, мада смо ми Срби доказ да није увек истина како *repetitio est mater studiorum*.

Владимир ДИМИТРИЈЕВИЋ

ЛИТЕРАТУРА

Вељко Ђурић Мишина: *Злочин је њочео раније / Прилози за историју страдања Срба у Бановинама Савској и Приморској 1931–1939 и Бановини Хрватској 1939–1941*, ауторско издање, Београд 2004.

Љубодраг Димић, Никола Жутић: *Римокатолички рернитализам у Краљевини Југославији 1918–1941*, Војноиздавачки и новински центар, Београд 1992.

Рим не мирује / О старим и новим покушајима Римокатоличке цркве да потчини православне, Бели анђео, Шабац 2003.

Др Никола Жутић: *Краљевина Југославија и Ватикан*, Маштел комерц / Архив Југославије, Београд 1994.

Милош Симић: *Римокатоличка црква и Срби*, SIMEX, Краљево 1991.

Бранко Надовеза: *Конкордат, Балкан и православље, „Српска слободарска мисао“*, 19/2003.

НЕВОЈША

(Сима Ђорђевић)
"Болина"

**КРВАВА
ПРАВОСЛАВНА ЛИТИЈА
У БЕОГРАДУ**

НА ДАН 19 ЈУЛА 1937 ГОДИНЕ

БЕОГРАД

1937

ЦЕНА 5— ДИН.

(Данашњи број
са

*На претходној стапани:
Факсимил насловне стапане из 1937. године*

Влада Милана Стојадиновића, Антона Корошеца и компаније обележена је на дан 19. јула 1937. године нечувеним атаком на Свето Православље. Жандармерија злогласног католичког попа Корошеца, комбинована од жандарма Словенаца-католика, извршила је тога дана напад на београдску Катедралу – Саборну цркву, на отаchestvene архијереје и благочестиве хришћане. Поцепани су барјаци и црквене заставе, поломљени су православни крстови и рипиде – оскрнављена је светиња српска.

Архијереј епархије шабачке д-р **Симеон Станковић** тешко је повређен жандармским бајонетима, кундацима и гуменим палицама. Епископ **Платон**, викарни моравички, контузован је гуменом палицом. Православни београдски свештеници тучени су и малтретирани као робље. Одани и добри синови и кћери српске православне цркве млађени су од стране београдске полиције као стока.

Све се то одиграло на очиглед многобројних београдских новинара и фоторепортера, на очиглед многих страних дописника који су о овим неделима, са ужасом, јављали својим листовима читаве ступице. Па ипак, влада Милана Стојадиновића, попа Корошеца и компаније имала је смелости да сутрадан саопшти у једном званичном билтену и на најбеззначнији начин лажно представи како 19. јула није било ничега страшнога, како су све вести о догађајима код Саборне цркве и о повредама свештенства и грађана измишљене.

Претседник скупштине Стеван Ђирић саопштио је посланицима да је обавештен од Министра социјалне политичке и народног здравља, познатог броћастог нишког циганина и невальјалца, Драгише Цветковића: „**да је цео догађај код Саборне цркве инспирисан од стране свештенства, на тај начин што се владика шабачки сам ограбао ноктом и изазвао крв симулирајући повреду од стране жандарма.**“

Члан кварта Управе града Београда, она вуцибатина, пијанац и дегенерик Мија Петровић, причао је јавно да су владике напиле свештенике па су их пијане послали на лити-

ју и да је због њиховог пијанства дошло до сукоба између света и полиције. Управа града похапсила је масу невиних људи којима је потурила тобожње комунистичке тенденције и оптужила их да су они за рачун комуниста изазвали непредвидљиве налети. И т. д. и т. д.

Ми не желимо да побијамо ове лажи Милана Стојадиновића и попа Корошеца, јер су оне сваком очигледне и врло провидне, већ хоћемо просто да на најобјективнији начин саопштимо народу цео ток овог фамозног догађаја код Саборне цркве па нека народ суди и нека одлучује шта му после тога ваља радити и како треба у будуће да се односи према свима онима који бар за тренутак покушавају да оправдавају ова нечувена недела ове мангупске владе. Владе, која је проиграла све што се могло проиграти, покушава сада да проигра и прокоцка и последњу српску светињу – Српску православну цркву, а уједно да учини атак на све оно што је српско и што је српском народу одувек најсветије било. Јер није ово само атак на српско православље и на српско име, на част и на образ српски већ и на све оно што је с муком кроз векове уз највеће тешкоће и жртве, потоцима крви **стечено...***

*
* * *

На иницијативу хуманих, националних и просветних друштава у Београду, одлучено је међу београдским свештенством да се на дан 19. јула одржи молепствије за здравље Његове Светости Патријарха Варнаве, који је још увек лежао између живота и смрти, и да се после молепствија образује поворка од Саборне цркве, да у миру прође кроз вароши до Савиначке цркве, код које је такође требало да се одржи молепствије. Та вест је објављена у највећем и најобјективнијем престоничком листу и народ је похрлио са свих страна, заказаног дана, по подне, тако да је у цркви и пред црквом било толико верних као ретко када.

* Овај уводни текст написао је ђакон Саборне цркве у Београду Угљеша Јелић.

Било је ту богатих, сиромаха, старих и младих, било је људи, било је жена. Из Београда, из унутрашњости, из вароши, из села. И што је најкарактеристичније међу свим тим светом који је дошао да се помоли за здравље врховног по-главара Српске православне цркве, налазио се и велики број људи и жена који нису припадали источноправославној вероисповести али су смирено и побожно отстојали цело молепствије и искрено саосећали са осталим светом и молили се за здравље Његове Светости.

*Бесомучни Јелицијски чиновници и жандарми обрушују се на православно свештеништво, цејају им одежде и ломе црквене барјаке
(С. Пауновић означен спрелициом)*

Док је молепствије одржавано, на свим београдским црквама звонила су звона а све београдске радње биле су затворене изузев радње двојице тројице Стојадиновићевих трабаната и оног лопова на државним лиферацијама, бестидног Михаила Лукаревића, члана фирме књижаре Лукаревић и Гођевац, иначе вајног народног посланика.

Још у 2 часа по подне, много раније пре почетка молепствија на свим београдским улицама појављује се полиција и жандармерија а нарочито око Саборне и Савиначке

цркве. И мало по мало све се више приближава цркви и црквеној порти док најзад не приђе сасвим главним улазима да затим стигне и на сам црквени праг.

Молепствије је било готово нешто мало пре 6 часова. И народ се почeo спремати за литију. Очекивао је само свештенство да крене напред. Међутим, дододило се нешто што се није догађало ни за време Турака. Полиција је упутила београдском архијерејском намеснику званичан акт у коме га извештава да се литија забрањује и наређује му да то саопшти народу са амвона. И високопречасни господин архијерејски намесник је почeo да чита тај фамозни акт, али није могао да прочита ни прву реченицу па је био прекинут бурним протестима верних, који су већ почели да се револтирају и да захтевају да се што пре крене на улицу и по сваку цену одржи литија.

За то време управник града Београда налазио се по други пут код Високопреосвећеног господина митрополита Доситеја и покушао да га убеди да не треба одржати литију, а на крају му је просто рекао да он то забрањује.

Док се ово одигравало, понесен својом хришћанском православном вером и подстакнут жељом народа који је викао са свих страна да се пође у литију, један млади свештеник истрчава из олтара на амвон, стаје пред намесника и даје народу знак да крене, позивајући у исто време и свештенство.

И народ, са незапамћеним верским заносом и одушевљењем креће из цркве на улицу, вођен многобројним свештенством. Око 70 свештеника у одеждама, неколико владика и око 50 свештеника у мантијама, кренуло је са народом и похрлило излазу.

Али тек што су учинили неколико корака на самој улици Краља Петра наилазе на жандармерију и полицију, на бајонете и гумене палице.

– Назад! Литија је забрањена, – вичу жандарми и полицајци и хватају се за оружје.

– Склоните нам се с пута безбожници! – одговарају мирно духовници, стари и изнемогли свештеници и покушавају да продру напред.

Владике и свештеници носе у рукама крстове, народ барјаке и рипиде.

Настаје велика гужва. Полицајци праве кордон и не допуштају литији да изађе на улицу. Међутим народ постаје све озлојећенији, све више протестује и почиње свом снагом да гура напред. Тако да свештеници и да су хтели да се поврате у цркву нису могли. Пред овим налетом народа, први кордон полиције попушта. Ово очигледно радује и свештенство и народ и сви журе напред с поклицима.

– Живела православна црква! Живео Патријарх! Па и ви сте вальда хришћани!

Тешко повређено је Епископија шабачко-ваљевског др Симеона отима народ из руку оружаних злаковаца и односи у Патријаршију

– И ово су православни хришћани. Види се чим су нас пустили. Зар има човека који би смео да удари на крст и свештенике! – продужују одушевљени усклици народа.

– Напред! – виче свештенство.

Али, радост је била краткотрајна. Убрзо се видело да је ово попуштање и пропуштање свештенства био само полицијски трик којим се желело да се свештенство одвоји од народа. Наиме, полицајци су пропустили кордон само док је један део свештенства прошао, а онда су други део с народом

задржали у црквеној порти и по околним улицама опкољавајући их са свих страна.

Међутим, ни пропуштени свештеници не продужују пут на миру. Већ после неколико десетина корака излази им у сусрет други кордон, и ту долази до првих физичких општрих сукоба. Док су мало на црквеним вратима потискивали нејаке жене и децу, гушали се са грађанима, сада су почели да се отворено обарају и на свештенство не штедећи ни владике.

– Назад! – вичу бесомучно полицијци и жандарми. По нагласку жандарма види се да су Словенци.

– Назад ви богохулници! Не скрнавите свети крст већ нас пустите да идемо својим путем на миру! Ми не сметамо ником, ми вршимо свој верски обред у својој рођеној земљи – виче шабачки владика д-р Симеон, стеже чвршиће крст, запева: „**Спаси Боже људи твоја!**“! и хоће да настави пут.

Полицијци га задржавају, жандарми млатарају бајонетима али маса са свештенством успева да пробије и потисне кордон и крене даље. На жалост већ код основне школе „Краља Петра“ литија се сукобљава са новим кордоном жандарма који као да су неми, не говоре ништа, већ почињу да туку кога стигну, да отимају и цепају црквене барјаке, заставе, да ломе крстове, да чупају свештенике за браду, хваљају за гуше и цепају одежде.

У то време пристиже нова резерва жандарма и шпијуна, на челу са бедним чланом осмог кварта, злогласним мангупом, коцкаром и уцењивачем Шошкићем, праве брзо јак кордон и покушавају да потисну целу литију натраг. Међутим, свештенство које се налази са кордоном прса у прса, успело је да одоли новом полицијском налету, потискује и овај нови кордон док га најзад не дотера до близу Кнез Михајлове улице.

– Зашто нас задржавате? Ми никога не нападамо. Никога не дирамо. Ми желимо да вршимо свој црквени обред, – протестују и даље свештеници и у тренутцима покушавају и врло благим речима, као са амвона, да умилостиве жандарме и полицијце.

Као одговор на њихову благост падају најужасније псовке из редова жандарма и полицијаца. Прво једна па друга док се најзад није чуло са више страна како жандарми

псују владикама и свештеницима српску мајку. Само неколико тренутака иза ових гнусних псовки налећу поново свом снагом на свештенство поново отимају крстове и барјаке док један не истрча сасвим напред из кордона и из све снаге поче да удара тешком гуменом палицом шабачког владику д-р Симеона.

– Мајку ти српску, хоћеш ли већ једном да се уклониш иначе ћу ти браду испчупати! – дерња се разбеснели жандарм.

– „**Спаси Боже**“... – продужује владика да пева и креће понова напред с крстом у руци.

– Спасићу те ја, мајку ти поповску, кад те млатнем, виче један полицајац коме притрчавају два жандарма и обарају се заједнички на сиротог владику.

Владика покушава да да отпора, али пре него што успе да дигне руку нападачи му сваљују митру на земљу, он би да је задржи, али ударци пристижу и ускоро са владичиног лица шиба крв. Но ипак, он се сагиње узима митру ставља је на главу и продужује напред сав рашчупан и крвав.

У народу настаје врисак, вика, протестовање. Једна мања гомила грађана и грађанки која се прогурала са свештеницима, покушава да заштити рањеног владику од даљих удараца али бива убрзо потиснута назад.

А рањени владика у пратњи свештенства стопу по стопу отима од жандарма простор Краља Петра улице, пева и даље „**Спаси Боже људи твоја!**“ и иде напред с крстом у руци.

Таман кад су мислили да ће избити сасвим у Кнез Михајлову улицу стиже пред литију шеф опште полиције, поznати дефраудант и лопов Драгомир Јовановић, искаче из аутомобила и без оклевања наређује: Нож на пушку! У месо!

Очигледно овакој команди нико се није надао. Народ почиње да се комеша а и свештеници за тренутак се колебају и почињу да моле народ да се повуче да се не би даље проливала невина српска крв.

Запрепашћење од овог новог полицијског налета трајало је само неколико тренутака, а онда се поново свет прибра а са њим и свештенство и поново креће напред. И један део свештеника успео је да се пробије још неколико корака напред, али ту наилази на још жешићи отпор и рањени владика доживљује нову несрећу и ново понижење: после гушања од неколико тренутака да продужи пут и да заштити крст,

жандарми га савлађују ударцима кундака и он пада онесвес-
шћен на земљу са једном великом раном на челу.

Овде је био врхунац полицијскога налета и народног
револта и изгледало је сваког часа да ће доћи до мртвих.

Чим је пао на земљу владици притрчавају свештеници
и грађани и дижу га у вис мислећи да је још при свести и да
може да продужи. Желе да га носе на рукама као трофеј
али убрзо виде да је пао у несвест и с муком га извлаче из
гужве и преносе рањеног на рукама у Патријаршију. У Па-
тријаршији му указује прву помоћ д-р Владислав Богдано-
вић, који се ту случајно нашао и констатује да су повреде
врло озбиљне.

Док су рањеног владику превијали и повраћали свести,
на улици се још увек водила жестока борба измеђе жан-
дарма, свештеника и народа. У тој борби три свештеника: Јо-
ван Ђорђевић, Коста Љешевић и Добросав Џеровић успева-
ју да се под кишом удараца пробијају и кроз овај последњи
кордон и да доспеју у Кнез Михајлову улицу. Јован Ђорђевић
јурио је напред сав разбарушен са расеченом одјеждом коју
му је у оној гужви расекао неки од жандармских бајонета.

Са овом тројицом свештеника пробија се у Кнез Ми-
хајлову улицу и сенатор Светозар Томић који је заједно са
њима добијао ударце и једва успео да се извуче из жан-
дармских руку после дужег објашњења и легитимисања.

Незнајући шта се даље дешава у Краља Петра улици,
ови свештеници су продужили напред и успели да стигну до
близу Академије Наука. Пошто су пред собом опазили дво-
јицу својих млађих колега, хтели су да пожуре да их пристиг-
ну, али у истом тренутку пред њима се појавио нови кордон
жандарма. Када су свештеници одбили да стану и маса поче-
ла да противствује, један капетан прве класе који је предво-
дио жандарме командовао је: „Нож на пушку! Удри!“ И
жандарми су бесомучно почели да ударају где кога стигну:
жене, децу, људе, свештенике.

Кад су се оборили на свештенике неколико младића
под ударцима са свих страна, истрчавају пред бајонете, ски-
дају са себе капуте, бацају их на улицу, раскопчавају груди и
вичу: „Ево убите нас! Не дијајте нам свештенике!“ То је за
тренутак утицало и на жандарме, а народ се већ гуши у пла-
чу. На жалост жандарми се одмах враћају старом расположе-

жењу и продужују да туку младиће који су се супротставили, трпају у затвореничке камионе и терају у Управу града.

– Натраг! – вичу жандарми и даље на свештенике. – Страндаћете! Зашто правите неред, какви сте ви свештеници?

– Ви господине капетане правите неред, – одговара из свег гласа један од свештеника.

– Не правимо ми неред господине. Ја сам свештеник али сам се борио у рову б и по година и стварао ову земљу, – додаје други.

У то време стижу два нова полицијска камиона иду са стране гомиле која је већ сада велика.

– Море, трпајте их у кола, виче један полицајац.

– Дајте један такси, па терајте то одавде – придржује се један жандармеријски капетан.

– Срам вас било, тако говорите о свештеним лицима! – чује се протест из народа.

– Боле их побите као у Сурдулици, нека се прича и памти како су пали у својој рођеној земљи као робље.

На ове узвике жандарми просто бесне и продужују још ужасније да туку све око себе.

Стиже један ауто такси. Жандарми насилно товаре сву тројицу свештеника. Међутим Џеровић успева да се отргне и да се повуче с масом у попречне улице. Љешковић и Ђорђевића одвози такси преко Теразија до Савиначке цркве.

Два свештеника који су отишли напред Кнез Михајловом улицом и стигли до Савиначке цркве били су: Божидар Јокановић и Наум Дедијер, калуђер. На путу до Врачара они су имали такође врло великих сукоба са жандармима и на Теразијама умalo да им нису свукли мантије.

После одношења владику Симеона у Патријаршију, између жандарма и литије одиграва се безброј незапамћених сцена које трају више од једног часа, док најзад уз ужасне ударце, запомагање и вриштање са свих страна литија не буде сасвим растерана. Народ бежи по двориштима, по побочним улицама а највећи део враћао се у порту Саборне цркве где се осећао најсигурнијим.

У току ове полицијске потере за свештенством и светом одигравају се незапамћене сцене.

На једном крају гушао се са жандармима бив. министар вера д-р Војислав Јанић, прима ударце и бива оквра-

вљен. На другом крају Владимир Милутиновић, прота Маркове цркве рве се у исто време са неколико жандарма. Таман једнога савлада а други налети, таман одбије овога, појави се нови док у једном тренутку није скочила читава гомила на њега, али он ипак успева да одоли свима и да се повуче у црквену порту.

Мало ниже од ове двојице, на сличан начин бори се и прота Милутин Магазиновић и у једном тренутку долази у врло велику опасност тако да једва извлачи главу испод бајонета.

Бивши нар. посланик, иначе свештеник, Милан Степановић, код Народне банке у једном тренутку има против се-бе око десет жандарма. У почетку се бори сам, али му после пристижу још неки свештеници и омогућују му да се повуче неповређен.

На сличан начин води борбу са жандармима и Српко Вукановић, народни посланик, који због покушаја да заштити једног свештеника добија ударац кундаком а затим са друге стране налећу на њега неколико бајонета тако да се једва спасао зликоваца.

Што се тиче осталих учесника у литији мало је ко прошао без икаквог ударца у оној гужви. Али најстрашније несумњиво су прошле поједине жене које су се показале невероватно ратоборне и као осице налетале на жандарме, чим би приметиле да се обарају на некога од свештеника. Тако једна млађа жена успела је да се пробије са оном двојицом свештеника који су отишли први кроз све полицијске кордоне и да сва поцепана стигне чак до Савиначке цркве протестујући гласно и кличући Патријарху и Српској православној цркви.

Сутрадан, преко пута француског посланства на Калемегдану дошло је до нових сукоба између жандармерије и народа. Народ је хтео у цркву а жандарми су бранили. Том приликом поново је проливена невина српска крв и било је више њих који су лакше и теже повређени. На дан 21. овог месеца на глас звона која скоро даноноћно звоне по београдским црквама народ је журио на молитву али је био немилосрдно спречаван од полиције и још немилосрдније тушен. У Душановој улици испред цркве Александра Невског једна група саобраћајних полицијаца налетела је на пролазнике и тукла све одреда.

Ево, Милане Стојадиновићу и мрачни Антоне Корошцу, како су вести о проливеној српској крви и незапамћеном скривављењу српских црквених светиња, српског имена и српског достојанства, злонамерне, измишљене и тенденциозне.*

*
* * *

Какав је утисак оставило на наш народ овај зликовачки атак жандарма и жбира попа Корошца нека послужи и писмено који је један благочестиви грађанин, далеко од цркве и њених началника написао:

АТАК ЗЛИКОВАЦА НА ПРАВОСЛАВЉЕ!

Владавина олигархије, окупљена око Милана Стојадиновића, обележена је на дан 19. јула 1937. године нечувеним атаком на свето Православље.

Жандармерија злогласног католичког попа Корошца комбинована из жандарма Словенаца—католика, извршила је напад на београдску катедралу – Саборну цркву, на београдско свештенство, на православне отаџбине архијереје. Оскривљена је жандармским чизмама светиња Српска. Поцејани су барјаци и заставе црквене. Поломљен је православни крст и рипиде.

Архијереј епархије шабачке Д-р Симеон Станковић тешко је повређен од жандарма. Епископ Платон, викарни-правнички, контузован је гуменом палицом. Превославни београдски свештеници инсултирани су од пустахија.

Одани и добри синови и кћери Православне Цркве млађени су од београдске полиције. Штампа о свему ћути јер цензуре узурпатора народних права и слободе не да јој да пише.

* У сачуваном примерку “Крваве литије“ у Пауновићевој заоставштини ова реченица је његовим рукописом означена као изјава владике Платона.

Дописници страних листова – очевидци овог зликоваčког атака – обавестиће цео свет каква је урота скована против православља, каквим се средствима служи режим силника.

Ни под Турцима, ни под окупацијом Србије није непријатељ чинио ово што сад чини полиција злогласног бечког миљеника. Само сурдулички масакр српских свештеника раван је овом неделу којим је из свог аутомобила дириговао папски слуга, жалосни југословенски министар унутрашњих дела – мрачни католички поп Корошец.

Православна вера и православни свештеници са целим православним народом стављени су ван закона. Где сте ви који се називате неодговорним чиниоцима да станете на пут овим неделима зликоваца **Желите ли вартоломејску ноћ?**

Упамтите да дух српских првосвештеника и мученика – наших славних Хаџи Рувима, Ђере, Авакума, Продана још веје кроз наше архијереје и свештенике. Никаква сила и непријатељ није оборио православље а неће ни црни инквизитори и мрачњаци из Рима.

Сотоне и врази живите у страху јер ће вам доћи народни Суд!

Београде, престоницу Југославије, дико Србије и Српства зави се у црно и заплачи у беди и невољи која те снађе!

Православни Срби и Српкиње, децо великог и недостижног светитеља Саве окупите се око наше свете цркве, демони су на послу да је оборе и сруше.

Живело наше српско чедо, Краљ Петар II.

Живео вољени, анђеоски добри Српски Патријарх Варнава!

*
* * *

Београдски лист „Време“ као орган Милана Стојадиновића и мангупске банде око њега, доноси лажан и тенденциозни коминике, коминике који је само полицајац-мангуп у Министарству унутрашњих дела могао да састави. Колико је то гнусан и лажан извештај доказ је да га је „Време“ донело само у београдском издању, а сваки ко га је прочитао згражао се над поквареношћу и цинизmom. – Замислите кад

министар унутрашњих дела са својим органима овако јавно лаже, шта ли ти ниткови тек раде иза затворених врата и по томрџима београдске управе града.

Ни шпански инквизитори нису мучили своје жртве као што их мангупарија управе града Београда у лицу чланова квартова, писара, жандарма и шпијуна, пребија и мучи. Јаук и писка затвореника чују се у околу Управе града Београда. Где сте страни представници, новинари, културни људи, да спречите ове зликовце и разбојнике у овом њиховом инквизиторском послу? – Ми вапијемо за интервенцијом страног света који има право и дужност да захтева истрагу на лицу места ради правде и цивилизације а против мрачњаштва и инквизиције.

*
* * *

Устајемо у одбрану и тражимо слободу оних јадника који су затворени у београдском гарнизоном затвору:

– **Тиче се 27 жандарма, наредника, поднаредника, каплара и редова који су затворени, које киње и муче, које ће ставити под суд за отказивање послушности.**

Православни жандарм-наредник, брани се да није отказао послушност, али да не може и не сме да гази и ломи православни крст пред којим је као својом светињом дао заклетву за савесну и исправну службу. Не може он да скрнави светињу вере своје и свога дома. – Пред тим православним крстом и св. Јеванђељем он је јуче, – на Духове – прослављао славу у команди жандармерије, данас он не отказује послушност у служби, него отказује да скрнави оно што му је свето и најмилије – вера православна којој припада.

Ако јавност, културне установе, хумана удружења, штампа страна (јер домаће, слободне, немамо), ако Принц Намесник, г. г. Намесници – **цео културни свет** не устане у одбрану и спас ових људи – зликовци којима је власт у рукама уништиће их.

Спасавајте православне жандарме, њихову децу, њихове породице!

*
* *

Срби, синови Српске Православне Цркве, ово је по-следњи час кад вам се даје могућност да спасете праћедовску веру и народност.

**Слава Патријарху Варнави!
Доле конкордат!**

Ако се сада не покажете храбри и истрајни после ће бити касно а за вашу неодлучност и равнодушност проклеће вас милиони жртава који су пали за ову земљу.

Не смете допустити да успе зликовачко дело злогла-сног берзанског лопова Стојадиновића и мрачног језуите попа Корошеца.

Борите се дан и ноћ, будите сваког часа у близини сво-их свештеника и својих цркава јер сваког часа ваша помоћ може затребати.

Будите достојни потомци Немањићког колсна и верно стадо највећег српског просветитеља и духовника Светог Оца Саве.

Тирани су ударили на Цркву и народ, Црква и народ треба да им суди!

КАД СУ ЛЕТЕЛЕ
КАМИЛАВКЕ

Радоју Јосимовићу, новинару
у спомен

НЕШТО КАО ПРЕДГОВОР

Реч Конкордат – уговор између Римокатоличке цркве - Ватикана и једне државе чула се у новијим вековима код ширих маса тек када је Света Столица закључила такав споразум 1801. године са Наполеоном I. У новије време та реч је употребљавана највише кад је Ватикан закључио споразум са Пољском 1925. и са Италијом 1929. У Србији та реч је изговорена у ширим масама први пут 1914. У Краљевини Србији и после ослобођења и уједињења у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. У новој држави она је помињана највише после доношења новог Устава који је, с обзиром на повећан број верника католичке вере, предвиђао и код нас један такав споразум са Римом.

У Српској православној цркви први пут су је употребљавали ученији, млађи епископи. Први ју је поменуо већ тада гласовити црквени беседник др Николај Велимировић. Зазвучала је одмах немузикално, одбијајуће и изазивала неку одбојност код „православаца“. Нису у њој видели ни осетили ничега ни словенског, с камоли југословенског. Још мање српског. Напротив, највероватније због њеног етимолошког, језичког порекла, латинског, тако је и деловала само као „латинштина“ – католички!

А када се почело говорити о нацртима тога споразума, којих је до 1937. године било близу десет, изговарана је свакодневно широм земље. И у то време споразум или неспоразум између Ватикана и Београда био је само формалност. Љута борба водила се у ствари између две највеће религије у земљи – Српске православне цркве и Римокатоличке.

На дан 19. јула 1937. године проливена је, међутим, и крв, и то не само српска православна, јер се на kraју тај несрећни споразум – Конкордат – једне вероисповести са државом претворио у најобичније политиканство. А онда је годинама страдао само народ без обзира које је вере био! У

јавности, нарочито у шаљивој штампи, извргнута је српска народна пословица „Брат је мио које вере био“ у нову: „И брат је немио само ако наше вере није“. То је постало готово опште гесло, и остало све док није пукла прва народно-ослободилачка пушка – до 1941. године.

А ево како се историја тог нашег Конкордата приказује у Енциклопедији Југославије:

„Конкордат (од лат. concordare, с л а г а т и с е, б и т и с а г л а с а н), уговор између Апостолске столице и владе, односно владара поједињих држава којим се регулира положај католичке цркве и одређују њене повластице у држави, а у вези с тим и међународни односи Ватикана и државе.“

Конкордати склопљени између папе и поједињих југословенских држава (Црне Горе, Србије и Краљевине Југославије) везани су са понтификатима Лава XIII, Пија X, Бенедикта XV, и Пија XI. За Југословене у Хабзбуршкој монархији важио је дugo времена Конкордат закључен између цара Фрање Јосипа I и Пија IX (1855), који је цар отказао 1870. када је проглашена догма о непогрешивости папе. За Босну и Херцеговину важила је конвенција из 1891. (Босанско-херцеговачки конкордат) коју је Фрањо Јосип закључио са Лавом XIII. Са Црном Гором закључио је исти папа конкордат 18. VIII 1886. Њиме је била осигурана употреба глагољице католицима у барској надбискупiji. Краљевина Србија закључила је с Ватиканом конкордат 24. VI 1914. Употреба глагољице била је загарантована католицима у Србији у посебном додатку. Влада и Народна скупштина Србије ратификовале су конкордат 26. VI 1914. а Ватикан је, због отпора аустроугарске дипломатије, извршио ратификацију тек 20. III 1915.

У Уставотворној скупштини Краљевине СХС при расправљању о односима цркава према држави, комунисти и социјалисти, а од грађанских политичара А. Трумбић, декларирали су се за одвајање цркве од државе. Иницијативу да се конкордатом уреди положај католичке цркве, односно односи Ватикана и Краљевине СХС дао је југословенски католички епископат. У вези с тим предао је С. Ритиг, изасланик загребачког надбискупа А. Бауера, у јулу 1919. папи Бенедикту XV *pro memoriju*. У Београду је на иницијативу владе дошло до међуверске анкете (15. до 21. XI 1921.), а 1922. вла-

да је образовала комисију која је имала да проучи питање закључења конкордата. Ова је 25. X изложила своје погледе на проблем у вези с конкордатом. Владу је посебно интересовало питање ко ће у земљи представљати римокатоличку цркву и уколико ће држава учествовати при постављању нових бискупа. У првоме питању прихваћен је предлог епископата да он у целини представља у Југославији католичку цркву. У другом питању је, међутим, епископат заступао тезу да се држава не може мешати у постављање бискупа. Ранији су конкордати давали држави одређена права при постављању нових бискупа; тако и српско-ватикански конкордат. Стога се влада уздржавала од тога да Ватикану подноси ма какве предлоге за закључење конкордата, мада је већ 1921. и 1923. имала извесне нацрте. Ватикан, а под његовим утицајем и југословенски епископат, био је пак нерасположен према захтеву југословенске владе да се у католичке цркве уведе глагољско богослужење. Питање склапања конкордата је стагнирало. Тек децембра 1924. министар М. Нинчић споразумео се с ватиканским државним секретаром кардиналом П. Гаспаријем да основа за југословенско-ватикански конкордат може да буде конкордат из 1914. који је закључила Србија с Ватиканом. Најзад је маја 1925. састављена југословенска делегација у којој су, поред Ј. Смодлаке и двојице световњака, била и два свештеника (В. Јањић и N. Moskatello). Она је у Риму започела преговоре с ватиканском делегацијом, на чијем челу је стајао Ф. Боргонгини Дуца. У исто време налазио се у Риму готово читав југословенски епископат. Преговори нису довели до успеха, нарочито због става владе у питању старословенског богослужења, па су прекинути за дуже време.

У међувремену су друге цркве и верске заједнице настојале да се њихови односи према држави регулишу и посебним законима. После шестојануарског државног удара донесени су посебни закони: 9. XI 1929. Закон о Српској православној цркви; 14. XII 1929. Закон о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији; 5. II 1930. Закон о Исламској верској заједници Краљевине Југославије и 16. IV 1930. Закон о евангелистичко-хришћанским црквама. Године 1930-31 влада П. Живковића спремила је нов нацрт конкордата, компромиснији од претходнога. Влада Б. Јевтића такође је спре-

мила нацрт конкордата 1935., комбинујући да са нацртом из 1931. Влада М. Стојадиновића, која је заменила владу Б. Јевтића, преузела је у потпуности већ израђен нацрт конкордата. Министру правде Љ. Ауеру било је поверио да пође у Рим, пошто је папа пристао да се поведу коначни преговори о закључењу конкордата. Процедура није била дуготрајна, јер је владин нацрт био тако повољан да га је Ватикан могао мирно прихватити. Конкордат је потписан 25. VII 1935. Потписали су га, од стране Ватикана кардинал *Eugenio Pacelli*, а од стране Југославије Љ. Ауер. Али текст конкордата није објављен ни у Риму ни у Београду пуне две године. Намесници су тек 5. XI 1936. издали указ којим се председник владе овлашћује да поднесе конкордат Народној скупштини на ратификацију. Текст конкордата продро је, међутим, у јавност. Архијерејски сабор Српске православне цркве заседао је тим поводом 11-21. XI 1936. Председнику владе достављени су закључци сабора из којих се видело да се Српска православна црква противи да нека верска заједница добије привилегије којих православна црква нема, а није их имала ни у Краљевини Србији. У исто време објављене су илегално Примедбе и приговори на пројекат конкордата између наше државе и Ватикана, парафираних 25. VII 1935 године. Мало потом штампани су у патријаршијској штампарији Пројекти конкордата из 1923, 1925, 1931 и 1935. Упоређивање текстова јасно је показало како су владе све виште попуштале, да на крају саставе конкордат којим се Ватикан потпуно задовољио. После тога појавио се знатан број брошура и чланака у дневној и ревијалној штампи који су с различитих позиција критиковали предложен конкордат. Владина штампа безуспешно је покушавала да брани конкордат, а у клерикалним круговима владало је огорчење против Српске православне цркве као главног носиоца антиконкордатске кампање.

Крајем фебруара и почетком марта 1937., у време буџетске дебате у Народној скупштини, изнесена су, поводом појединих интерпретација, врло супротна мишљења о конкордату. Дебата је поведена и у Сенату (17. III) кад је влада била критикована што је министар унутрашњих дела, А. Кошорец, издао поверљива наређења да се свима расположивим средствима у јавности забрани свако расправљање о

конкордату. Скупштини су 17. јула поднета два предлога Закона о конкордату. Влада је свим средствима настојала да се конкордат у Скупштини ратифицира. То се десило 23. VII. У начелу гласало је 166 посланика за конкордат, а 129 против, у појединостима 167 за конкордат, а 129 против.

Са слањем овако ратификованог конкордата у Сенат затезало се, јер при изгласавању у Сенату већина није била обезбеђена. Председник владе М. Стојадиновић све је више увиђао да нема снаге да протури конкордат и није му друго преостало него да се одрекне конкордата за који се толио залагао. Он је 10. XI (1937) јавно објавио да је конкордат дефинитивно скинут с дневног реда. У поверљивом акту Светом архијерејском синоду (фебруара 1938) поновио је да је конкордат угашен и да неће више бити изношен пред „народно представништво.“

Ниједан од тих неколико пројеката конкордата није као што се види и из ове енциклопедијске белешке, одговарао ни католичкој цркви ни држави. Зато ниједан није ни излаган на неку ширу народну дискусију, али се о свакоме од њих знало одмах све до детаља. И о томе се говорило и писало у илегалним лецима. Највише се расправљало о 13. члану овог пројекта, који је гласио: „Држава ће према доказаној потреби и у духу потпуне равноправности католичке вере са осталим усвојеним конфесијама доприносити за стварне потребе католичке цркве и за сталежу примирено издржавање епископата и клера, па и душебрижничког свештенства монашког реда и његових редовничких старешина уколико не би за то достајали приходи црквене имовине“.

Много се говорило и о члану 19. овог првог пројекта што је гласило: „Католичкој се цркви, њеним институцијама и органима признају у начелу права да оснивају и издржавају приватне и конфесијске школе али су у погледу услова и модалитета вршења тога права везани на споразум са државном просветном управом“.

Занимљиво је: држава је настојала у овом пројекту да се одредба о браку елиминише из конкордата, а о томе су се чуле најбројније приче. Тврдило се да иза тога стоје фамилијарни разлози неких истакнутих политичара.

У пројекту од 1925. године највише се обарало међу православнима, на чл. 12 који је гласио: „Влада признаје ва-

жност брака међу католицима и мешовитих бракова закљученим пред католичким свештеником по прописима католичке цркве. Католички супруг у мешовитим браковима закљученим пред римокатоличким свештеником имаће права да уговара да ће деца тога брака бити васпитана у католичкој вероисповести.“

Уз сваки пројекат појављивале су се и читаве књиге на страни обе завађене цркве тако да је то све вишег погоршавало односе међу њима.

На конференцији извршног одбора Самосталне демократске странке од 24. јануара 1937. године узета је у разматрање унутрашња и спољна ситуација наше земље и донесена резолуција у којој се одлучно устаје против конкордата и за верски мир:

„Крај нерешених националних и социјалних питања постављају се у том хаосу и верска питања. Конкордат склопљен између Ватикана и Југославије за време диктаторске владавине, сад се употребљава за ружну и опасну харангу православних која се везује за најауторитативнија места против католика на једној страни, док на другој посланици католичких бискупа препоручују фашистичко корпоративно уређење државе.“

Председник самосталних демократа Адам Прибићевић објавио је писмо Србима, у коме је рекао „да одговорност за конкордат не сноси католички народ и да конкордат није добар не само за православне већ и за католике; у време када је у овој земљи владала демократија није могло доћи до таквог конкордата, иако су и онда чињени покушаји. Големој већини и православних и католика стало је до тога да дођу до слободе и кроз њу до могућности да изграде за себе бољи живот, а не до тога да се било која црква уздигне изнад државе и народа“.

Пољски лист „Курјер Варшавски“ од 2. маја 1937. године, објавио је интервју са др Мачеком, који је на питање како Хрвати гледају на питање конкордата, одговорио следеће:

– И то је такође једно питање које је за нас индиферентно, јер конкордат закључује Ватикан са српском православном владом – а не са католичким становништвом Хрватске.

Јован М. Јовановић, шеф Земљорадничке странке, изјавио је следеће:

„Конкордат какав се налази данас пред Парламентом противан је основним начелима једнакости и слободе вероисповести. Он је, поред тога, противан многим законским одредбама које стоје још на снази у Југославији. Он је ненародни, јер су га радиле две дипломатије без знања оних којих се највише тиче. Овакви уговори какав је конкордат морају се радити на пуној светlostи дана и уз суделовање најшире јавности. Садање Народно представништво није овлашћено да овакве ствари каква је ова одобрава или не. Оно није ни приближно воља Срба, Хрвата и Словенаца. За уређење односа цркве римокатоличке у Југославији јесу и Срби и Хрвати и Словенци, али мало ко на овај начин и под овим условима; нико није питан и нико није саслушан из самог народа, а конкордат се највише тиче баш народа по обавезама које му овај неспретни уговор има донети, ако буде постао закон. Конкордат треба да буде закон за верско стишавање, умиривање и зближавање у Југославији – а овако он може постати подстрек за борбу међу православнима и католицизмом.

Овако он може и хоће штетити и држави и народу па и верама које проповедају мир, слогу, љубав и братство међу народима.“

Патријарх Варнава

КАД СУ ЛЕТЕЛЕ КАМИЛАВКЕ

Последњих недеља (1936. г.) Београд је био шарен од свештеничких ношњи свих вероисповести, највише хришћанских. И ништа мање од свечаних народних костима оба пола људи и жена свих наших крајева, највише српских и хрватских. С обзиром на оно што се догађало између две највеће цркве, српске и католичке, сакупило се у исто време и много представника те две вере и из других земаља најближих нашој земљи: Грчке, Бугарске, Румуније, Италије, Албаније, Мађарске и Аустрије. Напи верници хтели су да знају каква су њихова права у земљи с обзиром да се толико говорило и писало о споразуму вере са државом, гости из иностранства да упореде те споразуме са сличним пројектима у њиховим земљама.

Почетком јула Београд је лично по том шаренилу и бучности на неку огромну богојављенску или ускршњу литију, а по језицима који су се могли чути широм престонице, на неки Вавилон. Најшареније и најживље било је око Парламента и Сената.

Први виднији јавни иступ Српске православне цркве против конкордата потекао је од поглавара цркве, патријарха Варнаве, уочи православне Нове 1937. године у Саборној цркви.

Архијереји, свештенство и паства дочекивали су Нову годину и ранијих година у овој највећој престоничкој цркви. Ове године то је припремано у нарочитој атмосфери. Најлепши одежде, барјаци, рипиде, свећњаци, црквене посуде изнесени су из ризница да би верни што свечаније били дочекани. А међу онима који су још пре мрака почели хрлити према храму и патријаршији била је права војска омладине која се ретко кад видела у толиком броју. И свако се трудио да заузме што ближе место амвону са кога ће, знало се већ пре неколико дана, говорити, нико мање него Патријарх.

Наравно то није истицано нападно, али је било јасно да ће служити патријарх, и да ће учествовати најбољи певачи црквених хорова из свих крајева земље. Уосталом, то се видело и по свечаном изгледу саме цркве, која је украсавана црквеним и државним заставама и старим иконама из црквене и патријаршијске „архиве“, што се чини само у најсвечанијим случајевима ове цркве.

Сви су знали да ниједан новогодиšњи дочек, нарочито у Саборној цркви, не може проћи без новогодиšње беседе, али је ова очекивана са посебним интересовањем, пошто нико није сумњао да ће беседник бити патријарх и да ће говорити више о земаљским стварима, међу којима Конкордат мора бити једна од главних тема, а можда и централна.

Дочек је требало да почне, неформално, уз звуке звона за вечерње, како су „служашчи“ цркве очекивали, али се порта и улице око цркве и патријаршије испунише још пре тога. А у први мрак у самој цркви једва се могло кретати – од улаза до амвона све је било поседнуто светом. И сви су хтели да буду што ближе томе месту како би боље видели и чули беседника – патријарха Варнаву. Најбројнија је била омладина и то она која се раније ретко кад виђала у црквама уопште, а у Саборној готово никада. Били су то студенти свих факултета, средњошколци виших разреда свих београдских и земунских гимназија, омладинци, радници свих заната, предузећа и фабрика. А када се ускоро појавила и група радио новинара са микрофонима за пренос службе и беседе, у цркву су нагрнули и новинари дневне домаће и стране штампе, за којима су почели дефиловати полицијаци од агената и писара до највиших шефова у униформама и свечаним цивилним оделима.

У почетку била је права црквена тишина, али што је време одмицало, јављао се све осетнији жагор, док нијестало и гласно објашњавање, око овога или онога, највише око места. Највиши жагор дигао се кад су полицијаци покушали да заводе ред и у цркви, у ствари да сами заузму кључна места, како би имали младе вазда на оку.

Кад је најзад почела служба, све се у цркви смирило, и задуго су се чули само свештеници, појци и хорови. И изгледало је да ће на томе све и остати. Али негде око десет,

у цркви су се појавили соколи у униформама, њих око стоти-ну, ушли су на споредна врата, те унели нови немир и коме-шње и међу светом и међу свештенством. За тренутак као да је прекинута и служба. Чула су се и нека објашњавања на главном улазу. Усред тога, негде испред олтара, са леве стране, разлегао се један снажан мушки глас: „Мир тамо, ово је храм, нисмо у Главњачи. Напоље жбири и доушници!“. Све су очи упрте на ту страну, а отуда је почeo да се пробија кроз светину Угљеша Јелић,protoђакон, Саборне цркве, који је иначе био и стални пратилац патријарха као добар певач. Кад се нашао код места одакле се чула она рас-права, пришао је двојици полицајца и наредио им да се сме-ста удаље из цркве. Како је он тако брзо схватио о каквом се сукобу ради никоме није било јасно, али се одмах затим чуо и један други глас: „Браво, живела слобода, напоље жандари!“ Зачудо, нико овај протест није прихватио. Напротив, чуло се са вишe страна „Пст! Пст!“. А онда је однекуд са хо-ра допро један женски глас: „Не наседајте провокацијама!“ и онда се све утишало. Служба је иначе непрекидно текла. До поноћи је било без икаквих нових инцидената.

Тачно у поноћ, отвориле су се главне двери, и на њима се појавио патријарх Варнава, у најсвечанијем своме орнату, с патријаршком круном на глави. Био је блед, уморан, и ма-да је био крупан човек, виделе су се некако само његове ве-лике црне очи, које су сијале као да ће сваког часа да запла-чу. А кад је отворио уста и почeo да говори, то је звучало као да некоме држи посмртно слово:

„Ево свиће нам Нова година. Ја бих желео да вам је че-ститам. Но, не знам како да вам је честитам кад видим мрач-не облаке који су се наднели над нас, и не само наднели не-го и спустили на нас?

Како могу рећи: Срећна вам Нова година и како ће нам она моћи бити срећна кад нас је несрећа стегла својим канџама са свих страна?

Једна је несрећа наша у дегенерацији разума а друга у дегенерацији морала. Интелектуална и морална дегенера-ција – то су ти мрачни и градовити облаци, које преносимо из Старе у Нову годину.

Боље ћете ме разумети кад вам кажем: наши власто-држци изгубили су и памет и попитење.

А да су изгубили памет показује њихова недоследност и противречност у начину како они чувају ову прескупу државу и како воде наш мученички народ. Зову се националистима – и то би заиста требало да буду као и сви грађани ове земље – међутим, праве пакт са црном интернационалом, и пуштају ову да до сржи затрује наш здрави светосавски национализам. Тако су наши властодршици и националисти и интернационалисти у исто време. Може ли то бити? Како се те две супротности даду измерити у нашој држави? Свим силама наши властодршици гоне једну а грле другу интернационалу, гоне црвену а грле црну. Зар обе нису подједнак отров за нашу младу државу и за наш здрави народни организам. Наш народ библијски је изрекао ону пословицу: „Кад Бог хоће некога да казни, прво му памет узме.“

Ова света реч обистињава се потпуно на нашим властодршицима. Бог узима памет онима који су непоштени и неморални, па били то мали или велики људи. То сведочи и Божји апостол Павле када говори о паганским Римљанима: „Зато што беху неморални и не маришете истину Божју, зато их предаде Бог у покварени ум да чине оно што не ваља“ (Рим, 1,28).

Ја се позивам на све вас као сведоке, да је заиста корупција захватила наш живот. Не гледа се ни карактер ни поштење него се све ценi према партијској боји и према партизанској ревности. Не награђује се чиновник према савесном раду него према услугама партији. Од гласања за овога или онога зависи судба људи, зависи срећа или несрећа свих чиновника и њихових породица. Обећања, концесије, бакшиш, то су савремене методе којима се ломе карактери у једној нацији коју нису могла сломити ни завојевања, ни окупације, ни интернирање, ни све иностране тираније нити дуговечна робовања. На видику свега овога ја не знам, како да вам честитам Нову годину и како да изустим онај радостан поздрав: Срећна вам Нова година!

Без разума и без поштења наши су властодршици удали сада на Светосавску православну цркву. Сви редути српски у овој слободи и слободној држави упуштени су и предани. Сада је дошао акат и на последњи бедем српски, на Свету српску цркву. Хоће сад и њу да предају и издаду. Хоће да подсеку сасвим корен српском народу. Хоће да оставе

српско име празно, пусто без икаквог садржаја, и духовног и моралног, и историјског и културног.

Из сасвим непознатих разлога и неком недокучивих узрока они су направили уговор са црним поглаваром црне интернационале. Тим уговором они хоће да доведу до тријумфа тога поглавара на Балкану, за којим он тежи хиљаду година. Против тога црног поглавара и његове језуитске војске борили су се најпре византијски патријарси и цареви. Кад је њихово оружје малаксало, борбу су прихватили напи славни Немањићи на чеђу са Св. Савом. Кад је српско царство пало и на Косову и сами Турци су се борили против латинске најезде на Балкану. И благодарећи Турцима, та најезда је стукнула. Знали су Турци лажни карактер те интернационале, па јој нису дали на Балкан. Знали су Турци разорно дејство њено унутра у држави, знали су да та интернационала не преза ни од каквих средстава, ни од каквих сплетача и интрига па нису улазили ни у какве компромисе с њом. Православну веру Османлије су понекад и гониле али су је сматрали за веру и поштовали као веру. Међутим, на ону црну интернационалу гледали су не као на веру него као на политику. И ето, браћо моја, тој нескрупулозној политичкој организацији данас наши властодршици широм отварају све капије и пуштају је да стане чврстом ногом на Балкан. И то ко и кад? Никакви туђинци, но крштени сино-ви Светосавске цркве, који себе називају националистима; и то у времену неаше какве слабости него у напону наше државне снаге! Нека је част Турцима, и нека је срам таквим православцима и таквим Србима!

Сваки разуман и поштен човек може лако да увиди страшне и многобројне штете по наш васцели народ од тог црног уговора, по Југославију, по цео мученички Балкан и по словенство. Тим уговором се ударају пре свега окови на нашу јадну браћу католике у Југославији. По том уговору они постају безропотни робови једног страног суверена. Њима се чини највећи удар, највећа штета, највећа неправда. Римска црквена организација, прво политичка па онда верска, постаје повлашћена у овој држави са правима и по-властицама које она никде у Европи нема и које није имала државна црква у Србији. Зашто оковати нашу браћу Хрвате и Словенце и остале католике у овој слободној држави. За-

што понижавати и штитити Српску православну цркву, која је кроз све векове мука очувала у српском народу кандило вере и пламен родољубља? Зашто бацати тиме љагу на сву историју нашу? Зашто врећати велике светитеље и херојске претке наше, који су у најтежим данима одбили нашу цркву од најезде црних интернационалних чета из преко мора? Зашто јачати једну интернационалу у нашој земљи на рачун нашег чистог и дивног национализма.

Пребацују нам што уносимо политику у Цркву! Не уносимо ми политику у Цркву него уносиме отров у цео организам народни они који су изгубили и памет и родољубље и поштење. Ја не говорим овде против једне политике или једног режима него против корупције која хоће да нас угуши и да наш велики народ свуче у блато и стави у ред последњих народа на кугли земљиној. Ко ће казати народу истину ако не народна света Црква. Одакле ће се чути глас Божји и глас пригушене народне свести ако не из Светосавске цркве? Ја се не бојим овога што сада говорим. Ја се бојим да нисам одоцнио да ово јавим народу. Можда сам ово требао раније рећи. Бојим се одговарају зато пред судом Божијим. Али све сам рачунао, као и сви савесни људи у овој земљи, да ће се зло ускоро прекратити.

Но зло се не покрађује, него умножава. Плима корупције не опада него расте и ево дођоше воде зла до гуше, како каже Псалмист. Хоће умножено зло да нас удави и са свима нашим историјским и културним вредностима одвуче у пропаст.

Ја чујем уздахе народа, чујем где се шапће, јер се слободно не сме говорити! „Сам нас Бог једини може спасити!“ Па ако нас Бог може спасити, онда припаднимо Богу на молитву. И Бог који нас је до сада спасавао од пропasti и од сад ће нам бити спас. Но осим молитве Богу треба и сами све да учинимо што је у нашој власти, да изађемо из ове помрчине на светлост.

Зато вас позивам, браћо и сестре, да се пренемо, да устанемо и збијемо се у редове, као војска Божија против војске сатанске.

Светосавски народ увек се умеео сјединити у часовима опасности. Сад је час опасности. Ја вас позивам, као ваш патријарх, да заборавите партијске свађе и обзире и да братски брат брату пружите руку.

Светосавска црква и ако је заборављена и понижена од својих сопствених синова, није мртва него жива. У њој је дух Божији, онај силни дух који се јавио Апостолима у виду пламена и вихора. Ако се тај дух због немарности многих био утишао, време је да му се даде маха да дејствује. У Цркви православној крманош је Св. Сава. А Св. Сава је жив а не мртав, и чека само заповест од Бога да буди и дигне успаване Србе.

А ја као први слуга божји и наследник Св. Саве и мученичких патријарха српских вичем вам свима: На окуп српски народе! На окуп, не против наше браће друге вере, или друге народности, него против безумља и корупције!

На окуп, српски народе, у име части и образа! На окуп српски народе, у име историје твоје и легиона мученика твојих! На окуп српски народе на понос младог краља Петра Карађорђевића! На окуп српски народе ради деце твоје и будућности твоје!

Без тога неће бити срећна ни Нова година нити и један дан, нити и један сат.

А с тим, ако послушаш глас мој, бићеш срећан у наступајућој Новој години и кроз све године до краја времена.

Нека ти Бог дао да тако буде!

Амин.“

Говор заиста није до краја пренесен редом. Чим се чуло оно „наређење“ да се искључи радио он је и искључен. Али говор је сачуван, стенографски у целости и већ сутрадан био штампан у стотине и хиљаде примерака као летак и раствуран по читавој земљи јавно.

Тиме је борба против конкордата доведена до усијања. У то време био сам један од „Политикиних“ репортера. Позвао ме је Радоје Јосимовић, шеф редакције, у директорску канцеларију, и на познат полуушаљив начин, за мене неочекивано, почeo је овако „званични“ разговор утроје:

– Владо – обратио се најпре директору „Политике“ Владиславу Рибникару – кажи ти прво своје! Ја и даље мислим да ће то наш Силе – тако су ме у редакцији поједини другови звали у то време – најбоље ујдурисати са својим пријатељима поповима и својим земљаком Миланчетом (ја

сам имао неких рођачких веза са свештеницима у Црквеном суду и користио их кад би се неко од нас разводио од жене; Миланче, Милан Стојадиновић, је био рођен као и ја у Чачку, и све нас, који смо нешто значили у јавности, када би му било од неке користи, „земљакао“, па и мене, откад сам му, на некој изложби слика, с новинарским предумишљајем ре-као да сам и ја Чачанин).

Рибникар се насмешио својим никад јасним осмехом, који је могао да значи и слагање и неслагање и рекао:

– Радоје сматра да треба да „увредимо“ Ђоку (Николића, иначе инзанредног новинара) и да му одузмемо попове. Та црквена рубрика није више само верска, све више постаје политичка... Ви знате да се спрема ратификација конкордата између Ватикана и наше државе. Пошто је Ватикан чинио нешто слично и са неким другим балканским земљама, или бар покушавао, ми нисмо, као лист, начелно, против покушаја споразума и са нашом земљом. Али смо против оваквог конкордата – то је држава у држави! Што се тиче штампе и неке слободе, можемо сви да се опростимо.

Рибникар је почeo да подрхтава, да бледи, готово да зелени од љутине, што је иначе за његову тиху, сталожену природу било изузетно стање и чудно, бар мени који га ни-сам ближе знао.

Хтели бисмо да подржавамо Српску православну цркву као цркву, али не и патријарха и његовог првог доглавника Николаја (др Велимировића, филозофа, књижевника и говорника, који је тада био жички епископ и одувек водио не-ку своју политику, са којом су се тешко слагали и многи све-штеници – прим. С. П.). Јер њих су двојица уобразили да на-ша црква треба да буде наследница руске цркве или, како они то кажу „заменик“, док се данашњи режим у Русији не сруши. Они, изгледа, дубоко у то верују судећи по ономе што говоре по црквама, разним свечаностима и поменима, наседајући измишљотинама разних Ксјуњина (руски еми-грант – новинар, који је годинама писао „пророчанства“ о пропасти Совјетске Русије и у „Политици“ као њен стални сарадник, кога је довео у наш лист конзервативнији део ак-ционара, односно, Јован Тановић и неки мањи акционари, иначе блиски Двору, и одржавали га упркос свакодневним нападима који су се чинили не само у редакцији против ње-

говог писања, него и из напреднијег дела читалачке публике – прим. С. П.), и Евгенија Захарова који шкраба по „Правди“ сличне лажи...

– Па није крив за то само Варнава, или Николај – прекинуо га је Радоје. – Ми смо криви што смо такве говоре пуштали... Сви добро знамо шта Варнава говори о Совјетском Савезу и комунистима, какав је он чудак. Он је недавно апострофирао чак и Фирера, као „једномишљеника“ у борби против комунизма, али, он је први зазвонио на узбуну против Миланчета и разних Бауера, Пелгринетија, Ујчића (католички великородостојници, који су форсирали ратификацију конкордата). То би било исто као када бисмо осули на тебе као директора паљбу за све што је „Политика“ наопако писала...

– Добро, добро! – прекинуо га је Рибникар нервозно и готово љутито. – Ти бар знаш моје муке са овим нашим конзервативцима: Јоцом Тановићем, Григоријем Божовићем, Тјешимиром Старчевићем и осталим поповским и дворским скотоношама наше куће! Ја зато немам поверења ни у Ђоку и он је некада учио у Јоциној Русији. Стално пише о неким белим Русима.

Радоје је полуашаљиво одговорио:

– Па, шта си ти очекивао: да ће они мислити као ти?! Јоца је солунац, носи толика одликовања, Тјешимир дворски човек и професор Војне академије, Гришка учио Духовну академију у царској Русији, а ти ишао на поклоњење Стјалину и натрпао пуну кућу левичара, од редакције до штампарије и експедиције! Па и због мене умalo те нису стрпали у апс, када си се бунио што су ме оно затворили (Јоксимовић је у почетку био присталица радикала левог крила, по оцу, вальда, бившем министру, који тада већ није био жив, а у то време је био против свих владајућих партија, па се говорило да је у најтешњим везама са комунизмом. Помагао је свакога, као човек и новинар, само ако је био против владајућих режима, али особито ако је био против Стојадиновића и друштва. Наравно, он је такав свој став морао да прикрива, и знали су га само његови најближи пријатељи – прим. С. П.).

Рибникар се насмешио нешто одређеније, па се поново обратио мени:

– Добро, Силе, али ви морате наћи и друге везе, друге изворе. Ми морамо знати сваког дана шта се тамо међу њима збива, какве сусрете имају, шта спремају против... (није рекао кога, као да се још двоумио да ли сам ја заиста тај прав и који треба од сада да одржава везу са црквом.). И можете им у поверењу рећи да рачунају на нашу пуну подршку... Само се чувајте оних лотићевских лопужа, кажу да нам се просто гомилају по Патријаршији и београдским црквама. Мало, мало, па неки од тих мангупа ускочи и овамо код нас.

Ја сам у „Политици“ дотад био вишегодишњица од десет година. Кад сам први пут дошао затекао сам већ Рибникара као директора, но то је он био вишегодишњица номинално. Лист је водио, још од почетка болести његовог оца, др Слободана Ф. Рибникара, др Милан Гавриловић, бивши дипломата и секретар Николе Пашића, вође радикала, иначе, тада већ истакнути првак Савеза земљорадничке странке. Све до 1930. године као директор Влада се држао повучено мада је делао као новинар. Писао је из Совјетског Савеза и из Друштва Народа, али после одласка др Гавриловића, све се вишегодишњица осећао у листу. Све што је било напредно и „лево“ у листу и редакцији, у погледу писања и особља, потицало је и везивало се за њега. Готово сви истакнути напредни књижевници, сликари, музичари и позоришни људи прошли су кроз његову канцеларију, а многи и кроз његову кућу. Узгред речено, он је у редакцији имао „своје“ људе, међу којима ја нисам био, али ме је неколико пута просто збунио својим поверењем, и то када се тицало ствари за које се људи обраћају само онима са којима су најприснији, што са мном дотле није био случај – нисмо уопште приватно контактирали. Једном ми је дао неколико туђих меница, које и данас поништене чувам (Милана Богдановића, Раке Драинца, и мислим, некога дадаисте Антона Коблишке) да их регулишем, пошто су све три протестоване. Он је на све три био први потписник, а Џер Крижанић други. После тога још неколико таквих својих проблема поверавао је мени, а ни за тренутак није покушао да ме на ма који начин опомене да то треба да остане у дискрецији – веровао ми је.

Неку политичку „мисију“ до тада, ни као новинару ни као човеку, није ми никада поверио. Па и сада, из свега што смо до овог тренутка разговарали, имао сам утисак да би без

Радојевог настојања избор вероватно пао на неког трећег. Зато сам, када ме је неочекивано ословио мојим редакцијским надимком, био више него изненађен. У првом тренутку, чинило ми се да он, парафразирајући Јосимовићево обраћање мени, помало исмева нас обојицу. Но, то је трајало само тренутак. Већ после идуће реченице све је добило праву боју искреног обраћања, нарочито када је рекао:

– То што ви будете дознали т а м о , написаћете увек у неколико примерака. Издиктираћете само, у засебном боксу, Слави Бивец (старој нашој дактилографкињи, иначе Хрватици – прим. С. П.) и предавати једино мени лично, или Радоју. По могућству, само када смо сами. Ослободићемо вас свих других обавеза у редакцији. Имаћете кола на располагању и Ацу Куцу Симића, фото-репортера. Све што мислите да треба снимити, нека слика и вама лично предаје, а ви нама двојици. Он ће добити потребна упутства... Почеле су да се појављују засебне књижице и брошуре против конкордата и за конкордат. Ко пише ове друге ми знамо, Католичка црква и њени трабанти, али појма немамо ко стоји пре свега материјално, иза оних првих; јер ми знамо да Српска православна црква нема паре ни за себе... Јављају се све чешће и разни написи у патријаршијском гласилу „Гласник Српске православне цркве“ који је службени орган Српске православне Патријаршије или мање-више и они, као и књиге и брошуре, анонимни и под псеудонимом. Изузетно су добро и обавештено писани чланци са потписом *Camblak*. Неки тврде да се иза њих крије теолог Јустин Поповић, други да је то псеудоним викарног епископа и управника патријаршијске штампарије у Сремским Карловцима, Платона, а поп Воја Јањић хвали се околу да је он писац, у шта ја не верјем, много су писмено срочени... Наравно, у редакцији ће се знати да ви од сада водите ове послове цркве, али нека остане и овде само на томе. Особито се клоните Јоце Тановића и Григорија Божовића и са њима немојте разговарати о ономе што се не би могло објавити у листу! Ви сте добро са Живком Милићевићем. Избегавајте такве разговоре и са њим; ако му шта и кажете, реците му да то задржи за себе, он ће то сигурно и учинити.

Било је потребно више од пола године да се упознам поближе са „материјалом“ и људима на том пољу. И ради

тога сам готово „спавао“ по црквама и Патријаршији. Само, као што су ми приликом првог разговора Рибникар и Јосимовић сугерисали, за информације нисам се много ослањао директно на самог патријарха Варнаву. Штавише, некако сам га и избегавао; иако сам га сретао, бар два пута недељно на разним предавањима, приликом пријема и посета на поменима и освећењима установа и цркава. Обавештења сам тражио у његовој најближој околини, од чланова Синода и свештенства Саборне цркве. Узгред речено, међу тим људима врло брзо сам стекао готово неограничено поверење. Истина, они су пре свега гледали у мени „Политику“.

Док нисам дошао у „Политику“ живо сам учествовао у студентским немирима на Универзитету и у ђачким домовима и студентским кухињама у којима сам се и хранио, као сиромашан студент. Учествовао сам више пута у разним политичким манифестацијама и демонстрацијама о Првом мају или уочи избора и сачувао готово све личне везе са највећим бројем својих бивших „школских исписника“ међу којима су неки већ били постали важни чиниоци у појединим опозиционим странкама.

И сада, када сам поново некако упао међу „политичаре“, од првих дана вођења црквене рубрике, мало-помало сам почeo да срећем понеког од својих бивших другова с универзитета што су се виђали у свакој „гужви“ као да су још студенти! Виђао сам их или око Патријаршије или око Скупштине и Сената, око разних министарстава, око Председништва владе. Не показујући шта лично мислим о конкордату и предстојећој ратификацији, интересовао сам се само као репортер. И тако сам брзо стекао опште поверење. И са једне и са друге стране људи су све чешће долазили да ме обавесте о овом или оном што је било у вези са том борбом, а што је њима ишло у рачун да и „штампа“ зна. Све што би од мене чули о тој истој теми сматрали су, у неку руку, као поруку једне или друге стране „с врха“. Проницљиви Радоје Јосимовић, који је имао изузетно политичко осећање увидео је врло рано тај мој „нарочити“ положај, па ми је почeo као узгред, свакодневно убаџивати ову или ону идеју како би и шта би „попови“ требало да ураде, шта коме да одговоре, кога да се клоне, у кога да имају поверења. С временом сам искристалиса своје уверење и почeo улазити све

дубље и лично у сукобе између цркве и режима трудећи се да се то што мање примети, да бих сачувао углед репортера и углед једног објективног гласила.

У јулу 1937., после „одмора“ од три месеца, Народна скупштина (председник скупштине Стеван Ђирић, рођени брат Иринеја Ђирића, бечког епископа – прим. С. П.) преко својих одбора, који су радили и за време одмора, обавестила је пленум да је на реду претрес низа нових закона међу којима је био и конкордат са Католичком црквом.

Синиша Пауновић у разговору са митрополитом Стефаном

Од потписивања конкордата у Ватикану до овог помињања у Народној скупштини о том уговору много се писало и у нашој земљи и у иностранству. Писци су били католици и православци. Први су мање-више хвалили тај споразум. Други су га, уколико нису припадали кругу најближих режимских вођа, одреда нападали.

После говора патријарха Варнаве уочи Нове године у Саборној цркви, ни остали архијереји нису крили да се не слажу са конкордатом. Да су га били довољно проучили пре него што су од режима добили аутентичан препис, видело се

по најисцрнијој документованости којом су оперисали у својим памфлетима и коментарима. Међутим, ни Варнава нити ико значајнији од званичних православних учесника у расправи никада нису били против конкордата у начелу. Примали су га увек у принципу, али не у овој форми. Знали су да га имају и неке друге земље, али су тврдили да „ниједна друга држава није жртвовала свој државни суверенитет, нити ставила католичку цркву изнад свих других цркава и вера, као што је, веле, урадила наша држава, односно влада др Милана Стојадиновића“.

Патријарх Варнава је био врло покретљив човек и неуморан радник иако је био прилично крупан. Мада је већ месецима био на дијети због све чешћег побољевања органа за варење и бубрега, он је своју „маршруту“ и даље држао, као када је некада био монах и архијереј у младости. Није било ни једне значајније националне свечаности, помена, јубилеја, верске и народне прославе да се он не би појавио, и то не само да присуствује, него и да чинодејствује, да говори, да седне и за трпезу, макар само окусио „хлеб и со“. Штавише, све је бивало јасније да неке поводе за своје појављивање просто сам измишља, или их ствара његова најближа околина. Био је на прослави педесетогодишњице Српске краљевске академије, на дочеку Нove године у Саборној цркви, на потписивању споразума о „вечном пријатељству“ између Бугарске и Српске православне цркве, послao телеграм – честитку црногорском митрополиту др Гаврилу Дожићу поводом Божића и Нove године и двадесетпетогодишњице његовог рада (мада се говорило да је др Дожић његов некадашњи ривал за патријарха и близак пријатељ др Стојадиновића), био на помену о десетогодишњици смрти вође радикалне странке Николе Пашића, прославио изузетно свечано своју крсну славу у новом Двору у Патријаршији, посетио Обданиште деце неzapослених радника у Карађорђевој улици на Материце, ћачку трпезу „Краљице Марије“, присуствовао слави Првог београдског певачког друштва, одржао лични помен о десетогодишњици смрти научника Јована Цвијића и тако даље.

И на свим тим местима, у овој или оној форми, дотицао се мало и конкордата, устајући против њега као против документа који угрожава државну сувереност и равноправност свих вера и народности.

Готово на свим овим местима био сам од почетка до краја али морам, признати, иако сам се слагао у начелу са многим његовим излагањима у односу на конкордат, ниједном нисам био у стању да саслушам пажљиво све остало што би говорио. Понекад сам био просто „бесан“ на његове пратиоце што му на неки начин не скрену пажњу да би требало да некако среди те своје мисли пре него што се појави, а у сваком случају да има неког увида у дужину трајања својих говора. Најнепријатније је било у школи „Краљице Марије“. Имао сам тада утисак да се свако од слушалаца пита како је могућно да се једна таква личност у толикој мери „не контролише“. И када је најзад завршио, учинило ми се да су сви одахнули. Касније када сам о томе разговарао са неким његовим ближим познаницима, и особито са личним лекарима, тврдили су ми да је све то последица болести, коју он задуго просто није хтео да призна, ни себи ни другима, а да је пре ње знао лепо, прибрano и замимљиво да проповеда и пише.

Требало је да буде и у спасовданској литији, која је била славска литија Београда. Та литија је имала чисто политички карактер у односу на режим и конкордат, мада то нико није отворено говорио. А да је то било тачно, најбоље се видело по групама омладине, отприлике исте оне коју сам виђао на свим демонстрацијама од априла претходне године до тада.

Било их је готово свакодневно, у овој или оној форми, у разним крајевима града. Највише су се тада окупљали око Вазнесењске цркве и у Кнез – Михајловој улици. Почели су долазити још уочи славе. Распитивали су се у колико ће сати идућег дана почети поворка. Да је прослава била политички обојена осетило се још више по писму београдског надбискупа др Јучића. Уочи славе он је обавестио председника града Београда индустрijалца Владу Илића да београдски католици неће моћи присуствовати слави Београда „због карактера који јој је дат!“ Мислио је на „карактер“ који су јој намеравали да дају демонстранти, студенти и ђаци и радничка омладина, о чему је он, очигледно, био добро и на време обавештен. Уосталом, говорило се свуда да сутрадан може доћи до обрачуна између народа и оних који се залажу за ратификацију конкордата.

Мада се настојало да се на тој свечаности што више осети Патријаршија (Синод како се у „чаршији“ говорило), патријарх, највиши члан Синода, није се сутрадан у цркви појавио.

Ја сам знао да је патријарх озбиљно занемогао још 2. јуна и да већ недељу дана никога, сем лекара, не прима.

Спасовдан је био 10. јуна. Заказана свечаност није отказана. Напротив, као да је била још већа него што се очекивало. Влада и општинари у току ноћи уочи литије, уверили су и др Ујчића да нема никаквог разлога да се плаши ни за своје вернике ни за себе: „Православнима је сваки брат мио које вере био!“

Изјутра, црква и читав онај крај били су опседнути полицијом и жандармеријом наоружаном до зуба. Црква је била дупке пуна. Два пута више било је света у порти и на улицама. Поворка се протегла од цркве до двора. Учествовало је неколико архијереја у одеждама. На челу архијереја под „небом“ био је загребачки митрополит Доситеј. Из архијереја ишло је преко стотину свештеника из Београда и унутрашњости у одеждама. Било је и школа са наставницима, ватрогасаца, неколико војних оркестара. На крају се кретала група, цела једна мала војска, богомольки и богомольца. Литија је прошла врло свечано кроз центар града, преко Терзија, застајући уз пут на неколико места. После једног часа стигла је у Саборну цркву. Ту је митрополит Доситеј одржао молепствије за здравље оболелог патријарха. Кад је хтео да каже и неку реч о болеснику, наједном је дошло до општег комешања; и то, што је најзанимљивије, почели су се кретати прво они који би требало да су најмирнији: представници власти и поглавари других вероисповести. А онда се чуо један женски глас:

- Живео највећи српски патријарх!
- Живео!...

Онда је загрмела цела црква:

- Доле конкордат!
- Доле!
- Доле продане душе!

Митрополит је заустио још једном да нешто каже, али није успео. Међутим, није се ни повлачио у олтар. Ни он, нити ико од архијереја. Стојали су и гледали у заљуљану гоми-

лу. Ни свештенство се није мицало. Сви су се згледали и, ре-
кло би се, чекали да се са амвона да неки знак. А митрополит је и даље ћутао.

Ту неподношљиву неизвесност најзад су прекинули неки млађи свештеници, који су, као да се враћају с неког по-
греба, почели ту пред свима да свлаче један по један део оде-
жде, да их савијају и стављају под пазух. И то су радили тако
унесено и озбиљно, као да им ти замотуљци сваког часа тре-
ба да послуже за одбрану. За трен ока, од сребрно-златног
скупа свечаних одежди искрела је нова слика црних свако-
дневних свештеничких одела – мантија. У томе тренутку,
пред амвоном појавио се један огроман полицајац у свечаној
униформи, а за њим журно и један жандармеријски капетан.
Вероватно по ранијем договору, обојица су се наједном окре-
нула и дала знак хору да запева! Хоровођа је послушао. Зао-
рила се пригодна духовна песма, све се наједном утишало.

Полицијски „трик“ је успео тако да нико није задуго
приметио да су се они најзваничнији учесници у литији про-
сто „извукли“ из цркве. Отишли су у општину да несметано
честитају председнику славу, како се после дознало.

У тренутку када су се и архијереји спремили да крену
у општину на честитање, као што је већ раније било предви-
ђено, а за њима нагрнула и маса, полицајци су покушали да
задрже једну млађу девојку и два њена друга, који су се за
време литије налазили око архијереја и помно пратили шта
се догађа, али без икаквих изгреда. Полицајац је, међутим,
тврдио да су они први почели да демонстрирају, нарочито
девојка. Митрополит Доситеј се снажно усротивио поли-
цајцима. Врло узбуђеним гласом захтевао је да се полицајци
одмах удаље, не само из цркве, него и из порте. Он, вели,
јамчи за ово троје младих људи. Он их добро познаје! Они су
његови гости!

Јасно је било да је то сад „поповски“ трик, али митро-
полит је то тако одлучно рекао да су се полицајци морали
повући. Митрополит је онда, демонстративно, стрпао троје
младих људи у велику патријаршијску лимузину, одвезао их
до првог угла и ту их пустио да умакну полицајцима.

Била је то једна студенткиња медицине и два студента
технике који су припадали опозиционој омладини. Митрополит
их је тога дана први пут видео, али је сматрао да је ње-

гова дужност била да их заштити, чак и да су заиста демонстрирали.

Све до половине јула свакодневно сам обавештавао лист о току патријархове болести. Јавност је обавештавана, повремено, преко званичних билтена. Први лекарски билтен објављен је 24.јуна. У њему се говорило о извесном по-большању, што сам ја већ био саопштио у дневној хроници у два маха неколико дана пре тога. Билтен је гласио: „Болест је озбиљна, али засад опасност по живот не постоји.“ Потписници су били: професор Пејнар (Праг), др Д.Т.Николајевић, професор Универзитета др Александар Игњатовски, професор др Антић, санитетски бригадни ћенерал др Рудолф Кобал, доцент Медицинског факултета др Бранко Станојевић, др Александар Буковала и др Симеон Попов.

Обавештен из писмене „Декларације Светог архијерejskog сабора“ од 26. маја, да су сви архијереји против конкордата, др Милан Стојадиновић је по својој жељи дошао 1. јуна 1937. године у Св. архијерејски сабор, који је имао редовну сесију, да лично објасни свој став према конкордату.

Био је кратак.

На тај његов експозе одговорио је прво, као један од најстаријих присутних архијереја, митрополит дабробосански Петар. По речима митрополита Доситеја, Петар је тада рекао да је живео и радио и под Турцима и под Аустријом па према томе, добро зна црквене прилике, али ово што овај конкордат наваљује на Српску православну цркву и народ, врло је рђаво и горе од свега до сада.

– Зато, хтела, не хтела, Српска православна црква мора сада да заузме према конкордату негативан став.

– То значи, Ви мени објављујете рат?! – обратио се Стојадиновић не говорнику, него патријарху Варнави.

– Не, господине председничче, нисмо употребили ни реч! Ми хоћемо да се само заштитимо! – одговорио је митрополит Петар.

– Па да, ви хоћете борбу?

– Не, никакву борбу, већ само да штитимо своје интересе! – одговорио партијарх Варнава.

– Добро, примам! Само да знate, да сам ја у борби немилосрдан! – обратио се поново лично Варнави.

Стојадиновић је онда додао:

– Чудим се архијерејима што се буне против конкордата, када и сами имају свој Устав!... Уосталом, конкордат мора проћи јер је то мени потребно и због спољне и због унутрашње политике. А моје је после колико ћу ја допустити да се од тога Конкордата спроведе. Најзад, ви не треба да заборавите да сам и ја Србин, да сам православац!...

Сабор је трајао дотле већ две недеље. Иако је главна тема за све време био конкордат, на дневном реду је било и низ других горућих проблема цркве, међу којима материјални нису били на последњем месту. Сем тога, било је доста и „камуфлираних“ неслагања међу појединим архијерејима и Синодом. Односно патријархом који је био на челу Синода. Нарочито је било „натезање“ са митрополитом црногорско-приморским, др Гаврилом Дожићем, жичким епископом др Николајем и скопским митрополитом Јосифом. Кад су у питању принципијелни ставови вере и цркве, они су били лојални и увек на истој страни са Варнавом. Али, остало је, говорило се у најближој патријарховој околини, увек једна жица суревњивости, коју су они показивали често на сасвим беззначајним питањима. То је, изгледа, осећао најбоље сам Варнава и говорио својим ближим пријатељима „да га то замара и нервира више него и сам конкордат!“ И мало помало дискусија са надменим председником владе, који се на крају сусрета понашао сасвим бахато, довела је патријарха у такво стање да је увече легао у кревет „блед и измучен“, како је послуга после причала „као да га је неко претукао“. Вечерио је, међутим, као и редовно, своју дијеталну храну, али је преко ноћи осећао огромну жеђ, а у исто време имао страшну муку и киселину! Негде пред зору, измучен и неиспаван, упитао је свога собара да ли зна како се осећају остали архијереји који су били са њим на вечери.

– Све је у кући мирно! Нисам ништа досад чуо... Зашто питате?

– Ништа!... Онако. Занима ме само да знам ко је све да-
нас био за патријаршијском трпезом и ко је кувао...

Очигледно је било да је нешто сумњао, али собар је узалуд покушавао да добије објашњење. Као да се уплашио својих речи наједном је заћутао и са њим више о томе није говорио. Али, када га је посетио митрополит Доситеј и упи-

тао га за здравље, не знајући шта се преко ноћи догађало, он му је, пола у шали, пола у збиљи рекао:

– Не знам ни сам како се осећам! Ваљда ће то боље знати Стојадиновић и Богдановић?!

– Како то мислите?!

– Па они су ми направили ову папазјанију... они и њи-хови пријатељи. Умало ноћас нисам умро, дроб сам хтео свој да повратим. Ах, тај Бошко!

(Реч је била о Бошку Богдановићу, уреднику „Времена“, који је тада био у Пресберију, па је у том својству дошао и са Стојадиновићем у Сабор и остао на ручку. Док се није повела борба против Конкордата, он је био, кажу, „куван и печен“ у Патријаршији. Мада му је такав положај направио митрополит Доситеј, временом је постао један од најближих и најповерљивијих Варнавиних људи, а у исто време и човек који је од Цркве извукao највише новца. Наравно, новац је добијао увек за неки свој „новинарски рад“, коме би, обично, измислио само наслов, а „хонорар“ узимао истога дана кад би склопио „уговор“. Толико се био одомаћио да би одлазио патријарховом кувару да са њим уговори шта да му спреми за јело. Иако се јуче појавио после дуге паузе, и овог пута је „свратио“ до кувара, тврдила је патријархова најближа нижа духовничка световна околина. То су приметили и неки старији и свако је на свој начин тумачио у тренутку збивања и сутрадан. То је стигло и до патријархових ушију, па га је сад, ето, и он поменуо, мада помало нејасно и неодређено). Помињући га, можда и није мислио на најгоре, већ пре на његову безочност да се понаша и даље као у својој кући, а зна се на чијој је сад страни. Али, већ сутрадан, и по Београду је пукла прва прича о „патријарховом тровању“, зато што је против Конкордата. А као „злочинци“ означавани су Богдановић и Стојадиновић, па чак и неки архијереји: „Стојадиновићеви прикривени једномишљеници, који су се, по званичној дужности, бринули о патријарховом домаћинству...“

Почетком јуна завршено је било редовно заседање Светог архијерејског сабора. За новог члана Синода изабран је шабачки владика др Симеон Станковић, један средовечни доброћудни човек, солидног теолошког знања и прилично нежног здравља. Он је на тај положај дошао по некој

врсти „ротације“. Био је истекао мандат неким старим члановима дотадашњег Синода. Од старих чланова остали су у Синоду: загребачки митрополит Доситеј, епископ далматински др Иринеј Борђевић и епископ рашко-призренски Серафим. На положају Великог црквеног суда остао је епископ зворничко-тузлански Нектарије. Мада су се сви они, као уосталом и сви чланови Сабора, у приватним разговорима, често и у својим беседама, усменим и писменим, одрицали сваке „политике“, тврдећи да их интересује само црква и вера, ниједан није био „имун“ од извесне дозе политизирања, често и у оном највулгарнијем, профаном смислу речи. И када би са њима повели разговор, ма о ком питању свакодневног народног живота, та би се њихова црта показала: сваки је био наклоњен некој одређеној политичкој личности више, а другој мање. Једни су то чинили из практичних разлога, у корист епархије којом управљају, други по васпитању које су стекли у кући и грађанском животу, пре него што су се замонашили, трећи што би имали за пријатеља овог или оног утицајног политичара на власти, или са перспективом да успе. Поред тога, мада су, као монаси, прекинули са световним животом и породицом, сви су имали „мале војске“ најближих рођака око себе, многи их држали у служби у својим епархијама, или личним кабинетима. Сви су имали и широк круг блиских познаника у Београду, без обзира да ли су у њему били на дужности или у епархијама у унутрашњости. У Београду су особито били повезани сви и са многим хуманим и националним друштвима. Нарочито са оним у којима су водиле реч жене утицајних политичких и пословних људи. И преко тих и таквих веза били вазда врло обавештени о свему и свачему; на неки начин они су почели помало да имитирају Католичку цркву и у исто време могли су да обавесте јавност о свему што би желели и тако пласирају своје црквене тежње. У случају Конкордата најјасније се показало колико су те везе тесне и „узајамно“ корисне. Преко тих „усмених новина“ све што се желело могло се сервирати најширим круговима Београда и земље пре него у последњим листовима. Поготову тада када су и највећи листови скоро сваки други-трети дан долазили у опасност да буду забрањени. Баш зато што је режим укинуо такозвану превентивну цензуру и оставио редакцијама да саме себе цензуришу, од

уводника до огласа, режим је, међутим, био такав да се могло „оклизнути“ и у најобичнијој читуљи: све се могло протумачити као „алузија“ на власт, на Круну!

Поједини архијереји, особити жички епископ Николај и скопски митрополит Јосиф, још пре Конкордата, кад год не би нешто могли да протуре у народ, ни преко црквене ни преко профане штампе, па ни преко „усмених новина“, прибегавали су потписаним или анонимним лецима у виду „посланица“. Николај је чинио то чак и кроз „народне песме“, у десетерцу, које је сам писао. Кад је сад почела борба против Конкордата, леци су преплавили земљу. Било их је у свим крајевима, у Београду највише. Појављивали су се чак и читави листови са потписом уредника, или без њега, под измишљеним именима. Тих летака и листова је било све више од када је режим почeo да „завирује“ и у црквена гласила, па чак и у „Гласник“ – службени орган Српске православне цркве, који је из броја у број имао читаве странице празне, само с насловом, јер је цензура – у ствари полиција – растурала слог сумњивог садржаја у самој штампарији. Под најстрожом присмотром, међутим, била је патријаршијска штампарија.

Због све већих компликација у односима са режимом, као и због болести патријарха, избор нових епископа остављен је за идућу сесију. Према томе, цркву су отсад водила та три-четири човека. Ниједан од њих није био изузетног ума, али је сваки имао лепих особина. Митрополит Нектарије и митрополит Доситеј имали су здраву мудрост и уменост у општењу и с верницима и с властима. Станковић и Ђорђевић имали су и храброст коју су јасно показивали у више прилика у сукобу са свима који би покушали да ударе на цркву и њена права. То је, изгледа, било познато режиму, па су се све чешће чуле разне неповољне „вести“ о њиховом приватном животу: о Станковићу се говорило да „пљачка“ своју паству, а Ђорђевићу да је „пијанац“ и „женскош..“

Једног дана, у јеку највећих дискусија о Конкордату у јавности и међу посланицима, позвао ме је опет Радоје Јосимовић у канцеларију код директора, али ме је овога пута ословио прво Рибникар:

- Прође јевтино Миланче о Спасовдану?!
- Не знам на шта мислите?

– Били су нам овде неки студенти који су нам у поверењу казали да ће на спасовданској литији доћи до велике гужве. Требало је да сруче на Миланчета читаве плотуне мућа-ка које су нарочито за то добијали некуд из унутрашњости.

– То први пут чујем, али знам да треба да буде неко мопедствије за оздрављење Патријарха, но да су власти забра-ниле и Саборној и Светосавској цркви ма какве говоре са амвона, а већ о штампању позива, преко новина, не може бити ни говора! То им је изричito запрећено...

– Е, видиш, због тога смо те баш звали. Иди ти код по-пова – мислио је при том увек на архијереје – па им кажи у поверењу нека њих пет-шест, а можда и више навуку епи-трахиље, узму крстове у руке и крену, без икога, из цркве, право кроз варош! Народ ће одмах схватити о чему се ради и одмах ће за њима! Док стигну пред патријархову вилу, ко-ја је, као што знате, одмах до Миланчетове, бивша вила ста-рог Карамате, на Топчидерском брду, окупиће се за њима пола Београда. А Миланче, после тога, нека бере кожу на шиљак! Наравно, бар мени лично, све је то смешно, али опо-зиција – први пут је употребио ту реч у разговору са мном о цркви, мада није рекао на које је људе из опозиције одређено мислио – сматра да би се режим једино на неки такав на-чин изазвао да се драстичније сукоби с народом! Кад би не-ко од њих то саветовао поповима, они би се плашили да не буду увучени у неку партијску смицалицу ма које опозицио-не струје, овако, када им то сугерира неко неутралан – ми-слио је очигледно на „Политику“, мада то није рекао отво-reno – они ће сигурно прихватити.

Мени је било познато да у нашој редакцији готово нико не припада некој одређеној странци, али је бар десетак одсто нас млађих и старијих избегавало све што је назадно и кон-зервативно и показивало наклоност за напреднија схватања. Старији, уколико су и одржавали неке везе са конзервативни-јим струјама, увек су били из редова црнорукаца, суђених у Солунском процесу, пре времена пензионисаних заслужних ратника и сличних. „Напреднији“ свет и пре конкордатске борбе, свакодневно се појављивао у редакцији одређеним по-слом, или да се види са неким од нас, или да чује понешито о чему се само говори, а из овог или оног разлога се не пише. Тих дана број наших пријатеља био је изузетно велики. И они

су, често, били и наш извор за обавештавање о ономе шта се збива у народу. Мада су залазили у све канцеларије и боксове, у директорској канцеларији ја лично никога значајнијег тих дана нисам сретао, да бих могао оценити ко се налази иза целе ове директорове и Јосимовићеве акције, коју хоће да спроведу преко мене, у односу на цркву у борби против Конкордата. И то, морам рећи, нисам никада сазнао! Ја сам све то радио и из личног убеђења, јер ми је било јасно да, помажући цркви, у тој њеној борби, помажем и свом листу да се спасе једног таквог безобзирног противника као што је био Стојадиновић, кога сам помало познавао и из његовог приватног живота, благодарећи своме дугогодишњем друговању са неким његовим службеницима на Берзи, на чијем је он челу дуго стајао, пре него што је сео на министарску фотељу.

Отишао сам у патријаршију и отворено разговарао о томе са митрополитом Доситејем. После и са др Иринејом Ђорђевићем, др Симеоном Станковићем и истакнутијим свештеницима и ђаконима Саборне цркве.

– Ми смо и сами на тако нешто помишљали. Само смо хтели да изведемо на други начин. Наиме, чим се покажу први знаци побољшања здравља Његове Светости, да га ставимо на једна велика санаторијска болесничка кола, која бисмо довели из унутрашњости, и провеземо кроз варош полако, а нас неколико архијереја и свештеника за њим, пешке, за сваки случај и из поштовања. Наравно, ако се са тим сложи и Његова Светост, а и лекари. При томе и сами смо мислили на народ који би нам се придружио. Прошли бисмо посред Теразија, па право Кнез-Михаиловом и то, по могућности, негде у сутон, када је света највише по улицама, нарочито на корзоу! – објашњавао ми је др Ђорђевић и био врло одушевљен вешћу што се о тако нечем помишљало и ван цркве, поготову у „Политици“.

Иако сам им саопштио ту редакцијску „поруку“, мало сам се и уплашио тога његовог одушевљења, и замолио их све да напишу данашњи разговор остане у најдубљој конспирацији. Они су сви свечано обећали, али сам ја већ после пола сата осетио да и последњи патријаршијски момак зна све о томе и препричава помињући не само моје име, него и саму „Политику“ као лист, који измишља један такав „отпор власти“ у борби против ратификације Конкордата!

Али, како се стање здравља (патријархово) чак погоршавало, сутрадан су ми дали оверен позив народу на молепствије и замолили редакцију да га пусти макар као плаћени оглас. Предао сам акт Јосимовићу, он га је, не консултујући се са директором, одмах послао у штампарију. Ујутру је објављен на видном месту. Из Пресбираа само смо зато имали тог јутра, још врло рано, приговор како помажемо „харангирање народа против власти“, тако да нам умало нису забранили лист, иако је већ био растварен у провинцији и већем делу Београда. Главни уредник и председник одбора А. Д. „Политика“, Јован Тановић, уплашен за предузеће, дошао је тога јутра у општар сукоб са Јосимовићем, што је пустио тај позив без договора с њим, иако је он већ годинама био ван сваког новинарског посла у листу, јер су му, вели, још јутрос рано телефонирали и „са највишег места“, а то ће рећи из Двора, како то није требало објављивати. (То његово „највише место“ били су, међутим, неки његови пријатељи из Скадарлије, који су били на диспозиционим фондовима председништва владе и Двора, и обављали своју свакодневну шпијунску дужност). Јосимовић се снажно супротставио, што дотле није чинио, и изненадио не само Тановића него и све нас. А тада се, у међувремену, појавио и Рибникар и умешао у расправу рекавши да „Политика“ никада није била против народа, па неће бити ни овога пута. А пошто је народ с црквом, морамо и ми бити са њом све дотле док је она с народом и народ с њом.

Тановић се трагао. Сео је за свој празан сто, за којим би по читав дан дремуцкао и понеког у редакцији „нападао“, најчешће неправедно, и сасвим променио тон:

– Добро, куме (он је био венчао Рибникара с првом жењом)kadтикажеш, нек буде тако! Знаш, нисам ни ја против цркве... Ето, кад год одем у цркву, ја запалим свећу и твојим стричевима и твоме оцу... Ја сам и са Његовом Светошћу добар пријатељ, сирома' човек, баш ми га је жао. Храбар је то човек алал му вера!... Ето, кажу да може и главу да изгуби... Свашта се прича, можда лажу, а можда је и истина... Него ти би, куме, требало да одеш господину председнику владе, он је наш стари сарадник, толико је пута писао за нас, лепу је пару он понео са наших јасала. Баш сам нешто ономад молио Дишу (шефа администрације – прим. С. П.) да ми изва-

ди све колико смо ми њему исплатили за чланке док је био у опозицији... И зашто сада да нас руши и да нас сваког часа забрањује? Кажи му да ми не можемо против народа и напе прадедовске вере... Ето, кажи му, прете му попови да ће га анатемисати, да му неће светити водицу нити сећи колач, боје ме саклони такве невоље. Иди, иди, куме, што пре! Ето, нека пође с тобом и Радоје, он је адвокат, он има везе са овим опозиционарима што буне попове, па нека објасни и он господину председнику, да ми нисмо ништа криви, ми смо новинари, а морамо да пишемо и црно и бело. Ми смо објективна штампа, независна...

У редакцији се појавио др Војислав Јањић. Донео је неки свој листић, који је покренуо у своје време када је покушао да оснива неку своју партију са два београдска лекара за рачун краља Александра, па када је са тим пропао, лист је престао да излази, но он га је сада повампиро и покушавао да га претвори у неку врсту опозиционог гласила у конкордатској борби. Иако су сви у редакцији са њим разговарали и примили га, нико га није сматрао за особито озбиљног ни човека ни политичара. Био је рашчињен поп, осведочени политички „превртач“ и није умео да чува тајне. Показао нам је свој нови број листа и причао своје планове за рушење режима. Лист се звао „Небојша“. Пошто је већ тада било у конспиративном промету неколико нових брошура против Стојадиновића и конкордата, мада смо ми у редакцији знали, мање-више, ко су њихови инспиратори и аутори, иако нису били потписани правим именом, др Јањић је тврдио да су готово сви ти напади његово дело, а неке је и сам написао, вели, од корица до корица.

– Ала лаже поп! – рекао нам је Рибникар када се Јањић повукао са Тановићем и Григоријем Божовићем у редакцијски бифе, где их је чекао народни посланик, јерезовац или сенатор, не сећам се више шта је у ствари био, анхимадрит манастира Каленића, Никон Лазаревић, који је, иначе, често свраћао у нашу редакцију и не једном доносио читав балон чувеног љубостињског црњака, или каленићке препеченице.

– Слушај, Владо! Имам једну сјајну идеју у вези са оним што смо говорили да поверимо Синиши да напише!

– Шта мислиш?

– Да ставимо као издавача, штампарију „Време“, а аутора – Небојшу!... Поготову ако то Силе направи мало поповски, а он зна све те црквене и верске изразе и звања...

– Одлично си се сетио! Ето, тако ће се и попу дати прилика да не лаже сасвим напразно. Пошто је тај његов листић ипак познат, сви ће заиста поверовати да је он писац, а ми ћемо бити поштеђени сумње. Наравно, то морају знати и они у Патријаршији и Патријаршијској штампарији у Сремским Карловцима.

Рибникар и Јосимовић одмах су испричали своју, или можда некога трећег, ни то нисам никада сазнао, замисао: кад крене данас литија из Саборне цркве, треба да се трудим да се видим бар најкраће време на свим местима где се осети да може да дође до гужве. А до тога ће сигурно доћи, јер је редакција обавештена да је, по Стојадиновићевом налогу, Управа града Београда забранила кретање литије кроз Кнез-Михаилову у време између 18 и 20 часова, зато што је тада улица пуна шетача. Полиција је на тај начин желела да осујети прикључивање шетача литији, а попови су, очигледно, рачунали и њих. Треба да о свему што се буде десило истога дана напишем што опширије, али само делимично за „Политику“. Главни материјал биће објављен у једној брошури са сликама, која треба да буде најхитније штампана и раствурена широм земље разним каналима који су већ припремљени. На тој брошури биће псеудоним – Небојша.

Свети Синод, на челу са замеником оболелог патријарха, загребачким митрополитом Доситејем, пријавио је властима литију на време, и назначио сат поласка, као и улице којима ће се проћи: осамнаест часова од Саборне цркве, Краља Петра улицом (данас 7. јула - прим. С. П.), Кнез-Михаиловом, Теразијама, преко Славије до Савиначке цркве. Полиција је прво покушала да онемогуђи литију уопште, тврдећи да има тачно обавештење, како ће у поворци учествовати, у ствари, само екстремни политички елементи, и то не да протестују против Конкордата, него против режима. Када је митрополит Доситеј показао управнику града Милану Аћимовићу листу националних и верских удружења која ће учествовати у поворци, управник је попустио, али је одбио да литија иде кроз главне улице, већ је захтевао да прође споредним улицама. Црква је остала при

своме захтеву, а полиција је запретила најстрожим мерама, ако се то само и покуша!

Још много пре почетка литије и једна и друга противничка страна схватиле су да су обе биле у праву: Саборна црква, њена порта и околина Патријаршије били су опсаднити побожним светом, и то углавном старијим људима и женама, а Кнез-Михаилова улица била је просто притиснута академском и радничком омладином.

Наравно да је таква ситуација повећала и број полицијаца и жандармерије, не само око Саборне цркве, него и по целом граду.

Литија је, у ствари, почела моленствијем у Саборној цркви.

Док је служба трајала (почела је негде око 16 часова) непрекидно су звонила сва звона широм Београда. У Саборној цркви и у њеној порти, поред верних, било је и неколико стотина свештеника са два архијереја у свечаним одеждама, и још већи број у походним оделима, црним мантијама. У ствари, литију је сачињавало преко стотину црквених крстова, барјака, ришида, које су носили богослови и други млади људи, одевени, такође, у свечане црквене одежде са високим камилавкама на глави. На моленствију је служио члан Синода, др Симеон Станковић, шабачки епископ (Синод су сачињавала четири архијереја, на челу са патријархом, као петим чланом), а присуствовали су и сви остали чланови Синода, наравно без оболелог патријарха. Било је и неколико црквених хорова, који су одговарали у цркви на јектеније, а спремали се да и сами учествују у литији.

Чаршија је била затворена, изузев две-три радње у центру града, које су припадале извесним режимским људима, од којих је један из фирмe Лукаревић и компанија, био и народни посланик; али ове последње биле су под стражом, из страха да их народ не демолира.

Служба је била завршена негде пре осамнаест часова. Врата порте према улици Краља Петра била су широм отворена и на њима се показао почетак литије – три архијереја: шабачки Симеон, сремски Сава и моравички Платон. Чим је поворка кренула остали архијереји прешли су у Патријаршију. За целом литије кренула је сва она маса народа из цркве и испунила до последње стопе порту. Али, кад је литија

покушала да изађе из порте, жандарми су изјурили из својих заседа у околним улицама, и чим су први редови свештенства и народа крочили на тротоар улице Краља Петра, пред челом литије појавио се униформисан представник власти и предао београдском архијерејском намеснику, који се налазио поред члана Синода др Станковића, акт Управе града Београда којим се литија уопште забрањује. Пошто је највећи део света био још у цркви, захтевано је од намесника да се врати и да са амвона прочита тај акт о забрани. Настало је комешање. Свештеници су покушали да се одупру, да не прихвате наредбу. Чули су се и први гласни протести, но власти су биле упорне и намесник је био приморан да изађе из литије и оде на амвон. Али није успео да каже ни две речи, а црквом се проломио протест:

– Доле! Нећемо да слушамо!

И било је питање само секунди па да дође и до физичког обрачунавања и са самим намесником.

Уплашен, намесник је брже боље сишао, а и полицајци су се једва извукли из цркве, да и они не буду нападнути од све узбуђеније масе.

Само неколико тренутака после овога, појавио се у Патријаршији, код заменика оболелог патријарха митрополита Доситеја, поново управник града Аћимовић. Поновио је свој јучерашњи предлог да литија не иде кроз град! А кад је митрополит остао при своме, он му је запретио повишеним тоним:

– Запамтите, за сваку кап крви која се данас пролије бићете ви, попови, криви, а не ми, полицајци!

– Значи, ви нас, господине управниче, унапред обавештавате да ћете проливати крв?! – упитао је мирно митрополит.

– Не обавештавамо вас ми, него ваши комунисти, и цела опозиција са којом сте се ухватили под руку! Ако мислите да је њима до цркве и бриге да се спречи Конкордат, онда се варате. Они гађају режим и жеље да сруше ову државу. Ево, и пре што је почела литија, раствају летке! – одговорио је полицајац и показао неки летак, који митрополит није хтео ни да погледа, јер је знао, из досадашњег искуства, да полиција уме да штампа и сама поједине „опасне летке“, и да их после приписује „непријатељима земље“, како би могла лакше да гони оне који су били против њеног насиља.

Митрополит је остао до краја при ставу Цркве, односно Синода, да је право свих вероисповести да слободно врше своје обреде, па и Српске православне цркве да приреди ову литију, како мисли да је најбоље.

Док се ово одигравало у Патријаршији (а шта се одигравало и како, сазнало се већ кроз неколико минута и у маси), један од млађих монаха, пробијајући се снажно кроз масу, истрачао је на амвон и позвао народ да продужи на улицу за архијерејима и свештенством и крене пут Врачара. И народ се листом одазвао, почeo да напушта цркву, гурајући оне који су били око излаза, у порти и на тротоару. Само је-два да су учинили неколико корака, а чело литије ударило је на испружене бајонете, исукане бајонете, сабље и уперене револвере.

- Натраг, литија је забрањена! – викали су полицијаци.
- Одбиј! – наређивали су жандарми.
- Ми идемо мирно у литију. Пустите нас да наставимо пут! – јавио се владика др Станковић, а за њим и остала двојица још јаче.
- Натраг, кад вам говоримо!
- Куда натраг?! – питали су свештеници и народ око њих готово у хору.

– Молим вас, господо епископи, вратите народ у цркву, не присиљавајте нас да употребимо силу! – чуо се неки по-мирљиви глас са друге стране из гомиле где су стајали представници власти. – Овога тренутка саопштили смо Патријаршији да литија не може да настави пут.

Био је то један млађи жандармеријски официр окружен гомилом агената и других полицијаца.

- Можемо ми да наставимо пут, него нам ви не дате! А шта сте рекли у Патријаршији већ смо сазнали.
- Па кад знате, зашто се не покорите наредби?!
- Пустите нас да идемо својим путем! – јавио се један старији свештеник и дигао високо свој крст изнад главе. – Напред, народе!...

– Напред! – заорило се и из стотине других грла, и подигла шума других крстова и барјака.

Као нека огромна жива река поново се маса заталасала и покушала да се сручи на улицу. Кордон је утолико јаче збијао своје редове. Бајонети су се скоро наслањали на све-

штенство и народ. Простор између поворке и зграде око цркве бивао је све мањи, а црквени улаз потпуно загашен. Они који су покушавали да се врате у цркву нашли су се у још безизлазнијем положају.

– Аман, људи, подависмо се! – викали су са свих страна.

Падале су већ и теже речи. Чула се и једна сасвим ма-сна псовка неког притешићеног старца на тротоару. Он је, изгледа, опсовао, онако уопштено, целу ову гомилу, а жандарм који се задесио поред њега схватио је то као псовку упућену лично њему. Окренуо је пушку наопако и ударао кундаком како кога стигне, а онда се палицом оборио на старца. За њим су замлатали кундацима и остали жандарми, користећи делимично и палицу. Али маса је остала на својим местима, штитећи само лице и главе. И не само то, него је убрзо опет успела да учини и неки нови корак напред. За тренутак као да нико више није мислио на литељу, већ свако само гледао да нађе неки слободнији простор, но само напред. На њихову жалост, баш тога нигде није било!

– Пустите нас бар да идемо кући! – чуо се глас неке старије жене, која се окретала у круг на једном месту, знојава, рашчупана, малаксала.

Неки млађи почели су да звижде, да галаме, чак и да пљују према жени.

– Џут', баба! Каквој кући?!...

– Доле издајице!

– Доле дезертери!

– Живела Српска православна црква!

– Живео патријарх Варнава!

– Доле конкордат!

– Живела опозиција!

– Јесте ли ви хришћани! Шта радите ово са нама?! Зар сте ви неки представници закона?! Зар сте ви власт?! – чуо се поново глас епископа Станковића.

– Јесмо, али нисмо комунисти! – одговорили су агенти.

– Нисмо продана опозиција – викнуо је један брадати полицајски писар.

Да ли због тога што ни сами нису били начисто шта треба даље да раде: да држе толику масу у цркви и порти, или да их све пусте на улицу, па да их се уз пут некако осло-

боде, пре него стигну до оних најкритичнијих места у граду – Кнез-Михаилове и Теразија – у једном тренутку кордон се, рекло би се, и без команде осетно повукао. Само, и маса је одмах оживела, заљуљала се опет снажно, и штавише, почела чак и да „кличе“ ником мање, него властима:

– Браво! Тако, повуците се и пустите нас на миру... Види се да сте и ви хришћани!

– И Срби!

– И јесу! Тако је...

– Ниједан паметан човек неће да удара на народ! На крст и свештенство! Напред, браћо и сестре! – чуо се снажни глас једног огромног средовечног свештеника или монаха у црној мантиji.

– Напред! – заорило се из хиљаде грла и литија поново покушава да изађе на улицу.

Звона су и даље удараја, удараја!

Неко је заустио да запева. Није се могло разазнати да ли неку црквену или „борбену“ песму. Чуше се још неки гласови као да ће и цела литија запевати... Време је већ било поодмакло. Сунце се клонило западу, близило се вече...

Али таман кад је изгледало да ће све проћи без даљих немира, показало се да је нада била узалудна. Брзо се осетило да је попуштање кордона било само полицијски трик. Очигледно желело се да се свештенство одвоји од народа. Јер полицајци су пропустили само један део свештенства, групу новинара и репортера, а све остале задржали у порти, гурајући их поново ка унутрашњости цркве.

Само ни пропуштени свештеници нису успевали да наставе пут којим су желели: већ после неколико десетина корака дочекао их је нови кордон. Овај као да је из земље изникао! Међутим, убрзо се видело да су се жандарми крили у двориштима околних кућа у већем броју од оних на улици. И тада је дошло до тешких физичких сукоба. Док су дотле користили само кундаке, сад су се обарали свим што им се нашло под руком: палицама, ногама, рукама, не гледајући куда и како ударају.

Опет се чуо глас епископа Станковића. Махао је на све четири стране крстом, нешто показивао маси – лево-десно, а онда запевао:

– Спаси, Боже, људе твоје! – и поново кренуо на силу напред, а за њим и епископи Сава и Платон.

Овога пута за њима је нагрнула цела маса иза његових леђа. Прихваћена је и песма:

– Спаси, Боже...

За тренутак слика је подсећала на неки позоришни комад или филм. Тај утисак се задржао само за тренутак. Убрзо се показала јава у свој стварности и грубости: полицајци су се снажно супротставили литији, машући лево-десно сад и револверима! Изгледало је да више нико неће мобићи ни корачка напред. Али упорни владика успео је да се пробије и кроз један такав живи зид, а за њим и два свештеника са неколико грађана, међу којима и неколико новинара, домаћих и страних. И тај нови успех литије био је врло кратка даха, јер већ код основне школе „Карл Петар“, прве зграде до цркве, литија се сукобила и са трећим кордоном жандарма. Само овај последњи је био некако нем. Уместо да се препири, вероватно по нарочитој команди, одупиру се потпуно ћутке, али зато јаче и бесомучније него сви остали: налећу на гомилу, отимају крстове, барјаке, вуку свештенике, цепају одежде!... У таквој ситуацији и литија почиње да одговара на исти начин. И свештенство и народ не чују се много, али ударају и сами. Падају свештеници, падају грађани, али падају и жандарми и полицајци. Котрљају се крстови, барјаци и рипиде, камилавке и шешири, али се сваљују на калдрму и пушке и жандармске шапке.

У сред те гужве, пристижу и нова појачања жандармија и полицајцима. На њиховом челу налазе се управници квартова из центра града, иначе, међу напредном омладином одавно по злу познати.

Пада команда:

– Очисти улицу!

Маса се заљуљала по ко зна који пут, али више не узмиче. Штавише, на неки начин, литија успева да очисти пред собом простор, јер је, под њеним притиском, нови кордон приморан врло брзо да се повуче натраг, готово да окрене леђа. И тако се литија неочекивано нађе у Кнез-Михаиловој улици.

Полицајци су у недоумици. Као да се питају, шта ово би?! Згледају се и дошантавају. Али маса не губи време. Гу-

ра напред! И поново се чују гласови архијереја. И опет узвици народа.

— Зашто нас, господо, не пустите да мирно идемо својим путем? — обраћају се и први редови народа полицајцима: Шошкићу, Петровићу, Цветојевићу, по имени, пошто су им стари знанци, јер су се и свештеници и паства не једном налазили последњих месеци суочавани са њима и на другим местима, кадгод би долазило до сличних сукоба не само у борби против Конкордата.

Овај вапај звучao је помало пријатељски. Бар са стране литије. Али, одговор је сасвим непријатељски. Разлегао се плотун псовки из уста представника власти!...

Поново гужва, нова гушања. Поново обарање жандармских капа и свештеничких чита. Из секунде у секунду ситуација се опет све више заоштрава с обе стране. А онда један огроман жандармеријски каплар излети пред кордон и дрекне:

— Палицом! — и први размахне својом палицом епископа Станковића по митри, а онда и његовог најближег пратиоца, сремског епископа Саву Трлајића.

— Мајку вам поповску! Са вама не вреди лепо! Хоћете ли већ једном да нам се скинете с врата? Толике дане због вас не склапамо ока! — дрекне један други каплар и полети и сам на владику.

Већ при првом ударцу палице, Станковић се заведе, а његова митра падне.

— Уа! — дрекне маса.

— Уа!...Уа! Доле!...

Као да не чује никога сем себе, разјарени каплар наставља сад некако молећиво:

— Мичите нам се већ једном одавде! Шта сте навалили само на наш кварт?...

Владика се спусти за митром и некако успе да је у лету ухвати, само што је дотакла калдрму. И враћа је себи на главу. Али само што је ставио митру себи на главу, стигне га нови ударац. Овога пута, изгледа, погодио га је негде испод ува. Од овога ударца полетео је и он на калдрму, но сада окрвављен. Да ли од ударца, или од узбуђења, иако је покушавао да се дигне сам, остао је на калдри, не рекавши ни речи. У оној

гужви прве забуне, као да су за тренутак и једни и други заборавили да се налазе у противничким таборима, са обе стране су полетели рањенику у помоћ. Међу „спасиоцима“ била је и група новинара и фото-репортера. После првог магновења, из масе се разлегоше врисци жена, вапаји свештеника, клетве, псовке. Једна мања група монахиња покушава да се приближи обореном архијереју; али брже-боље бивају грубо враћене новим ударцима жандармских палица!

– Дајте нам нека кола! Има ли неки лекар? – вичу са неколико страна.

– Убише човека!

– Доле разбојници!

Међутим, рањени владика је, на опште изненађење, поново устao сам и, уз помоћ најблизе околине, некако наставио да отима даље простор према дубини Кнез-Михаилове. И када је изгледало да ће у томе успети, да ће цела литија избити најзад на шеталиште и помешати се са омладином, која је, као се, касније сазнало, већ и сама цео сат узалуд покушавала да се са друге стране придружи литији, на „попришту“ се појавио и шеф Оштре полиције, Драгомир Јовановић. Стигао је аутомобилом, кажу, а изгледало је као да је пао с неба! Очигледно знао је све шта се дотле догађало, па и о ономе што се збивало и збило у Патријаршији између Аћимовића и митрополита Доситеја, и без оклевања командао:

– У месо! Боди!...

Иако су досад само нешто слично „покушавали“ по команди и личном иницијативом жандарми су се сад наједном узмували, почели мењати места и упитнички погледати један другог. Као да су се питали: „Шта сад? Да ли је и ово само претња, застрашивање, трик, или заиста треба бости?!“

И, што је најзанимљивије, као да су се и противничке стране међусобно тек сад први пут свесно погледале очи у очи. То је сад био као неки неми дијалог између њих. Али та неодлучност, на обе стране, трајала је врло кратко. Јер већ после минут-два, и једни и други, настављају по старом: народ гура напред, жандарми покушавају да га одбију. Но, иако бајонети сад почињу, заиста, да буду, још су све то „боцкања“, чарке. Јер мада жандарми запињу из све снаге, још никога не дохватају озбиљније. Али пада нова команда. Ко би више разазнао са чије стране?!

И кордон крене, као један човек, у правом стрељачком строју! И то појачан новом резервом из позадине. Нови налет сјури се некако клинасто у центар поворке. И опет се свали прво на архијереје и свештенике. Владика Станковић покушава да се и сада одупре и настави пут. Али само што је учинио први корак, добио је поново ударце палицом, и то сада тако снажно да се одмах свалио на земљу. Овога пута палице и бајонети устремише се и на све остале око њега. Но-ва вика, нови протести, нове псовке!... Да ли од прве повре-де, или од ове нове, није се у оној гужви ни изблизу могло ра-зазнати, тек сада се владици крв видљиво с лица почела сли-вати у малим млазевима. Верујући да ће се и овога пута брзо прибрати, свештеници и народ дигли су га увис, же-лећи да га сада понесу на рукама у поворци. Али убрзо су схва-тили да је онесвешћен. Некако су успели да га извуку из оног хаоса и да га пренесу у Патријаршију, где му је указана прва помоћ; а убрзо је пренесен аутом у приватни санатори-јум „Врачар“. Утврђено је да нема опасности по живот, али се сумњало у повреду лобање, тако да је задржан на лечењу.

Док су повређеног владику враћали свести и превијали у Патријаршији, на улици се наставила борба и то на више места. Само њих су сада преузели млађи људи, највише они из Кнез-Михаилове улице, већином студенти и ћаци. Што се тиче литије, само мали број старијих људи и свештеника из поворке испред Саборне цркве успео је да се докопа просто-ра у центру Кнез-Михаилове улице око зграде Академије наука одакле је већ било ипак нешто лакше наставити пут према Врачару. У том „пробоју“ истакло се нарочито неко-лико млађих свештеника из Београда и унутрашњости: Јо-ван Ђорђевић, Коста Љешевић, Љубо Павичевић-Слапски и Добросав Џеровић. Да би успели у свом напредовању, мора-ли су, наравно, и сами претрпети већи број удараца жан-дармских и полицијских палица. Ђорђевић је био чак и по-вређен, а свечана одежда му је била сва поцејана!...

Али на углу Кнез-Михаилове и Вука Караџића улице, жандарми су и њих стigli, похватали и двојицу од њих си-лом стрпали у први такси и тек тако су могли да стигну до Врачара. Друга двојица који нису хтели, ни по коју цену, у такси, враћени су у Саборну цркву; боље рећи њих су сту-денти и остала омладина отели од жандарма па заједно са

њима одјурили пут литије, која је већ на овај или онај начин, била разјурена и десеткована.

Негде око осам часова увече око Саборне цркве и Патријаршије било је већ све рашичишћено – литија у ствари растурена.

Међутим, у Кнез Михаиловој улици, по Калемегдану, Дорђолу, Палилули, Александровој улици (Булевар револуције), по Славији, и нарочито на Врачару око Савиначке цркве, „крвава литија“ испред Саборне цркве претворила се у бучне политичке демонстрације, у којима је предњачила напредна академска и радничка омладина, међу којима се нашао и знатан број напредних старијих људи, вишег универзитетских и средњошколских професора и професорки.

Болесни патријарх Варнава и Конкордат били су готово заборављени, а тек овде–онде поменула се данашња „крвава литија“. Јер сакупљена омладина је извикивала одређене протесте, упућене одређеним непријатељима народа, на одређене теме. Помињан је председник владе, министар унутрашњих дела, фашизам, нацизам; али, вальда по некој директиви, ни један једини пут и Совјетски Савез. Само овде–онде, чуо би се понеки усамљени узвик старијих људа „Живели савезници!“.

Било је сукоба и са жандармима и са полицајцима у којима ни једни ни други нису баш „јевтино“ прошли. Ипак, омладина је била у много повољнијем положају: могла је из заклона да бомбардује своје противнике каменицама; а полицајци се нису усуђивали да пруже и овде неки јачи отпор; покушавали су само да их разјуре.

Истина, негде после поноћи, један већи број студената и студенткиња и других омладинаца, њих преко педесет, на превару, похватани су и похапшени; али су већ сутрадан пуштени на слободу готово сви, вероватно из страха од штампе и јавности уопште.

У домаћој штампи о свему овоме једва да је изашло, сутрадан, неколико реченица, у виду званичног билтена, чија је садржина била сасвим нешто супротно ономе што се ју че догађало и дододило.

Страна штампа, међутим, известила је о свему томе, особито она профашистичка, као о неком догађају из петнарачих криминалних романа.

И тако „крвава литија“ била је само последња битка у тој борби Српске православне цркве и народа против Конкордата; стварни крај тога сукоба дошао је тек двадесет и четири часа касније, када је Конкордат ишак озакоњен у првој инстанци, већином посланичких гласова, а оболели патријарх Варнава, за којега се на све стране говорило да је отрован, као главни борац против Конкордата „неком чудном коинциденцијом подударности“ готово у исто време када је Конкордат изгласаван, издахну у својој вили на Топчидерском брду, у непосредном суседству виле др Милана Стојадиновића, председника владе, који је био на челу оних који су били за изгласавање Конкордата!

Ја сам извршио „наређење“. Спремио сма текст и фотосе исте вечери и предао, како ми је речено, архиђакону Саборне цркве Угљеши Јелићу, који је, у то време, био „десна рука“ свих оних који су се борили, званично, у име Цркве, против Конкордата и режима.

Текст који сам написао, имао је око двадесетак страница канцеларијског формата. Писан је намерно мало „поповски“ и „српски–православно“. Нека места сам допунио подацима који су стигли редакцији од других наших сарадника – сведока сукоба народа и полиције. Нешто су „штампари“ сами дописали, нарочито неке нападе на режим.

Брошуру је донео, преко Острожнице, у Београд један типограф, мислим да се звао Бора Вуковић, који је некада радио и у „Политици“, а тада је био главни фактор Патријаршијске штампарије у Карловцима. Најпре је оставио само неколико пакета, код једног рибара на обали, како је радије уговорено, од њега су их написи редакцијским колима превезли и половину сакрили у фото-одељење, а другу однесли кришом у Патријаршију и Саборну цркву. Онда је наш шофер, Петар Балинт, који је, изгледа, био покрштени католик или мојсијевац, донео цео први тираж преко педесет хиљада и опет један део оставио у редакцију, а други предао црквама. Срећом, ниједном није имао неких непријатности са властима. Брошура је идућих дана још два – три пута доштампавана, вероватно и због свог упадљивог назива: „Крвава православна литија у Београду“ и због узбудљивих фотоса који су у њој објављени.

Занимљиво је да се дододило оно што смо ми сами претпостављали: да ће свет помислiti како се иза тог псеудонима крије поп Јањић. Не само свет, него и многи архијереји и свештеници, који нису били упућени, веровали су у то, па и сама полиција. Још занимљивије било је то што је и сам Јањић већ првог дана присвајао ту брошуру као своје „дело“ и њоме се поносио. Дошао је чак поново у редакцију и јавно се хвалио преда мном, Рибникаром, Јосимовићем и осталима. Наравно, нама је то било добро дошло, хвалили смо и ми његову „храброст“ у литији и брошури.

Ми, који смо знали праву истину, боље смо разумевали целокупну ову „конкордатску гужву“, и политику и политичаре који у њој учествују: свако је од нас имао неку своју „рачуницу“. Ја лично – писац, осећао сам се чудно и док сам писао, слао рукопис и гледао готову брошуру, плашио сам се и био поносан, и љут на Јањића, боље рећи љубоморан што ми отима „славу“. И нисам напослетку могао одолети својој младачкој књижевно-новинарској сујети да се овде-онде, наравно, у најдубљем поверењу, понекоме и не похвалим. А што се тиче архијереја, они су брзо сви сазнали ко је прави писац.

У брошури је објављено и неколико „летака“ против Конкордата и Стојадиновића, а њих је тих дана растурала Патријаршија и они који су били уз њу, а против режима.

„Влада Милана Стојадиновића, Антона Корошеца и компаније – тако је почињао текст те моје брошуре – обележена је на дан 19. јула 1937. године нечувеним атаком на Свето православље. Жандармерија је извршила тога дана напад на београдску Саборну цркву, на архијереје и народ. Поцепани су барјаци и црквене заставе, поломљени крстови, рипиде... Архијереј епархије шабачке др Симеон Станковић тешко је повређен жандармским бајонетима, кундацима и гуменим палицама. Епископ Платон, викар моравички, контузован је гуменом палицом. Православни београдски свештеници ту-чени су и малтретирани као робље. Одане и добре синове и кћери Српске православне цркве млатили су београдски по-лицајци као стоку.

Све се то одиграло на очиглед многобројних београдских новинара и фото-репортера, на очиглед многих стра-них дописника који су о овим неделима, са ужасом, јављали својим листовима читаве ступице. Па ипак, влада Милана

Стојадиновића, поп Корошец и компанија имали су смелости да саопште у једном званичном билтену и на најбезочнији начин лажно представе како 19. јула није било ничега страшног, како су све вести о догађајима код Саборне цркве и повредама свештенства и грађана измишљене.

Председник скупштине Стеван Ђирић саопштио је посланицима да га је министар социјалне политике и народног здравља познати броћасти нишки неваљалац, Драгиша Цветковић, обавестио „да је цео догађај код Саборне цркве исцениран од стране свештенства, на тај начин што се владика шабачки сам огребао ноктом и изазвао крв симулирајући повреду од стране жандарма“.

Члан кварте Управе града Београда, она вуџубатина, пијанац и дегенерик Мија Петровић, причао је јавно да су владике напиле свештенике па су их пијане послале на литију и да је због њиховог пијанства дошло до сукоба између света и полиције. Управа града похапсила је масу невиних људи којима је потурила тобожње комунистичке тенденције и оптужила их да су они за рачун комуниста иззвали нerede на литији, итд. итд.

Ми не можемо да побијемо ове лажи Милана Стојадиновића и попа Корошеца, јер су оне сваком очигледне и врло провидне, већ хоћемо просто да на најобјективнији начин саопштимо народу цео ток овог фамозног догађаја код Саборне цркве па нека народ суди и нека одлучује шта му после тога ваља радити и како треба убудуће да се односи према свима онима који бар за тренутак покушавају да одобравају ова нечувена недела ове мангурске владе. Владе, која је проиграла све што се могло проиграти и која покушава сада да проигра и да проокоцка и последњу српску светињу – Српску православну цркву, а уједно, да учини атак на све оно што је српско и што је српском народу одувек најсветије било. Јер није ово само атак на српско православље и на српско име, на част и образ српски, већ и на све што је с муком кроз векове уз највеће тешкоће и жртве, потоцима крви стечено...

На иницијативу хуманих, националних и просветних друштава у Београду, београдско свештенство је одлучило да се 19. јула одржи молепствије за здравље Патријарха Варнаве, који је лежао болестан између живота и смрти, и да се

после молепствија образује поворка од Саборне цркве да у миру прође кроз варош до Савиначке цркве где је такође требало да се одржи молепствије. Та вест је објављена и у дневној штампи и свет је похрлио са свих страна, заказаног дана по подне, тако да је у цркви и пред црквом било народа као ретко када.

Што се тиче учесника у литији, мало је ко прошао без икаквог удараца у оној гужви. Али најстрашније су, несумњиво, прошле поједине жене, које су се иначе показале невероватно ратоборне, јер су као осице налетале на жандарме чим би приметиле да се они обарају на кога. Тако једна млађа жена успела је да се пробије са оном двојицом свештеника који су отишли први кроз све полицијске кордоне и да, сва поцепана, стигне до Савиначке цркве протестујући гласно и кличући Патријарху и Православној цркви.

Сутрадан, преко пута француског посланства на Калемегдану, дошло је до нових сукоба између жандармерије и народа. Народ је хтео у цркву, а жандарми су то спречавали. Том приликом поново је проливена крв. Било је више њих који су и теже повређени. На дан 21. овог месеца, на глас звона која скоро даноноћно брује по београдским црквама, народ је журио на молитву, али је био опет немилосрдно спречаван од полиције и тучен. У Душановој улици испред цркве Александра Невског једна група саобраћајних полицијаца налетела је на вернике и тукла све одреда.

Ево, Милане Стојадиновићу и мрачни Антоне Коропшцу, како су вести о проливеној крви и незапамћеном скрнављењу српских црквених светиња, српског имена и српског достојанства злонамерне, измишљене и тенденциозне.“

А на крају ово:

„Београдски лист „Време“, као орган Милана Стојадиновића и мангупске банде око њега, доноси лажан и тенденциозни коминике, који је само полицијац мангуп у Министарству унутрашњих дела могао да састави. Колико је то гнусан и лажан извештај доказ је да га је „Време“ донело само у београдском издању, а свако ко га је прочитao згражао се над поквареношћу и цинизмом. Замислите кад министар унутрашњих дела са својим потчињенима овако јавно лаже, шта ли ти ниткови тек раде иза затворених врата и по томрүцима Управе града.

Ни шпански инквизитори нису мучили своје жртве као што их мангупарија Управе града Београда у лицу чланова квартова, писара, жандарма и шпијуна пребија и мучи. Јаук и писак затвореника чују се око управе града Београда. Где сте страни представници, новинари, културни људи, да спречите ове зликовце и разбојнике у овом њиховом инквизиторском послу? Ми вапијемо за интервенцијом страног света, који има право и дужност да захтева истрагу на лицу места ради правде и цивилизације, а против мрачњаштва и инквизиције?

Устајемо у одбрану и тражимо слободу оних јадника који су затворени у београдском гарнизоном затвору. Тиче се 27. жандарма-наредника, поднаредника и редова који су затворени, које киње и муче, које ће ставити под суд за отказивање послушности.

Православни жандарм – наредник брани се да није отказао послушност, али да не може и не сме да гази и ломи православни крст пред којим је као својом светињом дао заклетву за савесну и исправну службу. Не може он да скрнави светињу вере своје и свога дома.

Ако јавност, културне установе, хумана удружења, штампа страна (јер домаће слободне немамо), ако Принц Намесник, гг. Намесници, и цео културни свет не устане у одбрану и спас ових људи – зликовци којима је власт у рукама уништиће их.

Спасавајте православне жандарме, њихову децу, њихове породице!

Срби, синови Српске Православне цркве, ово је последњи час када вам се даје могућност да спасете прадедовску веру и народност!

Слава Патријарху Варнави!

Доле Конкордат!

Ако се сада не покажете храбри и истрајни, после ће бити касно и за нашу неодлучност и равнодушност проклеће вас милиони живота који су пали за ову земљу!

Не смете допустити да успе зликовачко дело злоглашног берзанског лопова и мрачног језуите попа Корошеца.

Борите се дан и ноћ, будите сваког часа у близини својих свештеника и својих цркава, јер сваког часа ваша помоћ може затребати!

Будите достојни Немањићевог колена и верно стадо највећег српског просветитеља и духовника светог оца Саве!

Тирани су ударили на Цркву и народ. Црква и народ треба да им суде!“

Није било дана да нисам макар на пет-шест минута на враћао у вилу у којој је лежао болесни патријарх, али сам први пут покушао да уђем код болесника тек онда када су лекари почели давати неке наде на оздрављење. Долазио сам тамо обично уз архијереје, или уз симпатичногprotoјереја Ивана Калуђеровића кога сам знао са Цетиња, а у то време он је врло често био код свога пријатеља protoјереја Арсенија, управника Патријаршијског двора. Долазио сам у вилу, не толико болесника ради, колико због архијереја, члanova Синода који би овде дежурали, па су ту морали да обављају и своје административне синодске и епархијске послове. Сем лекара, милосрдне сестре, која је од првих дана била дан-ноћ поред болесника, мало кога другога сам ту сре-тао. Наравно, пошто је у непосредној близини била и вила председника владе, др Милана Стојадиновића, свуда околну сусретао сам жандарме и агенте, па не једном и у самој патријаршовој вили. Они, истина, нису улазили унутра, као власт, већ су се интересовали, просто, као „верници“ и први „суседи“, али то нико овде није веровао. Сви су сматрали да су то режимски трикови да би се знало шта се збива у овој кући у коју су заиста биле упрте очи целе земље, нарочито онога напредног дела млађег света, пре свега универзитетске и средњошколске омладине.

Благодарећи личним везама са послугом и архијерејима, увек сам успевао да уђем не само у двориште виле, него и у саму вилу, боље рећи у нуспростије. Нешто што ми је пало у очи: готово увек ту се затекао и један непознати „ци-вил“. Дуго сам мислио да је то неки од патријаршијских административаца које ја нисам познавао, јер су последњих недеља могли бити премештени из унутрашњости у Београд, и то баш у Патријаршију или у Велики црквени суд, на чијем је челу био епископ зворничко-тузлански др Нектарије. Тек много касније дознао сам да је то био бивши уредник „Времена“, тада један од највиших функционера у Пресби-роју, Бошко Богдановић. Он је био у врло близким односима

са свима архијерејима, па је, изгледа, ту своју везу и сада користио. Наравно, сви су знали да он тамо не долази због болесника, већ због Стојадиновића, мада му то нико није смео рећи. Просто су се сви правили као да не знају шта му је дана главна професија: цензура и „шипијуирање“.

Пре него што ће наступити трагичан крај, билтени о здрављу патријарха били су доста утешни. Користећи ту по-вольну ситуацију обратио сам се једне вечери др Иринеју Ђорђевићу и др Војиславу Јањићу, кад су полазили у болесникову собу, и замолио их да ме пусте да само с врата погледам патријарха. Био сам пријатно изненађен када су ми обојица, раздрагани као деца, рекли да могу да уђем, али само накратко, јер и они иду тамо само да се патријарху јаве, пољубе руку и добију благослов. Пожурио сам за њима. Врата су се лагано отворила. У врху једне прилично простране собе, у којој сам прво сагледао на зиду велику икону славе патријархове, указао се велики широк кревет, а на њему је лежао болесник који се сада био предтворој некако сав у своја два огромна црна ока. Био је блед, али не толико ослабио како сам очекивао после толико дана борбе између живота и смрти. Видела му се само глава. Имао је гомилу јастука и јастучића око себе, покривача. Лежао је мало по страни, главе накривљене. Учинио ми се мањи сада него када сам га виђао у ранијим сусретима. Одмах се видело да је при свести. Погледао нас је благо, извукao испод покривача своју десну руку, очигледно, по „професионално“ навици спремио се да нам је пружи да је пољубимо, или да нас благослови. Нико од нас није прилазио сасвим близу постельје јер је тако сестра захтевала, сва тројица смо се само поклонили, а болесник је онда успео некако да дигне руку десетину сантиметара изнад постельје и да нас благослови.

– Богу хвала, лекари кажу да здравље иде набоље! – јавио се прво др Јањић.

– А, то си ти, Војо? – рекао је једва чујно (то ми је тако после Јањић тврдио, али, ја нисам чуо ништа, иако сам био одмах иза њих двојице; мада сам видео да му се мичу усне, но то је чинио тако као да нешто сам себи говори у браду, или да се бори да покрене свој отежали језик.)

– Их, што нисте довели фото-репортера?! – шапнуо ми је Јањић, излазећи натрапшке заједно са мном и Ђорђевићем.

– И мени је жао – рекао сам. Али што није учињено вечерас, може бити јесенас! Ето, можемо ово исто или нешто слично поновити сутра увече, наравно, под условом да буде само „Политикин“ фото-репортер.

– Важи! Можете рећи Рибникару...

Од првих дана болести патријарха у народу и међу свештеницима свашта се говорило. Причало се да су га отровају Стојадиновићеви људи на званичној вечери, да га трује његов кувар, кога су, веле владајући потурили због Конкордата, па чак и да га полако али сигурно, трује и његова најближа околина из цркве, и то једни као плаћеници, а други, да би заузели његов патријаршијски положај. Иако се у његовој најближој околини знало да је побољевао од бубрега већ поодавно, вест о његовој болести све је изненадила, вероватно зато што је био тако активан последњих месеци пре него што ће, почетком јуна, лећи сасвим у постельу. Одмах су покушавали наћи узрок „тако озбиљне“ болести. У данима кад је сазван редован Архијерејски Сабор, што се поклопило са његовом кризом болести, помињана су, како смо већ једном рекли, имена и архијереја којима је, тврдило се, стапило да њега што пре нестане. Два имена архијерејска нису никада скидана са дневног реда: црногорско-приморски митрополит др Гаврило Дожић и бачки владика Иринеј Ђирић – обојица као „јерезовци“, Стојадиновићеви једномишљеници и лични пријатељи.

Да је Варнава заиста имао кичму видело се по „Примедбама на Конкордат Југославије с Римом“, које је, у виду отвореног писма, упутио председнику Министарског савета, др Милану Стојадиновићу, крајем 1936. У примедбама се, између остalog, и ово каже:

„Познато је да римокатоличка црква само себе сматра за праву цркву и ни у којој мери не признаје начело равноправности вероисповести. Штавише и чланове других хришћанских вероисповести, она сматра као своје чланове, који су потчињени њеном суду и њеним прописима!...

Пројекат се не ограничава на проглашење оште тезе о обавези римокатоличког кодекса у нашој држави него и изричito проглашује искључиво право Римокатоличке цркве у нашој држави а та права нема ниједна друга вероисповест...

Док римокатолици морају бити наставници у школама где су ученици римокатолици, а могу бити намештени у свим осталим школама, учитељи некатолици не могу предавати у школама где су ученици католици и могу бити намештени само у осталим школама...

Пројекат оставља римокатоличком канонском праву решавање питања о мешовитом браку, које спада у компетенцију државног међуверског законодавства.

Велики недостатак пројекта је са гледишта државних и народних интереса у томе што налаже велике материјалне обавезе на државу у корист једне верске организације, која је богата сама по себи!...“

Тих дана издат је и први опширенји билтен о току болести патријарха. Билтен се завршавао речима: „По билтену од 10. јула, стање здравља Његове Светости Патријарха Г. Варнаве, овако је:

Погоршање стања које је јуче било изражено стомачним и нервним тегобама, трајало је цео дан, а у току данашњег дана унеколико се смирило. Болесник услед јучерашњих тегоба, доста је изнемогао...“

А билтен од 11. јула гласио је:

„Прошлу ноћ и данашњи дан Његова Светост је провео потпуно мирно. Исхрана природним путем поново је могоћа. Температура 37,4; пулс 76. – Професор др А. Игњатовски, санитетски ћенерал др Рудолф Кобал, др Буковала Александар.“

У време од овог великог билтена до 10. јула 1937. године, дана другог молепствија и „крававе литије“, јавност као да је била мало заборавила на патријарха и његову болест, све су снаге биле упрте у правцу одмазде режиму за оно што је он уопште радио наопако против земље и народа. Али, када се 18. јула појавио у „Политици“ редакцијски напис који је у ствари био нека врста званичног позива Патријаршије народу да притељне у помоћ свештенству, народ се опет сетио оболелог патријарха, и похрлио према Патријаршији још рано пре подне. Долазили су и из разних крајеве целе земље, јер су многи свештеници и верници били о томе обавештени већ пре два-три дана. У првим редовима су опет били најпредни студенти, а било је и политичара из опозиционих странака.

Нешто што је падало у очи од првих дана ових „немира“ било је да су сви они, ма колико се викало „Живео патријарх! Доле Конкордат! Живела Црква!...“ имали то само као неки повод, а иза тога се све јасније указивао лик политичке и политичара. И то оних „најекстремнијих“ како су у то време називали све покрете који нису били уз краља и краљевске владе.

Примећивао се и један други парадокс, ако се тако може рећи, све више је тај немир постајао својина масе, која је мало-помало, као уосталом и сва напреднија штампа, почела бити вођа чак и саме цркве. То је, уосталом, схватио врло брзо и режим, али, иако је то била сушта истина, из његових извора то је звучило као лаж, као разлог да би се могла Црква прите-снити и приволети на „потписивање“ Конкордата!

Постојала је и једна друга парадоксалност. Било је напредних људи, старијих и млађих, који заиста нису били ни побожни, нити су до тога времена имали ма какве везе са црквом и вером, а наједном их је обухватио неки „општи велики делиријум“: ишли су у цркву, пуштали браде, клањали се кандилу и крсту, љубили свештеницима и архијерејима руке – истина онима које су можда до јуче псовали и кривили за многе неда-ће у земљи као и политичаре буржоаских партија. И не само то, него су људи почели славити, венчавати се најсвечаније са по неколико свештеника и уз асистенцију духовних хорова. Читали су црквену штампу, можда, први пут у животу.

Са друге стране, свештенство и архијереји, који су до јуче грмели против „црквеног интернационализма“, као и против „црног“, наједном су почели тражити и налазити не-ке додирне тачке са тим политичким покретима, конкретно са опозиционом омладином, на овај или онај начин. А када би долазило до сукоба са представницима власти, штитили би се узајамно и отимали једни друге из руку полиције, као најискренији једномишљеници!

То се најбоље видело 19. јула на другом молепствију. Пошто су се обе стране са дотадашњих демонстрација про-тив Конкордата и режима већ добро познавале, многи напредни омладинци бежећи од полиције, налазили су склони-ште не само у портама него и у црквеним кућама, па и у са-мим црквама. Када су полицајци почели чупати свештенике, бацати им камилавке и цепати им одежду рукама и сабљама,

омладинци су се обарали на нападаче, по цену да изгубе главу. У том тренутку су бранили и свој „крст“. Млади људи, нападајући Конкордат, бранили су и своју равноправност и једнакост пред законом.

Са таквим еланом и спонтаношћу некада се одлазило само у рат у малој Србији! Све се заборављало, лично и политичко, и бранило само једно: слобода!

Најтежи дани Београда и земље, оног напреднијег дела, не само српског, били су, у времену између 19. и 23. јула: по улицама Београда и целе земље, по затворима, полиција је немилосрдно гонила и тукла сваког ко би дигао глас. У вили на Топчидерском брду највиша личност Српске православне цркве, патријарх Варнава, с муком је отимао још понеки дан живота, на разделу, релативно свеже јулске ноћи и дана, између 23. и 24. јула! Те исте ноћи и дана његов противник др Милан Стојадиновић „неком чудном подударношћу догађаја везаних за Конкордат“, како је то после сам Стојадиновић говорио и писао, успео је да „прогура“ у Парламенту пројекат конкордата: од 293 посланика, за Конкордат је гласало 172 посланика. Али конкордат никада није био уведен – враћен је у фиоку, пре него што је предузет ма какав нови поступак за његово пуно озакоњење.

Целокупна домаћа и страна штампа доносила је из дана у дан вести о здрављу оболелог патријарха. А када се 22. јула оно почело нагло погоршавати, лекари који су били редовно поред њега, први пут су признали да су изгубили сваку наду. Уочи катастрофе одржан је конзилијум најистакнутијих професора Медицинског факултета, који је само потврдио озбиљност болести. И конзилијум је рекао да се крај може очекивати можда и кроз неколико часова.

Али ни лекари ни конзилијум, ни речи нису рекли о узроку и врсти болести! А то је јавност пре свега интересовало.

Иначе, за време болести поред болесника био је даноноћно епископ браничевски др Венијамин, који је можда уживао поверење међу својим колегама и говорило се да је једном приликом чак отворено рекао Стојадиновићевом доушнику Бошку Богдановићу да се у Патријаршији сумња и на њега, да је један од „тровача“; али у масама га нису много волели, а неки су чак тврдили како је режимски човек и дошантач. Последњег дана њему су се придружили митро-

полит загребачки Доситеј, који је, као најстарији члан Синода, био заменик болесног патријарха, епископ рашко-призренски Серафим и епископ далматински др Иринеј Ђорђевић, као најистакнутији чланови Синода.

И катастрофа је заиста убрзо наступила. Смрт је објављена звонима са свих београдских цркава. А већ ујутру су и сви престонички листови донели опсежне вести о смрти. Радио је то такође објавио, само упадљиво кратко.

Истога дана извршено је балсамовање тела, а после тога је покојник пренесен у Саборну цркву, где је народ сатима дефиловао поред његова отвореног ковчега.

Синод је издао посмртницу која је датирала 24. јула 1937., у којој се између остalog каже и ово:

„Земни остаци блаженоупокојеног Патријарха биће пренесени у овдашњи саборни свети храм где ће се опело извршити. Сахрана ће се обавити у четвртак 29/16. јула текуће године...“

Ковчег са посмртним остацима испраћен је из виле у сутон истог дана.

Поворка се кретала лагано. Поред Господарске механе сишла је на Булевар Војводе Мишића и наставила пут према центру града. Поред свештеника за ковчегом је ишла још само најближа покојникова родбина.

Иако се није знало када ће ковчег кренути, свуда кроз град свет се приближавао ковчегу и настављао пут у поворци. На Теразијама била је већ непрегледна маса. У Кнез Михаиловој није се могло кретати. А пред Саборном црквом ковчег су преузели најстарији београдски свештеници и унесли га у цркву. После тога маса је нагрнула да се поклони појојнику. И дефиловање се наставило и сутрадан, и све до четвртка, 29. јула.

Већ првог дана православна црква општине у Сремским Карловцима, као друга резиденција патријарха, издала је посебну посмртницу коју је штампала као летак и раздавала поклоницима. Посмртница се завршавала у тону неког ратничког покличка: „Горостас је пао у борби али ће српски народ умети да доврши његово велико започето дело!“

Одбор за сахрану издао је летак у којем се објављује програм са тринаест тачака. А у њему није био предвиђен ни један представник владе.

Највећа маса света окупила се око цркве и ковчега последње ноћи 28. јула. Само овога пута из свих капија и дворишта у околини цркве вириле су и полицијске и жандармске главе. У маси је због тога долазило до комешања и протеста, али се све свршило са мањим добацањем и претњама издалека. Међутим, поклоничка маса ове ноћи се из часа у час видно мењала. Све је више преовлађивала омладина. И то она која се дотле није видела ни у цркви ни око цркве. Око поноћи црква је, као и сваке ноћи дотле, била затворена, али маса поклоника остала је ту да дочека дан. А око осам часова ујутру отворила су се поново црквена врата, почеле су стизати и прве делегације које ће, по програму, узети учешћа на погребу. На хору појављује се неколико певачких хорова који ће одговарати на јектенија. Београдска радио-станица инсталирала је звучнике.

Око десет часова сва су места у цркви била већ заузета и почиње опело. При крају опела, попшто је хор отпевао „Вечнаја памјат“, испред ковчега се појавио загребачки митрополит Доситеј, да се опрости са покојником у име Архијерејског сабора и цркве.

Његов говор текао је дugo сасвим мирно, конвенционално, „поповски“, а онда је одједном променио и тон и садржај, и звучао сасвим профано, као да је говорио на каквом политичком скупу.

„.... Познајући дубоко историју и наше цркве и народа он је знао да онај ко хоће верно да служи цркви и отаџбини треба да буде готов на Голготу.

Очекивали смо вест да ће оздравити, да ће нам поново доћи. Спремали смо се да га овде свечано дочекамо. Јесте, знао је ОН историју наших патријарха, знао је историју свештеничких мученика, знао је и то да су многи наши патријарси свршили животом на вешалима или су били побуђани.

Знао је још и то да је неколико патријаха било и отровано. Све је он то знао и због тога је био готов на најтеже муке, само да би нама, деци Његовој било добро. И рекао ми је онда кад је тешко био болестан и када сам се нашао поред његове постельје: „Поднећу све за срећу народа српског, хрватског и словеначког!“

Говорник је онда неко време ћутао, а онда је повише-
ним гласом, готово претећи додао:

„Ми ћемо ићи даље!“

Али оно што је после тога говорио било је опет сасвим
мирно, „поповски“ па се некако смирио и онај немир који се
могао приметити на многим лицима кад је почeo помињати
вешања и тровања, што је била очигледна алузија на „при-
чу“ о тровању покојника над чијим је посмртним остацима
говорио.

*Сребрни венац Ђеноз величанствова краљице Марије и
тарнов венац Српске православне цркве*

У међувремену на улици је завршено образовање по-
ворке, која је почињала негде од Електричне централе у Ду-
шановој улици и завршавала се у Богојављенској улици по-
ред цркве. Образовање поворке протекло је мирно, али се из
часа у час осећала нека нервоза, у цркви су се чули шапати
па се полиција спремала да омете поворку пре него стигне до
центра, као и недељу дана раније у „крвавој литији“. Такву
атмосферу појачавала је и све виднија појава униформисаних
полицијаца и жандармерије, који су се почели намештати
дуж тротоара улица којима је требало да прође погреб.

Тачно у 11 часова отворена су западна врата и у порту су ступили архијереји и свештеници са ковчегом умрлог патријарха, чији се лик јасно видео кроз стаклени покров. Ковчег је стављен на лафет.

Поворка је прошла Кнез–Михаиловом кроз густу масу света и жандармерије и стигла негде око пола дванаест на Теразије где је председник општине Влада Илић одржао говор који је звучao, такођe, помало борбено. А када је на крају рекао „Слава патријарху српском Варнави!“ из хиљаде грла заорило се као неки протестни поклич: „Слава му! Слава му!“

Поворка се задржавала још два пута, а када се најзад зауставила пред црквом Светог Саве на Врачару, ковчег су свештеници скинули са лафета, унели га у малу цркву, у којој је после краћег помена, спуштен у гроб у десном удуబљењу храма.

И са стране цркве и са стране власти, очекивало се по свему да ће доћи до инцидената. Али, као што смо видели, погреб је прошао у релативном миру. Међутим, кад је завршен и маса почела да дефилује поред гроба, јавили су се први сукоби са полицијом. Група младих људи, који су очигледно добро познавали сваког од полицајаца, кад су неки од агената покушали и сами да уђу у цркву, осула је на њих паљбу каменицама, а онда се почело демонстрирати против „тровача“ и „проданих душа“. И можда би дошло и до већих нереда да неко из гомиле није скренуо пажњу демонстрантима да им се с леђа из Катанићеве улице, приближује читав ескадрон жандармеријске коњице, тако да су се они на време удаљили према Славији и умешали у гомилу пролазника. Патријарх Варнава је умро. На престо патријарха требало ја да дође нови архијереј, одмах, или касније, у нека мирнија или боља времена; а овај садашњи, покојников заменик, загребачки митрополит Доситеј, да остане што дуже, тако да би се спречило да влада не „прогура“ сада и неког „свога“ патријарха „убедљивом већином“, како се Стојадиновић хвалио у случају изгласавања Конкордата, када је овај прошао на првом гласању. Режиму је, наравно, било стало да до избора дође одмах не би ли се некако заборавио Конкордат и његов главни противник Варнава. Већем делу архијереја и цркви уопште, бар је тако изгледало на дан Варнавине смрти,

и свим опозиционим странкама, легалним и илегалним, баш то није ишло у рачун.

И онда се, још док је преминули патријарх лежао на свом самртничком одру и особито у време сахране развила једна нова борба: за и против сазивања изборног сабора и избора патријарха одмах!... И због тога, изгледало је, а ускоро се показало да је то и тачно, као да права борба између Цркве и народа с једне стране и режима с друге стране тек сада почиње. Услед тога су се нашли у тешкој ситуацији већ на дан Варнавине смрти, и Црква и њени пријатељи, с једне стране, с друге, режим и део архијереја и свештенства, који су били са њим, тајно или јавно, како сад пребродити „најкорисније“ и тај важан тренутак?

Црква и опозиција потрудили су се да погреб патријархов буде што помпезнији, да се на њему каже, макар у алузијама, много штошта што се није могло или није смело рећи на јавним зборовима и кроз штампу.

Влада је, међутим, настојала да се све сведе на минимум, заклањајући се за разне законске прописе, па се чак покушало и са претњама, када су представници Цркве изразили да они, напротив, сматрају да погреб треба да буде што свечанији.

Само док је режиму било лако, јер је био без неке осетније опозиције у својим редовима, међу архијерејима и свештенством и овде се осетила одмах извесна подвојеност, мада се то прилично вешто, бар пред јавношћу, прикривало. Део архијереја и свештенства, који је сматрао да треба да дође до брзог избора новог патријарха, и у погледу сахране био је почeo мало да „плива“. Под разним изговорима окрутности и стрепње од нових већих окршаја између народних маса и режима, почели су да саветују да се нађе нека златна средина, а кад прође погреб, нека свако ради како му је драго.

Све до сада изгледало је и мени и редакцији мојој да можемо без неких већих напора да пратимо и даље све догађаје без бојазни да будемо изненађени неким изузетним до-гађајем. Али, убрзо се показало да се ситуација тако муњевито мења и компликује, тако да ни сами врхови завађених страна нису више били у стању да иду у стопу са свим што се на том „попришту“ збива.

По налогу редакције ја сам и даље био „везан“ тесно за цркву, али сам добио налог да будно пратим шта се догађа и на Двору.

Велики део и тих нових информација није био за лист, али их је редакција, што ће рећи Рибникар и Јосимовић, просто гутала.

Ево неких значајних датума:

14. август, 1937.

Ево, протекло је две недеље од „крвате литије“ у којој је најтеже настрадао шабачки епископ др Симеон Станковић, а Кнез Намесник Павле тек се сада ближе заинтересовао за његово здравље! Да ли за здравље или да провери колика је истину „повреда“? Није дошао лично, али је упутио у санаторијум „Живковић“ свога секретара А. Миленковића, који је посетио епископа.

– Дошао сам у име Двора да се лично од вас, преосвећени обавестим о целом том немилом догађају и вашој повреди! – рекао ми је, како је ушао у моју собу у санаторијуму, тај господин којега сам тада први пут видео – причао ми је данас владика у четири ока.

– Да није до ове посете дошло после оног члanka у „Самоуправи“, који је сутрадан преигтампало и „Време“, а и којем се праве алузије да је по среди симулирање? – упитао сам епископа.

– Можда. Али ја сам захвалио Миленковићу за ту посету и замолио га да однесе мој благослов и захвалност Кнезу због његове пажње.

– О чему сте још разговарали?

– Замолио сам Миленковића да увери Кнеза да ни „Крвата литија“ ни сва борба Православне цркве немају никакве везе са политиком већ имају само верски карактер. То уосталом није ни традиција Српске православне цркве. Она је била увек национална, државотворна и само Српска православна црква...

– Преосвећени, не верујете ваљда да вам је Миленковић примио та уверавања за истину, још мање Кнез?!

– Зашто не би, када је то сушта истина?!

Владика се мало збунио и замислио, а онда ме упитао како сам ја уопште дознао за ту посету.

– Професионална тајна! но, ја знам и више: да сте ви били и код Кнеза у аудијенцији на „Брду“ у Словеначкој. И то по личној иницијативи и са знањем Синода, или бар неких чланова Синода... Могу вам рећи да сте само ви то крили, а Двору је стало да се о томе и пише...

– Тачно је. Био сам. То је заиста само моја идеја. И тачно је и то да се неки међу нама са тим нису уопште сложили. Сматрао сам за своју дужност да треба да захвалим Кнезу за његово интересовање. Тим пре што се нико од чланова владе није ни најмање интересовао о мојој повреди, него су ме, као што и сами кажете, чак бедили да сам симулирао...

– Имао сам прилике да разговарам са неким од ваших колега архијереја ван Синода. Они целу ту ствар сматрају, опростите ми за искреност, као ваше улагивање Кнезу за случај да ускоро дође до избора новог патријарха... Тако ће и народ протумачити чим се за то сазна у ширим слојевима оних који воде конкордатску борбу.

Епископ је скочио, побледео, замуцао, и почeo да се хрсти.

– Нисам ја Гаврило Дожић, то њему можете да кажете да се улагује, не само Двору, него и режиму. Неки наши архијереји јавно говоре да се он, још док је Варнава лежао на мртвачком одру, састајао тајно са Стојадиновићем и његовим људима и да је...

Слушао сам и ја те приче, прекинуо сам разјареног владику и мало му „помогао“:

– Па то и његови Црногорци кажу, да је ствар сигурна, као у воску: он ће бити нови патријарх, јер то хоће и Круна.

– А ви заборављате да постојимо и ми – Црква?!

– Постојала је Црква и када је биран патријарх Димитрије и Варнава... Него кад ви кажете да сте ишли по личној иницијативи и у своје име, како је дошло до тога да водите толике разговоре са Кнезом, Кнегињом, па чак и са младим Краљем, као што сте се сами некима хвалили?!

Владика се опет узрујао, погледао ме блед и готово зелен у лицу, поново скочио са своје столице и рекао:

– Знате, господине Пауновићу, ја добро знам шта је за нас учинио ваш лист у овој нашој праведној борби, ја знам

шта сте и ви лично учинили за нас, ја сам са вама и раније у више махова разговарао, али да сам знао да ће наш дијалог ићи овим тоном, верујте ми... Да ли ви тако разговарате и са преосвећеним Николајем, и са високопреосвећеним Доситејом, са митрополитом скопским Јосифом?!

– Не видим зашто сада ви узимате са мном такав тон, кад је до ове посете дошло помало и на вашу личну иницијативу?! Казали сте архиђакону Јелићу да бисте волели да ме видите...

Владика се прошетао по својој соби, ћутао неко време, а онда, када се савладао, наставио сасвим помирљиво:

– Они који су се сложили са мном да одем по личној жељи Кнезу, сматрали су, као и ја, да ипак треба мало овај моменат искористити и за општу ствар. Пошто се претпостављало да ће се Кнез интересовати детаљније о цркви и црквеним стварима, у договору са Синодом (?) понео сам разна документа која су доказивала да Српска православна црква има право што заузима овакав став у питању Конкордата и у питању данашње владе и многих других политичких људи наше земље од уједињења на овамо. Добио сам чак и директиве тачне Светог Синода како и шта да одговарам на сва важнија питања, ако будем питан, и шта треба да саопштим Кнезу.

Да малочас владика није пао у ону нервозу због мoga „tona“, ја бих му упутио и неколико других шакаљивих питања, у вези с његовим сусретом с Кнезом, на пример, да се иза тога сусрета не крије жеља појединих архијереја, баш из Синода, да виде како је Кнез примио онакав дочек када је дошао да се поклони Варнавиним посмртним остацима, а сачекали га само неколико свештеника без икаквог „протокола“. Уместо тога, пустих га да говори оно што сам мисли да треба да ми каже. Ј он настави:

– Одмах затим пријавио сам се маршалату двора да буду дем примљен код Кнеза. Замолио сам да то буде, ако је ика-ко могућно, негде око четрнаестог августа. Међутим, одмах ми је јављено, да ћу бити примљен већ десетог августа у де-сете и по часова пре подне, у дворцу „Брдо“ у Крању, у Словенији. И ја сам отпутовао првим вечерњим возом. Са мном су путовали и два свештеника: др Максим Савић и прота Владимир Протић, чланови црквеног суда у Београду. У

Крању нас је дочекао један официр и одмах одвео у дворац „Брдо“. Моја пратња остала је у маршалату, а ја сам био одмах примљен код Кнеза. Кнез ме је дочекао стојећи, врло љубазно. Польбуо ми је руку и одмах рекао:

– Изјављујем своју велику жалост због несреће која вас је задесила и своје велико задовољство што вас видим опет здравог.

Владика онда наставља да прича:

– Пошто смо говорили неколико тренутака стојећи, Кнез ме је замолио да седнем, и онда је сео и сам, па смо тако наставили разговор. Ја сам одмах изјавио да сам дошао да лично објасним свој случај и да уверим Кнеза да сам ја и као епископ и као поштен човек морао поћи у литију. То је био један психолошки моменат, један тренутак када се човек налази између две крајности: кукавичлука и саосећања са народом. Пошто никада нисам био кукавица, нисам хтео ни овога пута да будем то, пошао сам заједно са народом. Сматрао сам да један архијереј не сме да буде архијереј само у добру и радости него и у муци, тим пре, кад ту муку подноси и народ.

– Па ја сам тако и схватио целу ствар! – одговорио је Кнез.

– Ваше Краљевско Височанство – на то сам одговорио – ја сам човек мека срца, добронамеран и доброћудан, мислим да то и моје лице показује да нисам никакав револуционар! Али оно што се дододило деветнаестог јула са мном, свештенством и народом, то је више него ужасно!

А онда сам Кнезу у детаљима испричао цео случај и описао сва недела жандармерије и полиције. Кнез је врло пажљиво слушао и очигледно био јако импресиониран.

Кратко време обојица смо ћутали и сваки своју мисао у себи држао. Пошто Кнез ништа није говорио, јавио сам се опет ја. Рекао сам:

– Допустите ми да овде саопштим и неке раније случајеве Српске православне цркве! Наша Црква и наши архијереји одавно су зlostављани и понижавани, вређани. Револт који је сада избио, великим делом последица је и тога. Конкордат је дошао само као последњи удар од кога се, поред Цркве, затресао и народ. Испричаћу овде само неколико најкарактеристичнијих, боље рећи најдрастичнијих случајева, који су се

догодили између поједињих архијереја и бивших и садашњих министара. Док су ти исти министри пред најобичнијим католичким свештеницима падали скоро на ноге и одавали им све почести и све предусретљивости, дотле су српско свештенство и српске великодостојнике запостављали и директно, понекад, малтретирали. У своје време покојни Сршкић пустио је старог патријарха Димитрија и четири друга архијереја да га чекају читав сат и по у његовом председничком кабинету, иако је посета већ раније била заказана! А кад се најзад појавио, једва је нешто промрмљао кроз уста као извињење што су га толико чекали. Међутим, кад му је седи патријарх рекао ради чега су дошли, одговорио је, на најбезочнији начин, да не жели да о томе слуша! И додао да он о тим стварима више и боље зна, и да ће бити онако како он то мисли. Драги Јанковић захтевао је од мене, шабачког епископа, просто напрото да кортешујем за њега по Мачви. Министар просвете садашње владе Добривоје Стошовић пустио је једном мене да чекам читав сат у његовом кабинету, и да ме ипак не прими, већ ми је поручио преко свога секретара да дођем сутра, да ће ме онда примити. То ме је ужасно револтирало и ја сам се онда обратио Стошовићу телефоном и рекао му да је то у најмању руку некултурно... Изнео сам онда Кнесу низ докумената из којих се види да је држава дужна Српској православној цркви огромне суме. Тако, на пример, у вези са аграром, дужна је, отприлике, око 3.400.000.000 динара. За нову Патријаршију, за њену зграду, држава није дала ни паре! Подигнута је од новца из Свештеничког фонда. А свештеници и ове своје бедне плате нередовно примају. Има свештеника који служе за 900 динара, па ни то не добијају на време. А, познато је, да су наши свештеници фамилијарни људи и да готово сваки има бар по једно дете...

– Девет стотина динара?! То заиста није ништа. А ја сам мислио да је за Патријаршију и држава дала новац? – рекао је забринуто Кнез.

Од првих дана када се почело шапутати да је патријарх Варнава отрован, док је још био жив, архијереји, или бар већина њих, кад год би се поменуло неко стручније испитивање у том правцу, одлучно су били против тога под разним изговорима: да не треба мучити болесника коме је и без тога доста патњи, да, иако би се што нашло, они који су то учи-

нили, нашли би могућност да то заташкају или оповргну, и томе слично. Највећи део архијереја и свештенства заклањао се за црквене каноне Српске православне цркве. А када је патријарх умро, поготово су сви били против тога. А један ми је једном приликом рекао, мислим да је то био Платон: „Ми имамо више рачуна да се о томе говори и да се у то сумња, него да узмемо сад и научно доказујемо! Сумња и мртвав патријарх јачи су од свих доказа и доказивања!“

Зато сам сада упитао владику Станковића, да ли је било говора и о тој теми, о Варнавином трованаљу?

Владика је опет посکочио, и као да мени упућује речи, казао:

– Ваше Краљевско Величанство! Ето, говори се да ће влада да ексхумира патријархов леш?! – рекао сам, па то би био европски скандал. То би био ужас! Ја Вас заклињем, Ваше Краљевско Височанство, да ту бруку не допустите ни по коју цену. Он се и онако намучио много, а ако им је било до секцирања, то су могли учинити одмах после смрти...

– Па говори се да је отрован! – рекао је неодређено Кнез.

– Говори се, говорило се то и раније, и говориће се још, али ја Вас молим да се заузмете да се то не ради, да се не ископава. Обећајте ми, ја Вас молим?!

– Учинићу све што буде до мене! – одговорио је Кнез кратко, али прилично убедљиво.

Упитао сам онда владику:

– Је ли било каквог говора о такозваном „јазу“, који је, као што знате, не једном спомињан широм земље, кад је реч о односу православне цркве – Круна, при чему се помињало и Кнежево име, у вези са неким његовим наследством, или тако нешто?

– Ја то први пут сада чујем. али, ја сам без обзира на све остало, рекао у једном тренутку:

– Ваше Краљевско Височанство, ја вас уверавам, да нико од нас архијереја Српске православне цркве није против династије Карађорђевића, да смо и у овој борби вазда одвајали династију од свега, да смо увек чували традицију Српске православне цркве: националност и државотворност, и нарочито приврженост м о н а р х и ј и. Такав наш став је од Немањића!

Кнез је устао и смирено рекао:

– А ја уверавам Ваше Преосвештенство, да сам и ја и сви моји врло побожни, врло религиозни!... Ето, да видите оног мога младог, млађег сина, он Вам је прави богослов. Да га само преслишпate катихизис, па да се зачудите како све зна. И моја је жена врло побожна!...

Дуго сам имао утисак да о Конкордату нису ни разговарали, можда из узајамне опрезности, па зато готово неучтиво прекидох владичино причање о „катихизису“.

– А шта би са Конкордатом? Као да нисте...

– О, не! Баш када сам говорио о привржености Српске православне цркве династији Карађорђевић и монархији, рекао сам!

– Што се тиче Конкордата, ја Вас уверавам да ми нисмо против Конкордата у начелу; мада би се, по мом мишљењу, питање Католичке цркве у нашој земљи могло решити и интерконференцијалним законима. Али смо против о ваков Конкордата. По нашем најдубљем уверењу, он иде директно и против државе и против народности наше, и против наше Цркве. Било би потребно да Вам до сутра говорим детаље из тог нацрта, из тог Конкордата, па да Вам покажем све многобројне незгоде и штетне стране овог ужасног уговора са Римском црквом.

Кнез је у међувремену био сео, али се опет дигао и мирно рекао, али тако као да је хтео казати: „Упамтите, за то ја лично нисам ништа крив!“:

– Па, знате, тај Конкордат редиговао је још мој покојни брат Александар, а Бошко Јевтић га је примио!

– Свеједно је, Ваше Краљевско Височанство, како је дошло до њега; само напе је дубоко уверење да је то једна велика несрећа за цео наш народ...

– Ви знате добро да сам ја примио управу земље у једном тренутку када је био у питању скоро интегритет државе. Мој брат сигурно је имао много поверења у мене када ми је оставио у аманет земљу и своју породицу, наслеђе своје деце. Мога је једина жеља да ја то поверење оправдам и да предам његовом наследнику осигурану земљу. А ви видите какво је стање, и сигурно није лако ни мени, нити је лако ни влади...

– Ми то добро зnamо, и уверени смо дубоко у Вашу добронамерност, па Вас зато и молимо да будете благонаклони и према нама, према Српској православној цркви, да нас спа-

сете овог невиђеног зла, а наша света црква вратиће Вам то не десетоструко, него стојеструко. Она ће бити свуда и на сваком месту уз Вас, уз династију, као што је и досад увек била...

Владика ми онда објашњава: „Кнез је све пажљивије слушао моје речи, али је, међутим, на многе моје изјаве, ћутао; мада се видело да је био, у неком смислу, дубоко импресиониран!... А ја сам онда сакупио снаге и прешао на једно, за нас данашње чланове Синода, врло шакалјиво питање: на Кнежев долазак да се поклони патријарховим посмртним остацима!“.

– Молимо Ваше Краљевско Височанство да не мислите да је имало неке злонамерности са наше стране приликом Вашег доласка пред одар Блаженопочившег Патријарха Варнаве. Касно смо били обавештени да долазите, и тако се догодило да Вас је сачекао само старешина цркве. Ово Вам говорим зато, што су се проносили гласови како смо се намерно уздржали да Вас сачекамо; због тога што нисмо, у своје време, били примљени у аудијенцију код Вас.

Кнез је устао, али рекао као за себе:

– Е, та кобна аудијенција!...

Онда се окренуо мени и наставио мало повишеним гласом:

– Ја Вас најискреније уверавам да је то био само пуки случај што нисте могли бити примљени у аудијенцију! Потошто сам опет био поболео од једне болести у леђима...

– Да ли сте чули за ту болест?

– Нисам!

– Отишао сам на шест дана у Швајцарску да се консултујем са својим лекаром. И кад сам се вратио, затекао сам на столу, међу својом личном поштом, и то писмо. Међутим, већ је било касно. За ту аудијенцију нико није до тада знао, пошто нико није смео ни да отвара моју личну пошту. Ја јако жалим што је тако било, а још више што се помислило да ја намерно нисам хтео да примим чланове Светог Синода!

Упитао сам владику:

– А је ли било речи о Стојадиновићу и његовој влади?

– И ја и Кнез, очигледно, чували смо се да се не дотакнемо тога шакалјивог питања – директно опстанак владе и искључење оних који су гласали за Конкордат. Ја сам то чињио да не би изгледало да ова моја посета има политички

карактер, па сам се трудио да останем у границама информативности.

– Говори се да сте се видели и са младим Краљем? – ре-
као сам владици.

– И то знате?!... На растанку замолио сам Кнеза да ми
омогући сусрет с Краљем. И он ми је обећао. Сутрадан, пре
подне, та ми је молба услышена: спрео сам се с Краљем у при-
суству Кнеза, Кнегиње и Кнежевића. Краљ је, очигледно, био
посебно одевен за тај сусрет; јер су ми у маршалату рекли да
иде увек сасвим спортски одевен. Сусрет је, бар за мене, био
врло дирљив. После тога сели смо напољу под једно дрво и у
присуству Кнеза, Кнегиње и Кнежевића, испричао сам мла-
дом Краљу садржај једне енглеске књиге за омладину, коју је
код нас превео покојни прота Алекса Илић са руског прево-
да – Победоносцева, а која носи наслов: „Историја детиње ду-
ше, или живот без Бога“. У тој књизи се говори о једном бо-
гатом дечаку кога су родитељи васпитавали у атеистичком
духу и мислили да ће га тако усрећити. Међутим, малишан је
у дванаестој години, дошавши једнога дана случајно на гро-
бље, почeo да размишља о животу и Богу, и најзад завршио
трагично, на тај начин што је извршио самоубиство!

Владика објашњава онда:

– И Краљ и Кнез и Кнегиња слушали су моје причање
са великим интересовањем. А на kraју Кнегиња ме је замо-
лила да јој набавим што пре ту књигу за младог Краља. И
додала да је и она врло побожна. Та њена изјава добро ми је
дошла, па сам се машио своје торбе и поделио свима по је-
дан крстић и по једну Библију.

Владика ми онда каже:

– Аудијенција је трајала читав сат и по. Имао сам ути-
сак да је Кнез био задовољан мојом посетом. На растанку
Кнез ми је још једном изјавио своје велико жаљење за слу-
чај од 19. јула и своју радост што ме види здрава. И поново
ме польубио у руку и испратио ме са још већом лубазношћу
нега што ме дочекао.

– Какав је утисак оставио на Вас млади Краљ? Говоре
да није много озбиљан за свој узраст?

– Док су кнежевићи давали утисак праве деце, млади
Краљ се држао врло достојанствено бар преда мном. На ме-
не је оставио дубок утисак...

– Ви сте, кажете, остали сат и по у аудијенцији, а шта су за то време радили ваши пратиоци, чекали вас у маршалату?

– О, не! Они су вршили своју мисију. Док сам ја обавештавао Кнеза, природно, са свим потребним обзиром, њих двојица, моја пратња, Савић и Протић, говорили су отворено о свему у вези са Конкордатом, патријарховом болешћу и смрћу, и нарочито, о „кравајој литији“, свесни да много штошта од тога мора стићи и до Кнеза већ истог дана.

– Јесте ли послали Краљу књигу?

– Већ сутрадан.

– Шта мислите, како ће се ствари развијати даље између Цркве и Круне?

– Имам осећај да сам учинио добар утисак на Кнеза, и да ће Кнез ускоро покушати да разговара са Синодом, и то врло вероватно преко мене.

16. август 1937. Београд

Митрополит Доситеј испричао ми је данас следеће:

– Поништо се нисмо видели подуже, у четири ока вам саопштавам да обавестите редакцију, да сам ових дана примио у посету др Милана Грола.

– По чијој жељи?

– По његовој, наравно, а и ја сам сâм помишљао да га видим мало, после онога што се догодило за време литије у Младеновцу. Грол ми је тада рекао:

– Ваша Светости, после Младеновца кључеве од цркве држи народ у својим рукама. И одсада архијереји и Црква православна уопште треба да иду само с народом. Онај ко то буде чинио, учиниће добро. А онај ко за стопу буде пошао натраг, неће учинити добро ни себи ни Цркви...

Митрополит је онда неко време ћутао, и као да је у памети пребирао шта му је све Грол рекао и шта би он од тога требало мени да каже, односно „Политици“, додао, мало неодређено, али одлучно и озбиљно:

– Једном речју, драги мој, ствари узимају шире размере. Поред питања Конкордата, искрсавају и друга питања због којих се народ буни...

18. август 1937.

Пошто се ситуација у народу све више заопштравала а цензура све јаче притеже штампу, нарочито „Политику“, Влада Рибникар је данас посетио председника владе др Милана Стојадиновића и разговарао са њим доста дуго. Примио га је у један час по подне.

За ову посету, сем политичких сарадника, Миливоја Поповића и Живана Митровића, који су уговорили тај супрет, изгледа, нико други није знао, мислим на новинаре. Видео сам то по томе, што вечерас, када ме је Радоје Јосимовић позвао у директорову собу, затекох на вратима Драгог, служитеља, коме Радоје рече:

– Чика Драги, ми ћемо затворити изнутра ова врата директорове канцеларије, а Жића и Поп (Митровић и Поповић) нека уђу из Властине канцеларије (секретар редакције у то време, Властимир Петковић, иначе пре тога главни скупштински извештач дуго година – прим. С. П.). Треба нешто важно да разговарамо и куцамо са Славом Бивец...

– Док се водио овај разговор с Драгим, наиђоше Митровић и Поповић. И ако су знали да сам ја готово свакодневно у сличним ситуацијама с директором и Радојем, због Конкордата, да се затварамо и узајамно обавештавамо, погледаше ме обојица некако изненађено. Имао сам утисак да им се чини као да закорачујем у њихову „нахију“ мада ја још нисам појма имао о чему ће бити реч, и откуд толика конспиративност? (Касније сам сазнао, из Владиног причања, да је тога дана имао непријатан разговор са главним уредником Јованом Тановићем, који се био накресао и негде говорио нешто о Стојадиновићу и цензури, у име његово, Владино, па су сад хтели да избегну, да не буде овде).

– Позвао сам вас да вам испричам свој разговор са председником владе. Ја ћу нешто из тога разговора саопштити и Јоци и Диши (Тановићу и Стевановићу, акционеријма), али сада хоћу да вама испричам све, да видите како ствар стоји са нама и владом, и да се, према томе, равнамо убудуће... Одмах вам морам рећи да ја много не очекујем од ове посете, али ми је мило што сам отишao и рекao неке ствари. Нешто слично треба рећи и поповима. После ћемо

уговорити и један састанак са Ђоситејем. Само, наравно, у најдубљој конспирацији.

– Ако мислиш да ће ова твоја посета Миланчуту остати тајна, вараш се. Вечерас ће већ брујати, не само Београд, него и провинција, без обзира шта сте разговарали – каже Радоје.

– Добро! Не морамо ми то да трубимо... Стојадиновић ме је дочекао љубазно, што раније, када смо водили сличне разговоре, није био случај, али ме је одмах упитао:

– Зашто се „Политика“ заверила да ме руши?!

– То није тачно! – одговорио сам ја. Али је стање у народу такво да „Политика“ и по својој традицији, и по здравој логици, мора да буде уз народ, који је опет уз Православну цркву...

– Да, уз Православну цркву, а црква је уз... није довршио али је, очигледно, хтео рећи уз опозицију и комунисте, јер је прстом направио у ваздуху срп и чекић.

– Потребно је, дакле, да ви на некакав начин задовољите народ и цркву, па ће онда и „Политика“ другачије државље заузети. У другом случају „Политика“ би се срозала као и „Време“ и народ би дошао да поразбија редакцији прозоре и назове њене уреднике и власнике издајицама и плаћеницима!...

– Није истина да је „Време“ опало! Иде оно добро! – одговорио је одлучно Стојадиновић.

– Ја сам чуо да ће доћи до неке реконструкције владе, па ако је то тачно, мислим да би најпре требало уклонити Корошеца, који је највише, као католички свештеник, злим задужио и народ и штампу и Српску цркву!...

– О томе не може бити речи! – Јер је др Корошец потребан земљи...

– Према ситуацији у народу, ја мислим да ви морате Конкордат повући, па када је тако, треба што пре дати неку изјаву, да га се одричете, то да се народ колико толико смири, а са њим и Црква!

– Из државних разлога Конкордат мора проћи. Уосталом, није то ни моје ни Јевтићево (Бошко Јевтић, бивши председник владе) дело. То је дело Краља Александра, који је мислио да ће на тај начин придобити не само католичко свештенство, него и Хrvate, и тако постићи мир у земљи...

Ја сам и сам знао да је Конкордат непопуларна ствар, па сам га држао у фиоци две године, али сам га најзад морао изнети. Што се тиче Москателе (католички стручњак за конкордате с Ватиканом) њега је, такође, пронашао сам покојни Краљ Александар... Уосталом, ја сам овај Конкордат, у своје време, слао Светом Синоду, али они нису дали своје мишљење...

– Па, добро, ви нећете да повучете Конкордат, а видите шта се ради у Младеновцу (дошло је било до крви између противника Конкордата и владиних присталица „језероваца“), и целој земљи!

– Ја на те ствари гледам сасвим другачије. Није то никакав народни револт. То је све организовано. Уосталом, то све зависи од самих посланика Југословенске радикалне заједнице – ЈРЗ; уколико је који посланик новчано сигурнији у дотичном срезу, утолико је већи мир. Ето, Илија Михаиловић је просуо у Младеновцу паре, а и зато је дошло до ове гужве. Најзад, ја нећу да попустим Синоду, јер је овде у питању држава и државна ствар. Уосталом, ја нисам допуштао ником да ми стоји над главом. Нисам хтео да будем ни Перин (генерал Живковић) председник владе, па нећу да будем ни председник владе Светог Синода.

– Онда знајте да ћемо ми и даље заузимати овакав став према Конкордату, односно ићи ћемо и даље са народом и црквом, па макар нас и даље забрањивали... Али, треба да знате, да не би ни за вас било добро, када би сви листови у један глас писали похвале...

– Ја мислим да „Политика“ треба да постоји по сваку цену. Једној држави као што је наша потребна су бар два већа дневника. Један који ће ићи уз владу, и један независан, богат, као што је „Политика“ који ће ићи улево с опозицијом. Оном листу који иде уз владу, влада мора да буде наклоњена више, па чак да га и материјално помаже. А што се тиче оног другог листа, у овом случају „Политике“, њему нико ништа неће учинити, ако он у овим одсудним тренуцима, када је у питању држава, буде на страни владе. Ево, ја сам се надао да ће ме „Политика“ и у питању Конкордата потпомагати, јер је то државна ствар, али сам се преварио. Ја чак желим да постоји један лист који ће водити своју политику, када се тиче наших унутрашњих прилика, тако да му се у од-

судном тренутку, када се тиче спољне политике, може више веровати у иностранству... Дакле, ја не желим да рушим „Политику“, већ Јоца Тановић прича свуда по Београду као ће „Политика“ мене да сруши...

– Ја вам честитам на таквом гледишту, и уверавам вас да сте ви први председник владе који је тако схватио улогу штампе, само би требало да то и примењујете... Питање Конкордата ми нисмо видели онако као што влада гледа, већ као што гледа народ и црква и зато смо заузели овакав став и заузимаћемо га и даље. За нас је ово народна ствар!

– Ја сам „Политику“ забранио два пута, ради опомене, јер сам био уверен да ви не гађате мене лично и моју владу, већ државу и државну политику. Што се мене лично тиче, ви ме можете и нападати и подметати ми ногу, али држава мора остати нетакнута.

– Све зависи од тога како се на ствари гледа и шта се подразумева под државом и државном потребом.

Стојадиновић је устао, боље рећи скочио. Помислио сам да тим хоће само да ми каже да је наш разговор завршен оваквим мојим „коментаром“ на његове последње речи о забрани „Политике“, али он се оборио на „Правду“:

– Ето, на пример, шта пишу Сокићи, мајку им њину, шта пише „Правда“? А пре две-три недеље дао сам им три милиона динара!... Додуше, Милоје (Сокић, народни посланик и један од уредника „Правде“) када је видео да ја нећу да идем са власти, већ је почeo да прича по вароши, како треба стишавати страсти... Међутим, одсада ћу ја другачије са њим!...

– Ја сам био задовољан и оним што сам чуо и оним што сам казао – завршио је Влада Рибникар. – Јер сад бар зnamо тачно шта влада мисли, а и влади је јасан наш став. Што се тиче Стојадиновића, од првих речи до kraja нашег разговора, упркос свој његовој жељи да се покаже moћan и неустрасив, имао сам утисак да му нимало није лако. И не само то, када смо се оправдвали, учинило ми се да сам и на његовом изразу лица прочитao нешто што би се могло protумачити: „Шта ми је, до ћавола, био потребан уопште овај разговор!... И шта сам све казао?!...“ Иако је био окренут према мени, док ми је пружао руку, чинило ми се да гледа некуд иза себе, да мисли о нечем сасвим другом, али врло непријатном као да га је неко ухватио за гушу, па сада хоће да се издеше и

тражи излаз на ваздух... Али када сам се нашао на улици, наједном сам се уплашио и почeo да се осврћем, да не пошаље за мном агенте да ме ухапсе... Још више сам се почeo плашити за лист и готово се покајao што сам ишао мада ме је то мало попустило после разговора с неким пријатељима кућe. Шта ви о свему овоме мислите?!

Радоје и Живан мисле да је овај сусрет био стопроцентно у нашу корист, да је дигао углед не само листу, него и Влади Рибникуру, о коме се говорило да се уопште не брине о листу, него из досаде „прта главе“ и састаје се са пријатељима књижевницима и музичарима, што му је Радоје, наравно, и казао на свој полуушаљив начин, цитирајући, тобоже, Јоцино и Дишино мишљење, када се наљуте на њега. Ја и Поп смо ћутили. Признајем, осетио сам неки неописив страх. Плашио сам се и за Владу и за лист, страховао сам и за своју кожу, због свега онога што сам радио и што радим као новинар у односу на Конкордат...

19. август 1937. година

Био сам касно вечерас у Патријаршиji. Позвао ме митрополит Доситеј, заменик патријарха, „хитно“. Код телефонске централе сачекао ме је један млађи монах, кога сам сада први пут видео у Патријаршиji.

– Ви сте из „Политике“?

– Да!

– Чека вас Његова Светост! (тако се титулише само патријарх).

– Мислите Високопреосвећени митрополит Доситеј?

– Да!... Али он вас чека у патријаршијском кабинету! – рекао је младић, мало као уvreћен, што га ја „исправљам“.

– Молим, молим! Пријавите ме!...

– У патријаршиji је била тишина, као да никога живога у њој нема. Тек када сам се нашао близу кабинета, чуо сам како шкрипнуше једна, па онда још двоја врата. Знао сам, то су чланови Синода или њихови ђакони приметили да неко долази митрополиту у посету, па су хтели, ваљда да „провире“ да виде ко је. Али, било им је узалуд, ако су то и хтели, јер су сви горњи ходници били неосветљени.

– Ја ћу вас пријавити... али пошто ћете ви свакако остати дуже, молим вас изађите сами, врата ће доле бити само притворена, централа је искључена ноћу, код ње неће бити никога, – обратио ми се пратилац, али полугласно, као да се и сам плаши да нас неко од оних ноћних „утвара“ не чује.

– Молим, није ми први пут!...

Митрополит ме је дочекао на вратима. Пружио ми руку, али не да је пољубим, него да се поздравимо. Онда ме је загрлио и пољубио.

– Да ми није вас из „Политике“ да се посаветујем, не знам шта бих са овим мојим мантијама. Свако има неку своју рачуницу, а сви заједно мисле да је мени стало да по сваку цену останем овде где сам, да ја будем патријарх...

Врата су се већ била затворила, само да домаћин седне. Али, митрополит ме за тренутак остави, приђе полако вратима и ослушну! Био сам изненађен, тим пре што ме, изузетно, вечерас дочекао са камилавком на глави, мада је у кабинету, како иначе поступа само кад му у посету долазе званични, не „фамилијарни“ као ја. Шта ли то треба да значи? – питao сам се. Слика ми је изгледала помало смешна, помало тужна. Очигледно је по среди нека стрепња! Али од кога и због чега? Митрополит ме изведе брзо из недоумице:

– Знате, синко мој, никоме више није веровати! Све ми се више чини да се свуда око мене начуљило стотине ушију! Сви ми се праве пријатељи, а сви ме уходе. И ко би знао за чији рачун. Јер није више овде питање само Стојадиновића и Конкордата, него патријаршијског престола и...

– Ко је овај млади монах? – упитах у чуду.

– Ко би га знао! Довео га Јосиф...

– Па зар митрополит Јосиф није ваш пријатељ?...

– Заштити, како је, преча је увек кошуља.. Него, да оставимо то! Звао сам вас да вам испричам нешто о једном врло важном сусрету, који сам имао данас. Преко једне госпође из Кола српских сестара састао сам се са министром Двора Миланом Антићем. На његов захтев. Ми смо стари познаници. И мислио сам да ми је пријатељ, али...

– Али, шта?!

– Позвао ме је у име Кнеза Павла.. Кнезу је стало да се састане са мном, али... Ја сам испричao Антићу све шта се догађало ових месеци са Црквом и народом. Много штошта

он је и сам знао. Причао сам, причао избегавајући стално да кажем оно што сам имао на уму, чим сам чуо зашто сам позван.

И када више нисам могао ништа ново да измислим, чиме бих одлагао тај, за мене непријатан тренутак, окренуо сам се Антићу, погледао га право у очи и рекао: „Жалим, али ја нити хоћу, нити смем да се састајем, ни са знањем ни без знања Цркве и народа са Кнезом који ипак држи све нити у својим рукама и могао је, додуше, да је хтео, много штошта спречити, да се не деси, као што се, на жалост, десило... На жалост, и на нашу срамоту општу...“

Митрополит онда скочи са своје фотеље, приђе поново вратима, као да би још једном да провери, да ли, можда, нема ипак некога иза њих, и онда ми гласно рече:

– Али, знаш (ретко када би ме ословио са „ти“) шта се збило?! Док сам ја стрепео шта ће ми Антић рећи на ту мозју „дрскост“ да одбијем виђење са Кнезом, он се диже, приђе ми руци, пољуби је и рече: „Ваша Светости (!!!) таква одлука је достојна места на којем данас седите... Нека да Бог, да на том месту дуго још седите!... И ја се не бих састао! Зашто да пустим Кнеза, да вади кестење за рачун једног Милана Стојадиновића!...“

Митрополит онда додаде:

– И није ми дао да кажем више ни речи, пољубио ми је још једном руку, ја њега у образ, и тако смо се расгали... Шта кажете, мој синко, ви на то?... Реците ми онако како ја овде неком око м о г а Двора да верујем?! Ко зна шта ови моји око мене говоре иза мојих леђа, чак и када им дам нечекнути мисију, као ово Кнез своме управнику...

Била је добро прошла поноћ када сам се нашао поново на улици ћутљивог, безљудног Београда. Али, на првом углу према Сави натрапах на неку полузаспалу људску прилику, која је дремала ослоњена на зид прве зграде до Патријаршије. Није ми било потребно да много размишљам! То је био неко од оних несрћеника што су последњих недеља данноћ вирили иза углова око Саборне цркве и Патријаршије, да проверавају ко овамо долази. Био је то неки старији човек, блед, болешљив, неухрањен. Не знам да ли ме је познао, или је био дремљив, тек прођох без икаквих компликација и легитимисања.

Ноћу између 20. и 21. августа срео сам се случајно на Дедињу у ресторану „Мишић“ са шефом опште полиције Драгим Јовановићем. Ја сам био дошао овамо да се нађем у ресторану са неким својим друштвом, он је, вели, изашао да се „излуфтира“. Том приликом, у разговору, рекао ми је, да он има неко писмо једног од архијереја у којем се каже да би ову земљу могао да спасе само Петар Живковић. Он лично, међутим, мисли да се ситуација може решити само на два начина: или да прође Конкордат, а да се створе концентрациони логори са десет, петнаест хиљада интернираца, који би били похапшени одмах, или да се скине с дневног реда Конкордат, али да се све вероисповести „разјуре“ од државе. Рекао је још и то, да је стање у земљи врло озбиљно, да је он због тога и настојао да не дође до званичног дочека председника владе када се враћао с одмора, и да је тај дочек, како је у прво време био замишљен, био глупост. Он је био готов да га забрани, чак и да су јерезовци хтели да га по сваку цену приреде, јер је био убеђен да би дошло до крви.

На моје питање, како је схватио говор др Антона Корошца, министра унутрашњих дела, који је замењивао др М. Стојадиновића, у његовом одсуству, као најстарији, којом је приликом Корошец назвао Стојадиновића „својим вођом“, одговорио је да он мисли да је Корошец хтео на тај начин да појача позиције своје струје у влади, а да гурне у стручну другу струју. Међутим, када сам му рекао да је у новинарским круговима говор Корошца схваћен другачије, наиме, као да је Корошец имао намеру да каже Стојадиновићу: „Ти си наш вођа, ти си и крив за све ово што се догађа у земљи, ми тебе слушамо и извршавамо твоје наредбе, ерго, перемо руке од свих твојих недела која су под твојом владом извршена!“. Јовановић се мало замислио, и имао сам утисак да је био готов да и сам у то поверије. Махнуо је руком, погледао ме испитивачки право у очи, пружио ми руку да се оправти, и без речи кренуо пут Румунске улице, а ја у град.

Гледао сам овог човека, кога многи „полицајци“ и опозиционари гледају с ниподаштавањем. Сматрају га чак ограниченим и тешком незналицом мада је, мислим, свршени правник. Био је одевен као и готово увек: тип-топ! Обичним даном у тегет, црно или неке сличне боје оделу с белом кошуљом, крутом крагном, свиленом краватом с златном

иглом, прслуком, испеглан, као да се вазда тек тога момента обукао, са лакованим или шевро-коже ципелама, не једном и са гамашнама на обући. Мање-више увек је имао на глави црни „дипломатски“ шешир, тамне боје, или неке друге само већег обода. Никада није био без штапа у руци, или кишобрана, нити без рукавица. Иако је по своме позиву морао да се дружи највише са „барабама“ никада га нисам чуо да опсује, да дигне глас. Имао је манире васпитаног человека, али, то се некако увек осећало као накалемљено, никада то није остављало утисак нечег урођеног. Из тих „финих“ манира, не знам како, вирио је полицијац, и то не онај највишиг типа, административац, него „шef агената“, практичар, и што је најважније, који може данас-сутра, да служи исто тако овоме кога гони, као што служи и овоме у чије име сада то чини! У свечаним приликама, приликом дочека или неких већих церемонија у скупштини, цркви или око двора, био би вазда одевен по протоколу: црни сако, панталоне на штрафте и све остало што уз то иде даље; најчешће, био је боље одевен по строжем пропису, него неки у чије име је одржавао ред и чувао безбедност.

Лично ја не знам много о његовом животу и пореклу. Али сам за његово име чуо давно, још као студент, док сам становао у заједничкој соби у Новопазарској улици на Чубури, са још два студента који су обојица имали исто презиме – Митић, мада су били идејно-политички на сасвим супротним становама: један је био радикал, професионални агент, други комуниста, и то истакнути. Обојица су га често спомињали, али, колико се сећам, ни један ни други никада по нечим добром. Агент се жалио да је, као старешина, немилосрдан, да је у стању да их држи сатима на највећој мећави, не би ли некога ухватили или нешто докучили. Комуниста је искусио чак и његов корбач неколико пута приликом саслушавања после неких демонстрација на факултету. Кад сам га ја, прво као студент, на неким демонстрацијама први пут видео, учинио ми се страшан, када сам га после, као новинар упознао, са мном се понашао некако у рукавицама.

Понекад сам био и врло изненађен са каквом озбиљношћу и отвореношћу са мном говори. Не сећам се да ми је икада рекао „молим вас нека ово остане само за вас, или, слично“. Напротив, много пута ми је казао: „Па нека ово

знају и они ваши комунисти у кући!“. Његова „финоћа“ и отвореност појачана је према мени особито откада сам почео водити црквену рубрику. Имао сам утисак да зна доста о мојим везама са архијерејима, које су у већини случајева пре-лазиле оквире пословности и биле право пријатељство. Само никада није покушао да ме ишта упита о њима, али је много пута, онако узгред, послao понеку поруку и њима: „Па кажите господину Доситеју да смо се срели, и да ја упркос положају на коме седим, имам према њему изузетно поштовање, и свестан сам како је огроман терет себи ставио на леђа!“

Данас, док ми је говорио, ја сам се опет у себи питао, чији је утисак о њему тачан: онај што кружи међу његовим колегама или се ради о човеку, који, да би постигао своје циљеве, понекад и сам намерно чини неке гестове, да се његова стварна личност не би видела. Или боље рећи, у питању је окорели полицијац, покварењак, способан на сваку гађост, само све то спроводи на својеврстан „фини“ начин.

Размишљајући тако о њему, док сам ишао према Београду, наједном се уплаших од тога човека, нарочито од овог вечерашњег сусрета; чинило ми се као да је дошао овамо да мене уходи, због попова или због нечег другог. Наједном ми је било чудно како смо се ми тако и у то доба овде срели! Још више сам се чудио куд је он кренуо даље! А све оно што ми је рекао чинило ми се врло лукавим, да је говорио као човек који има иза себе и некога вишег од председника владе, некога од намесника или можда чак и Кнеза!...

Отишао сам у редакцију, потражио дежурног, али није сам тамо никога затекао, па сам пошао кући неспокојан, готово уплашен!...

Запрепашћен сам био данас у подне, када су ми у редакцији рекли, да је јутрос у зору упала полиција у нашу штампарију и трагала за неким студентима који раде у експедицији, а, тобоже, у дослуху са неким слагачима ноћне смене, штампају на огласном тиглу летке против владе. Упало је, веле, преко двадесет агената, а њима је руководио нико мање, него Драги Јовановић! Нису ништа пронашли...

20. август 1937. године

Последњих неколико дана посетиле су Високопрео-свећеног Доситеја многе виђене политичке личности и други Београђани. Многи су долазили само да би добили информације од њега, док су се други појављивали да би њега информисали. Највећи део, међутим, био је оних који су, под разним изговорима, овлашћено или неовлашћено, покушавали да осоколе Доситеја на неке преговоре са данашњим властодршцима ради смирења „духова“.

После повратка из Словеније, где је био у аудијенцији код Кнеза, председник Београдске општине Влада Илић, учинио је посету Доситеју 20. августа у три и четврт поподне, и остао код њега све до четири часа. Том приликом Илић је испричао Доситеју, у поверењу и пријатељству, готово цео свој разговор са Кнезом. Пошто му је, вели, у детаљима изнео све последње догађаје у Београду, у вези са Конкордатом, и објаснио свој говор на Варнавином погребу, добио је од Кнеза изјаву да је заиста страшно оно што се догађало у Београду за време литије, и да је он, Кнез, задовољан Илићевим говором.

– Кад није могла влада да учествује на погребу, хвала Богу, да је учествовао Београд у вашем листу! – рекао је Кнез.

Док су Кнез и Илић разговарали, упала је међу њих, изненада, Кнегиња Олга, и сва несрћна обратила се Илићу:

– Шта је то? Зашто нас овај народ мрзи, шта смо ми криви, мој се муж посветио сав овој земљи!...

Очигледно су Кнез и Кнегиња били обавештени о многим стварима које су се говориле о њима тих дана по Београду и у земљи, а није искључено да им је дошао до руку и неки летак који се односи и на њих, каквих је немало било.

Разговор између Кнеза и Илића био је дуг и могао би се свести на то, како је причао Илић Доситеју, да је Кнез био просто избезумљен, јер није знао шта ће да ради, и врло уплашен.

Истога дана, када је Доситеја посетио Влада Илић, био је код њега и Бошко Јевтић, бивши председник владе.

Доситеј каже, да је Јевтић долазио да протежира неке попове, своје пријатеље, и да је том приликом само изразио

своје симпатије према ставу који православна црква данас заузима према властодршцима, и обећао своју подпору, ако то буде затребало цркви, односно подпору својих присталица.

У разговорима, које сам из дана у дан, из ноћи у ноћ, водио са „администратором Архиепископије београдско-карловачким митрополитом загребачким Доситејем – како му је званична титула – овај ми је стално тврдио да неће пристати на преговоре с владом. А деси ли се да, ма из којих црквених или националних разлога, буде морао ипак преговарати, да ће постављати још много услова, поред оних који се односе чисто на Конкордат.“

У свакодневним разговорима које сам имао са директором „Политике“, Владом Рибникаром, ја сам све то познавао њему и шефу редакције Радоју Јосимовићу.

Али, после недавног искључења из цркве министара и народних посланика, који су се највише замерили Српској православној цркви, бранећи Конкордат, ситуација се све више толико мутила, да нисам више био у стању да је са успехом пратим, ни међу поповима, ни међу њиховим противницима.

То су, изгледа, осетили и Доситеј и Рибникар, па су, некако спонтано, у исто време почели да изражавају жељу да се њих двојица састану. Желео сам и сам то. Желео је то иprotoђакон Саборне цркве, Угљеша Јелић, који је сматран за најповерљивијег млађег свештеника Доситејевог, а чији сам положај, од првих дана рада на „црквеној“ рубрици, обилато користио. Састанак је заказан и до њега је дошло у манастиру Раковици, 25. августа ноћу.

– Дошао сам да се обавестим о даљем ставу Цркве! – почeo је Рибникар, не ословљавајући Доситеја никаквом титулом, мада сам му ја, полазећи са њим колима из редакције, био одржао цело једно мало предавање, како се ко титулише у цркви.

– Ја сам опет, желео одавно да баш вас, највишу и најобјективнију напуштампу, о томе обавестим: без обзира што сам вам свакодневно поручивао по вашим људима, који нам овамо долазе.

Погледао је ка мени и насмешио се благонаклоно.

И онда је Доситеј испричao многе ствари, које је иначе мени саопштавао обично истога дана када су се дешавале, а

ја их преносио редакцији или сам бележио, што је зависило од ситуације и садржаја. Највише је говорио о разним влади-ним емисарима, који су долазили да утичу на њега, да прегово-вара с владом. Причао је и о неким другим стварима, из жи-вота Цркве и свештенства, па је онда рекао дословно ово:

– Моја је жеља да продужим Варнавино дело. На томе становишту ја ћу остати све дотле док имам поверење Сабо-ра. А ја мислим да ћу га имати још дуго. Додуше, није било лако на овом пложају у почетку. Није лако било сложити све у Сабору. У једном тренутку било је преовладало мишљење да у питању одлучења министра и посланика из Цркве, због подржавања Конкордата, треба оставити сваком архијереју слободне руке. Да по своме нахођењу свако то врши. Али је ипак победило моје мишљење, да то треба да решавамо заједнички и архијереји су једногласно потпи-сали да треба прочитати једнообразан акт о лишењу свих црквених почасти свих оних који су се напој цркви и вери замерили, до пресуде Великог духовног суда.

Рибникар је слушао врло пажљиво сваку реч и, повре-мено, мене храбрио очима да бележим, како сам чинио, јав-но, од првог тренутка када смо ушли.

– Наш дописник из Ниша Стојан Стојановић, оба-вестио нас је о неком скандалу, што га је министар Драгиша Цветковић направио нишком владици Јовану?!

– Да, у четири сата ујутро Цветковић је послao поли-цију владици Јовану са актом у коме се каже: „Ако не пот-пишете овај акт, црква ће данас бити затворена и сносићете одговорност за оно што ће се данас у Саборној цркви Ниша дрогодити!“

– Па како ви знате да ће се нешто дрогодити у моjoј цркви? – упитао је Јован, који је иначе бистар и храбар човек.

– Имамо тачна обавештења да ће се данас окупити у цркви само комунисти и њима слични екстремни елементи, и да ће изазвати неред!

– Због чега и против кога?!..

– Због Конкордата!

– Па о томе се говори и пише на све стране. Пролама-ју се улице од протеста. Зашто не затворите и улице?! – ре-че мудри Јован.

– Ви потпишите овај акт, а после радите шта хоћете, ако смете! – рекао му је један од полиције, као да му околично сугерира нешто друго: потписи и скини сад беду с врати и нама и себи, а после ради како знаш и умеш!

И сироти Јован, шта је могао, потписао.

Наравно, и они који су донели акт и сам владика, знали су о чему је реч: желело се да се спречи читање црквеног акта о искључењу из цркве Драгише Цветковића и других јерезоваца из Ниша, због Конкордата.

У своје време говорило се да је владика Јован Драгишин човек, али су се бар привидно, били разишти по питању Конкордата. У нашој кући, у „Политици“ зато се сумњало и у овај „сукоб“, па је Рибникар упитао Доситеја:

– А како се ипак десило да Јован прочита тај ваш акт о искључењу?

– Па народ га је, око 11 сати, пре подне сутрадан, просто извикао из Конака, и он је, хтео не хтео, морао прочитати!

– Да ли вам је то владика Јован саопштио?

– Не. Један мој поверљив човек, који је дојурио из Ниша.

– Мало чудно! – рекао је Рибникар, али Доситеј није реаговао.

Уместо даљег разговора о том нишком случају, који, изгледа, није био јасан сасвим ни њему, Доситеј је променио тему и рекао:

– Хтео бих да вам испричам један телефонски разговор, који сам имао са Ђуром Јанковићем, министром шума и рудника Стојадиновићеве владе. Чим смо донели ону једногласну одлуку о искључењу, утврдивши тачно ко су главни кривци у влади и Скупштини, послали смо свим свештеницима акт, који дословно гласи овако (Доситеј је извикао из фике једну свеску, у виду неког личног дневника, и прочитао):

„Скрепемо пажњу браћи свештеницима да је нужно да сваки атак на Православну цркву, ма од кога дошао, енергично одбијају. Никаква власт, сем црквене, нема права да контролише и омета свештеника, кад је у светом храму (чл. 11. Државног устава гласи: „Ујемчава се слобода вероисповести. Усвојене вероисповести равноправне су пред законом и могу свој верозакон јавно исповедати“). Према томе, сваки покушај у том правцу, најодлучније треба одбити и о то-

ме хитно известити надлежног архијереја, односно Свети архијерејски Синод“.

Тај акт, је изгледа, истога дана стигао и до владе и Кнеза на Бледу – наставио је Доситеј – па су се пожурили да га некако обеснаже, у личном контакту са мном, као вршиоцем дужности поглавара цркве, како не би дошло до читања списка искључених.

– „Прочитали смо онај ваш акт свештенству – говорио ми је Јанковић – Чули смо да сутра чitate списак искључених?! Молим вас да то не чините нигде док се не састанете са мном. Говорим са вама у име владе и у име највишег места. Доносим вам врло повољне вести!...“

– Не зnam о чему говорите! – рекао сам, да бих избегао даљи разговор. А и не чује се добро на телефону!“ – одговорио сам.

Јанковић је почeo да виче, да сам морао помакнути слушалицу:

– Чуо сам да ћете читати о искључењу министара, а међутим, колико ја видим из овог вашег акта, чију сам копију набавио, овде се не каже изричito да ће бити искључени и министри него народни посланици и сви други који су гласали за Конкордат. Откуд то да искључујете сутра и нас?!

Дошло ми, објашњавао је даље Доситеј, да му кажем: „Па, када ти није јасно, причекај до сутра, па ће ти бити све јасно, када прочитам и твоје име!“ Али уместо тога, рекао сам:

– Па то је јасно, ви спадате у оне друге! – одговорио сам му мало дрско – биће прочитана и ваша имена!

– То значи да се ми не можемо објаснити и да ћemo се срести под другим околностима – одговорио је на крају набусито Јанковић, као да је хтео рећи: сви ћете бити у хапсу, а ја ћу доћи да вас посетим!

Је ли црква одржавала личне контакте с намесницима? – питао је Рибникар, жељећи да чује од Доситеја један разговор Варнаве с Кнезом, који сам му ја препричао раније у редакцији, чим сам га био чуо од Доситеја.

– Покојни Варнава одлазио је у више махова по разним црквеним пословима... Једном, када се вратио од Кнеза, жалио нам се, како је морао да доказује Кнезу да је он, Варнава, пријатељ, односно да није непријатељ династије Карађорђевића. И усред таквог разговора Кнез је упитао:

– Шта Ваша светост има против нашег председника владе, г. др Милана Стојадиновића?!... Стојадиновић је срећа за ову земљу. Да је по несрећи онај метак у Скупштини погодио Стојадиновића (неуспели атентат на Стојадиновића) отишле би досад све наше главе? – рекао је Кнез и махнуо дланом као да већ види како лете главе.

Варнава му је одговорио:

– Нисам ја ни противу Стојадиновића лично, ни противу Конкордата начелно. Противу Стојадиновића сам утолико, уколико он форсира један такав Конкордат. Противу Конкордата сам оваквог какав се форсира. Јер мислим да је то зло, не само за Православну српску цркву, него и за нашу државу.

Када су водили овај разговор Доситеј и Рибникар, Варнава је већ био у гробу у Савиначкој цркви на Врачару неколико недеља, али питање узрока његове смрти није још скидано с дневног реда. Штавише, све се више о томе говорило. То је, наравно, интересовало и Рибникара, па је, мало снебијајући се, упитао:

– А шта кажете на ове гласове о Патријарховом тројавању?

Ја сам говорио с митрополитом Доситејом о таквим гласовима у четири ока, и у присуству других више пута, али одговор никад нисам добио. Доситеј, на Рибникарово питање, одговори дословно ово:

– Од првих дана Варнава је био убеђен да ће умрети и да је отрован! Он је то мени, у више махова и казао. А казао је и др Кобалу, лекару. И ја лично сам убеђен да је отрован. Али како и ко га је отровао, то тачно не бих могао знати.

– Помињу оног Бошка Богдановића? – рекао је Рибникар.

– Па њему је владика Венијамин у очи рекао, у два маха, да је отровао Патријарха у вили, док је Патријарх још био жив, то му је казао! – упао је у разговор протођакон Угљеша Јелић. – И колико знам, он није ништа нарочито реагирао на такву једну тешку оптужбу! – додао сам ја.

– Мени је Бошко долазио и саопштио ми шта му је казао Венијамин. Али тако хладно, као да се то не тиче њега лично: „Кажите ви, Високопреосвећени, оном Венијамину да не говори онако пред оволовиким народом, како сам ја, то-

боже отровао Варнаву!“ – додао је Доситеј. А да му је чиста савест, он би на то другачије реагирао, и тужио би Венијамина. Уосталом, треба да знате ово: да је он Патријарху до-вео за слугу оног Руса, кога ми још држимо у Патријаршији! Ми знамо да се Башко са њим једном приликом ноћу састајао у башти Патријархове виле, тобоже, да се обавести о Патријарховој болести! А знамо и то да му је давао по 50 динара бакшиша за чапицу ракије, када је раније долазио код Патријарха. Тада Рус, на пример, служио је раније код Кремановића (једна од најбогатијих београдских породица) где се, такође, дрогодила нека афера са тројањем...

Доситеј је неко време ћутао и чекао да неко од нас поново нешто упита или каже, а када смо остали ћутећи, окренуо се Влади Рибникару и рекао нешто што се није могло са свим уклопити у овај разговор, свеједно што се односило и то на Варнаву:

– Знате, чим је легао патријарх, ја сам носио у цепу једну хартију неколико дана на којој је било написано да ћу ја, за време његове болести, вршити патријаршке дужности. Међутим, ја нисам имао храбrostи да му то одмах кажем, да му дам на потпис, како то прописују правила и Устав цркве. А и када сам му најзад поднео он ми је благо рекао: „Доситеј, ја тебе волим, ти си мени увек био искрен, продужи и ради као што си и до сада радио, шта треба потпис!“

Да бисмо променили тему, обратио сам се ја Доситеју новим питањем:

– Испричјте, молим Вас, господину Рибникару како вас опседају Бата Јовановић и остали из Пресбирија! Молим вас!...

– Бата је уредник „Самоуправе“. Он ме саветује да пристанем на разговоре са Стојадиновићем у четири ока. Прво ми је дошао пре два дана лично, а онда ме стао опседати телефоном. Слао ми је и разне курире. Наравно, ја сам све то одбијао!...

– Нуде ли вам ти разбјници положај патријарха, мислим на владу и...? – упитао је Рибникар Доситеја, али није завршио своје питање, мени се учинило као да је хтео поменути и Кнеза.

– О, па то им је главни мамац на свим удицама које бацају према мени, још док је Варнава био жив! И ја сам жив и

смртан човек, као и сви други људи. Нећу никога да лажем, најмање вас које заиста сматрам пријатељима, мислим на „Политику“. Сваки прави војник сања да постане и генерал, војвода. Тако и ми, божji војници, сањамо да будемо... свештеници – да постану проте и намесници, монаси да буду архимандрити, владике, па и патријарси! Долазило је то и мени у главу још од раних дана, али што год сам више улазио у године, што сам заузимао више положаје, све ме је мање та мисао опседала. И ако сам стигао до митрополитског престола, па сео и на положај патријарха, макар као заменик и администратор, до тога је дошло стицајем прилика, ја се нисам гурао. И шта више, све ми је то падало мучно и мучније бива из дана у дан.

Окренуо се онда сликама патријарха Димитрија и патријарха Варнаве, на зиду изнад своје главе, и рекао, гледајући само у том правцу:

– Мени није данас стало до патријархове столице. Ја сам у маломе сада патријарх. Тек на овом положају видео сам какве су то одговорности! И какав је то напор! Сироти Варнава, никада није стизао да руча као човек у подне, него једва негде око четири, када издржи све муке администрације свога високог положаја. Сам је говорио да иде на свечане ручкове и вечере, мада је одувек врло мало јео, и зато, да би сео, као остали људи за сто, када је време и јео када и цео свет! Велики је то напор!... Ја ћу зато помагати свакога који би дошао на ово место, као што сам помагао и Варнави. Морам вам рећи, а то можете и проверити, ја сам, да бих олакшао избор новог патријарха, после смрти покојног Димитрија, изјавио одмах да не желим лично да се кандидујем, иако, и по мојој школској спреми и осталом што се тражи од једног таквог кандидата, нисам био на последњем месту, напротив, био сам раван са више њих. То је било онда када је Варнава биран! А тек какав је то био избор! Имали сте у том и ослу и једног Александра Карађорђевића!... Зар ја да устајем овако стално у четири ујутру и седим овде по цео дан! Боже сачувай! Нека седну овде јачи и млађи, амбициознији, политичари!... Ја политичар нисам, иако, као што видите, опет стицајем прилика, што сам се затекао на челу Синода, као најстарији после Варнаве, као његов заменик, морам и тиме да се бавим, да политизирам... у име Цркве!

– Можда имате донекле права! – готово га је прекинуо Рибникар. – Док слушам вас, мислим помало на себе. Ви знајете како сам ја сео на положај директора „Политике“. Не кажем да баш не волим овај положај, али колико бих био срећнији да радим сасвим десете послове!... Али, са друге стране, као човек, као Србин, као Југословен, као грађанин ове земље, видео сам да неко мора и да се жртвује, боље рећи да жртвује себе ради општег добра!... Ја нисам, такође, неки политичар, а, ето, као што видите, бавим се и оном „најситнијом“ политиком... (није ми било јасно шта је под овим изразом „ситном“ подразумевао, а када сам га сутрадан упитао, само је одмахнуо руком)... Зато, сматрам да и ви треба да се жртвујете, ако већ не желите да седнете на патријаршијски престо заувек, учините све да не дође ускоро да избора новог патријарха... Било шта било, ово ругло од режима не може вечито трајати. Сломиће се само од себе!... Никако и з б о р сада! Запамтите, то није само мој савет, него и једна шира п р о у к а ове земље!...

Митрополит је сад њега на пречац прекинуо:

– Мислите на опозицију?! Показаћу вам сада један акт, који ви, можда, нисте имали у рукама, а и да сте га имали, не бисте га могли објавити!

И онда је извадио из своје огромне службене торбе, од које се ретко када одвајао, изјаву шефа Удружене опозиције, на којој су били потписи: Аца Станојевића, шефа Народне радикалне странке, Љубе Давидовића, шефа Демократске странке и Јована М. Јовановића, шефа Земљорадничке странке – својеручни. Ту је изјаву он добио још у време Варварине болести или смрти, не сећам се добро. Митрополит је онда прочитао:

„Добри односи са Католичком црквом морају бити циљ наше државне политике и због међународног значаја Ватикана и због саме чињенице да су и Хрвати и Словенци католици.

Према томе, читава наша јавност, и православна и муслиманска, не мање од католичке, готова би била да прими регулисање односа између државе и Католичке цркве једним конкордатом, који би Католичкој цркви обезбедио положај на који она има права, али који не дира ни у начело првенства државне власти, ни у начело равноправности усвојених вероисповести.

Конкордат који је влада г. Стојадиновића поднела Скупштини и за чије се озакоњење сад залаже по сваку цену, па и по цену проливања крви, у супротности је са оба ова принципа. Зато се против њеног усвајања подигла и стручна критика и целокупно либерално јавно мишљење у земљи – међу католицима исто тако као и међу православними.

Овакав какав је, Конкордат ће довести неминовно до недогледно тешких последица, не само за развијање складног саживљења вероисповести у нашој држави, него и за будуће везе између Св. столице и наше државе. Ово је резултат који не може одговарати, свакако, ни жељама Ватикана. Закорачавајући у надлежности којих се савремена држава не може одрећи, Конкордат ће у примени неминовно изазвати сукобе између државе и Католичке цркве.

Стварајући Католичкој цркви привилегисан положај над осталим усвојеним вероисповестима, Конкордат ће постати повод за распирање верске борбе од које смо бар досада били поштеђени. Узбуђење које већ сада потреса земљу открива шта ће тек у будућности бити. Страховит призор, кад су оружани жандарми јуришали пред Саборном црквом на врховне представнике Православне цркве: митрополите, владике и свештенике у одеждама, и тукли их жандармерским бatinама; кад су се митре владичанске ваљале по калдри, а владика шабачки, под ударцима жандарма, пао крвав на улици и однесен у болницу; кад су се свети крстови, црквени барјаци и друге светиње ломиле и цепале – показује јасно стање у које је влада г. Стојадиновића гурнула земљу.

Према Уредби о Муслиманској верској заједници, одмах после озакоњења Конкордата, један део преимућстава, признатих Католичкој цркви, има се признати и муслиманима. Да олакша примање Конкордата, влада обећава нове привилегије и Православној цркви. Ако би се дало на овај начин мања оваквој утакмици верских организација у сужавању државне суверености, то би змачило допустити да држава капитулира.

У сред ових тешкоћа да се наша држава организује у сагласности Срба, Хрвата, и Словенаца, поремећај верског мира и верске сношљивости, кобно би дејствовао на срећивање наших унутрашњих прилика.

Напослетку, један закон који се односи на трајне потребе народа и државе, какав Конкордат треба да буде, може у народу бити примљен само онда, када добије дозволу од једног народног представништва, које то у истини јесте, а с погледом на прилике код нас и једног народног представништва у коме ће своју реч рећи и католици – Хрвати!“.

– Ова реч шефова опозиције потписана је 20. јула ове године у Београду, и на мој сто је стигла истога дана! – рекао је Доситеј.

Рибникар је неко време ћутао, а онда је упитао митрополита, да ли би му уступио тај документ да га „Политика“ преслика. Доситеј је рекао да ће му, колико сутра, послати човека са тим документом, да причека док се сними. Даће га на своју руку, мада би, по правилима Цркве, требало да пиша и остale чланове Синода.

Замолио нас је, наравно, да ова ствар остане у дисрецији. И Рибникар му је, обећао. Узгряд речено, митрополит се преко ноћи предомислио, позвао једног свог пријатеља фотографа, који му је снимио изјаву, и сутрадан мени предао неизазван филм на коме су били само снимци те изјаве. Ја сам тај филм предао Рибникару. Зашто је то било потребно Рибникару, никада нисам сазнао, нити сам се ближе интересовао; када сам га упитао после рата, рекао ми је да се не сећа, али мислим да је то учинио, да би га предао неким страним новинарима.

Доситеј се онда вратио на питање избора новог патријарха.

– Многи драги пријатељи ми то саветују! И, што се тиче мене, овако како сам почeo ову борбу, само се на тај начин може ићи даље, да Црква не падне под њихову ципелу. Мени је јасно већ сасвим да је боље да оваквим својим држањем, својим оваквим радом осветим блаженопочившег Варнаву и његово дело, него да устајем свакога дана у четири сата ујутру и седим у кабинету по цео дан, као што је чинио он. И да се сада бијем за патријаршку столицу!... Уосталом, то сада и није на дневном реду, мада знам да се по земљи свашта прича, а видећемо шта ће нови Сабор о томе рећи!...

Доситеј нам је онда, истина на тражење Рибникарово, прочитао у оригиналу и два акта која се односе на искључе-

ње чланова владе и Скупштине који су се замерили Цркви око Конкордата. Оба је потписао само Доситеј као „администратор Архијепископије Београдско-карловачке, митрополит загребачки“. Али оба почињу: „На основу одлуке Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве донесене у седници од 19. јула (1. августа т.г....) а примивши званичан извештај од стране Светог Архијерејског Синода, да су поједина г.г. министри и народни посланици радили на спровођењу Конкордата, а и у Народној скупштини гласали за поменути законски предлог о Конкордату и тиме се огрешили о Српску Православну Цркву, решавамо да се предаду Црквеном Суду Архијепископије Београдско-карловачке, с тим да им се до решења Црквеног суда ускраћују све црквено почести: др Милан Стојадиновић, министар спољних послова и председник Краљевске владе; Ђура Јанковић, министар шума и рудника; Душан Летица, министар финансија; Војислав Ђорђевић, министар без портфельја; Светозар Станковић, министар пољопривреде; др Бранко Калуђеровић, министар пошта и телеграфа; Добривоје Стошовић, министар просвете, др Никола Суботић, министар правде; Драгиша Цветковић, министар социјалне политike и народног здравља; Стеван Ђурић, председник Народне скупштине; Боривоје Ђурић, народни посланик, из Београда; Милан Баџак, народни посланик из Младеновца, Жарко Томашевић, народни посланик из Вуковара; Никола Гавrilović, народни посланик из Тебја (Осјек) и Бранко Томић, народни посланик из Сремске Митровице.“

Овај списак је издат 23. јула. Сутрадан издат је још један у којем се налазе ова имена: Сава Микић, народни посланик за срез белопољски, из Београда; Владимир Казимировић, народни посланик за срез белопаланачки, из Београда; Радослав Димић, народни посланик за срез горњодебарски, из Београда; Ото Гавrilović, народни посланик за срез оначки, из Београда; др Милан Главинић, народни посланик за срез грачанички из Београда; Михаило Лукаревић, народни посланик за срез пчињски, из Београда; Живко Шупић, народни посланик за срез дежевски, из Београда; Јеврем Томић, народни посланик за срез тителски, из Београда и Драгомир Стојадиновић, народни посланик за срез белоцркванско, из Београда.

28. августа 1937. године

Према причању загребачког митрополита Доситеја до хапшења фактора и осталог особља патријаршијске штампарије у Сремским Карловцима дошло је овако:

Мада је управник штампарије епископ Платон, пословима штампарије руководио је „фактор“ Бора Вуковић. Све до пре кратког времена Бора је са успехом обављао свак посао око штампања легалних и илегалних летака и другог материјала. Иако су понекад извесни летци падали полицији у руке на путу за Београд, ипак је деведесет одсто пролазило. Али пре неки дан упало је десетину агената и жандарма у двориште где станује „фактор“ и запленили су летке „Стари Набојша“. Иако је у истој згради било више станова, они су дошли право, својим аутом, пред факторова врата, дигли његову девојчицу из постелье и повадили испод душека 65.000 летака. Значи, додаје митрополит, да је неко потказао. Онда су све похапсили, изузев епископа Платона. Похапшени се сада налазе у Управи града Београда. Власти са њима поступају доста добро. Сматра се да је ово хапшење дошло као притисак на архијереје, да попусте у погледу избора новог патријарха на предстојећем ванредном Сабору. Хапшење је било ноћу...

29. августа 1937. године

Није ми јасно ко преноси ове гласове о црногорско-приморском митрополиту др Гаврилу Дожићу у вези са „расколом“ у Српској православној цркви, и зашто, јер то не користи ни цркви ни режиму са којим се Српска православна црква ухватила у коштац, због Конкордата; али се такве гласине све више шире, па су стигле и до страних новинара. Данас ме је питао један бугарски новинар, сасвим озбиљно, „која је већа страна, српска или црногорска?!“

И као да је неко то поручио, вечерас ми показа митрополит Доситеј акт који је сложен за црквену штампу у вези са тим гласинама.

У ствари, то је званично саопштење Црногорско-приморске епархије:

„У последње време лансирају се тенденциозне и злона-мерне вести о питању става наше Цркве у односу на актуелне догађаје. Те верзије, које су с планом срачунате и поти-чу од оних који би желели „раскол“ у Цркви, и упорно се пу-бликују у једном делу штампе, стварају код свештенства и пастве забуну и доводе их до произвољних и сасвим погре-шних закључака.

Да бисмо такве гласине демантовали и још једанпут подвукли једнодушност и једногласност српских архијереја, како у доношењу, тако и у примени саборских и синодских одлука, објављујемо ово званично саопштење, које је Ми-трополија црногорско-приморска упутила свештенству и народу преко архијерејских намесника.“

Саопштење гласи: „Пошто се у вези са питањем Ко-нкордата преносе разноврсне вести, које често имају сврху да интригама створе забуну код свештенства и народа, то се овим саопштава, да је у Св. Архијерејском Сабору у том питању сачувана пуна једнодушност и да то становиште Срп-ске Православне Цркве, заузето и одређено у Меморандуму од 3. децембра 1936. године, који је 5. истог предат краљев-ској влади, учвршћено Декларацијом Св. Архијерејског Са-бора од 26. маја 1937. године АСРБ. 46, стоји непоколебљи-во код свих чланова Св. Архијерејског Сабора. Према томе, све вести о томе, да су извесни чланови Св. Арх. Сабора у питању Конкордата изменили своје мишљење и своја стано-вишта апсолутно су неистинита и тенденциозна. Из канце-ларије Митрополије црногорско-приморске 16. августа 1937. године М. Бр. 3650“.

У истом акту налази се и решење о стављању под суд народних посланика, који су се огрешили о Српску право-славну цркву у вези са Конкордатом: Михаило Бошковић, народни посланик за срез даниловградски; Чедомир Сладо-јевић, народни посланик за срез никшићки; Данило Радоји-чић, народни посланик за срез шавнички; Никола Јовано-вић, народни посланик за срез колашински; Зарија Јоксимо-вић, народни посланик за срез берански; Новица Поповић, народни посланик за срез андријевички и Лука Мијушковић, народни посланик за срез осточки.

Сва ова лица, као припадници епархије црногорско-приморске биће предата на суђење Црквеном суду на Цети-

њу, за кривице које су починили гласањем у Народној скупштини за озакоњење пројекта Конкордата парадифираног између Краљевине Југославије и Ватикана 25. јула 1935. године, чиме су, као чланови Српске Православне Цркве, радили против интереса Српске Православне цркве. До решења Црквеног суда по њиховим кривицама сви именовани у овом решењу лишавају се свих црквених почасти, с тим да нико од православних свештеника не може улазити у куће именованих лица ради вршења свештенодејства без претходног одобрења свога надлежног архијереја.

Ово решење доставити Црквеном суду на Цетињу ради даљег поступка. Исто тако појединачно сваком именованом у овом решењу лицу саопштити преко архијерејског намесника и преко истих објавити га народу у дотичним срезовима гореименованих народних посланика, о чему издати посебно упутство свештенству преко Архијерејског Намесништва. – Православни митрополит Црногорско-приморски Гаврило.

3. септембар 1937. године

Данас, односно вечерас, био сам први пут код митрополита Доситеја у бившем радном кабинету патријарха Варнаве. Узгред речено, он је овде прешао највише по мом и Угљешином савету (Угљеша Јелић, протођакон Саборне цркве у Београду), да би био поштеђен разних Стојадиновићевих поклисара.

– Данас је ту био и шеф протокола Мариновић, али га ја нисам примио. Упутио сам га призренском владици Серафиму, члану Синода. Дошао је овамо да се „договори“ са на ма како да се прослави Краљев рођендан ове године. Рекао је Серафиму да би било добро да ја, као заменик Патријарха, дођем тога дана на ревије трупа. Ложа ми је већ спремљена! – прича митрополит.

– Шта је на то одговорио владика Серафим?

– Казао је да ништа одређено не може одговорити. Узгред је додао да се ја не осећам здравствено најбоље. А ко ће доћи, у име Синода, и да ли ће ико доћи уопште, о томе Синод треба тек да одлучи.

– И шта ћете учинити?!

– У уверењу, одредићу викарног владику Саву Трлајића да он представља Синод и Цркву уопште.

– А шта ће бити у црквама на тај дан? Ви ћете бити, колико сам вчерац чуо овде, у цркви Александра Невског. Служићете?

– Тако ће нешто бити!

– А шта ћете ако дође влада у цркву где ви будете служили?!

– Могу да дођу; али кад буде код целивања крста, ја ћу да окренем леђа па у олтар! Само ако неко од оглашених (одлучених од Цркве због Конкордата) покуша да целива крст! А већи им шамар не треба!...

4. септембар 1937. године

Пре два дана Свети Синод обавестио је јавност да ће данас, 4. септембра, бити блаженопочившем Варнави заупокојена литургија и четрдесетодневни помен у храму Св. Саве, у 9 часова пре подне. Поред званичног обавештења, Београд и земља преплављени су били и летцима који су позивали верне на овај први већи помен патријарху. Очекивала се не само велика посета него и велика гужва. Али, догодило се сасвим обратно. Света је истина било много, и, очигледно, сви су једва чекали да се сврши обред, па да почне „политика“. У цркви није било никога од представника владе. Од званичних био је само маршал двора Чолак Антић са секретаром дворске канцеларије Заријем Вукићевићем. Изашао је био један агент, маршалов момак, како ми је то Вукићевић објаснио. Маршал је дошао „у име целе дворске породице“.

Опозиција је била комплетна: Љуба Давидовић, Миша Трифуновић, Бошко Јевтић, Милан Грол, Крста Милетић, Милош Бобић, Лаза Марковић, Димитрије Љотић и други... Био је и Илија Трифуновић-Бирчанин, смењени председник Народне одбране са већим бројем чланова, такође, смењених (сменила их је влада). Била су и два генерала и неколико официра са ешарпама. Присуствовао је и краљев гувернер, професор Јеремија Живановић. Владу Илића, председника општине, који је био спречен пословима, заступао је Божа Павловић, деловођа општине, иначе познати масон.

У порти је било доста осталих опозиционара. Међу њима су нарочито привлачили пажњу др Милан Гавриловић и др Васа Чубриловић. Они као да су нарочито остали напољу, да их маса што боље примети. А, вероватно, да руководе и демонстрацијама, које су очекиване.

Вођа четника, Коста Пећанац, опет је „пао“ у несвест, као за време Варнавиног погреба. Наиме, пред оним местом када ђакон каже: „Јелици, оглашени изиђите! он је и овога пута изашао, јер му се „смучило“. А то су опет сви приметили у цркви и протумачили да се удаљио и овога пута зато што је видео да нема никога од владе.

Док је трајала литургија, порта се, све више пунила. А свет постајао све борбенији. У једном тренутку маса је почела да „линчује“ једног „четника“ у грађанском оделу, неког Нићифора, како су ми рекли да се зове. Излупали су га под сумњом да је полицијски агент.

Чинодејствовао је митрополит Доситеј. Све је испло нормално. Литургија је текла по реду. Пред крај помена пришао ми је Угљеша Јелић, протођакон Саборне цркве, и шапнуо:

– Једино ће вас Николај послушати. Приђите му и замолите га да говори у порти!

Био сам мало изненађен, јер знам да је Угљеша много бижи Николају, него ја. После мањег колебања, одлучио сам се да позовем у помоћ једног бившег члана средишњег одбора Народне одбране, кога сам недавно упознао. Објаснио сам му шта „народ споља захева“: да Николај говори, и он је, без речи, пришао владици и позвао га. Док му је он „шапутао“ народну жељу, ја сам стојао непосредно иза владикиних леђа, и био изненађен како је он тај предлог сместа, и готово радосно, прихватио, климајући задовољно својом огромном главом, зараслом у косу и браду из које су се видели само његово огромно чело и крупне црне очи.

Када је црквени обред завршен, на амвону се неочекивано појавио владика Серафим. За њим су дошли и остали архијереји, окренувши се сви према народу. Већ после првих речи осетило се да неће ништа рећи. И то се потврђивало сваком новом реченицом. Све је било празно, гомилање „поповских“ фраза. Незадовољство том беседом примећено је и код самих архијереја, особито код Николаја, који се у једном

тренутку готово демонстративно прекрстio, показујући своје нескривено чуђење. Ситуација и слика врло мучна!

Када је Серафим завршио беседу, архијереји су се, заједно са њим, повукли у олтар, да се сваку. Свет је, међутим, чекао подуго још неће ли се јавити који нови говорник. У цркви је настало комешање, нервоза. Али, пошто се нико није појављивао, кренуло се у порту. Тамо су били постављени сточићи за говорнике, али њих није било ни овде! Када је већ црква била полуиспражњена, вратио сам се унутра, и по савету неких млађих опозиционара, које сам само знао из виђења са разних демонстрација, спремим се да приђем Николају, који није још напуштао цркву, очекујући да изађе у групи са осталим архијерејима, односно са Доситејем.

Уверен и даље да је и Доситејева жеља да он, Николај, говори, приђем сасвим близу Николају и гласно кажем:

– Хоћете ли говорити? Народ се помало разилази разочаран! Зар не осећате ради чега је овај оволовко свет, пре свега, дошао?

– Хоћу, хоћу! – одговорио ми је, али се није мицао, као да га нешто мучи. У том је пришао Доситеј и ја рекох:

– Преосвећеног владику Николаја зове народ да говори!...

Доситеј се обрати Николају и рече сасвим одлучно:

– Па,kad те народ зове,иди! Говори!...

Али Николај се не миче. Мислећи да и даље чиним нешто за „опште добро“ пошто смо се у међувремену, у већ потпуно празној цркви, нашли сва тројица у олтару, јер је Доситеј био заборавио да скине неки део своје свечане одејже, обратим се поново Николају.

– Зашто већ не изађете?! Зар не чујете онај жамор напољу и не видите ово навирање света с поља, кад ћете да се појавите?!

– Шта хоћете ви, немојте да нам правите комедију, знајте ли да сам добио акт, оставите нас на миру! Хоћете вальда да идемо у хапс?! – неочекивано дрекну на мене Доситеј и поче да млатара рукама.

Запрепашћен таквим обртом ствари, али и мало увер-ђен, планем и сам:

– Није вишe срамота ићи у хапс. У хапсу су данас нај-часнији људи!...

– Молим вас, молим вас! ... беснео је митрополит, и ја сам помислио да ће ме сваког часа треснути оном својом огромном патарицом.

Народ је напољу био толико разочаран, да су многи почели гласно да грде архијереје, називајући их кукавицама. Полицајци, којих је било на све стране, у униформи и у цивилу, ликовали су због тог неуспеха опозиције.

Био је ово један од пораза Цркве у борби против режима, који је иначе целом народу био стао ногом под гушу, а штампи није дао ни дахне.

После пола часа нашао сам се у Патријаршији. Примио ме је Николај. Донео сам му прекуџан његов говор из Горњег Милановца, који је он, на моју молбу, био допунио на местима где сам пропустио да забележим неке његове значајне речи.

– Опростите, врло ми је било непријатно што се оно десило са вама и митрополитом у мом присуству. Не знам шта ми би! – рекао ми је владика.

– И ја не знам. Наједном праснух!...

– Па он је мислио да ви правите неку агитацију, сигурно!

– Таман! – рекао сам, а у себи помислио: „Па шта је све ово него агитација!“

– Јест да сам вас ја увалио у ову непријатност са Доситејем – рекао ми је сутрадан Угљеша Јелић – али учинио сам то зато што зnam колико он вас цени, колико му је стало до „Политике“. Он је то урадио просто из суревњивости. Плашио се Николајеве популарности...

12. септембар 1937. године

Митрополит Доситеј је одржао обећање. Венчао ме је данас са Вером уз асистенцију читаве мале чете свештеника, у цркви Александра Невског, у Душановој улици. Одржао је чак и краћи говор у коме није могао да пропусти да не помене моје „заслуге“ према Цркви, односно заслуге „Политике“. На крају су ми чак и аплаудирали. Срећом, ни он, нити они који су ми пљескали, не поменуше Конкордат.

Света је било доста. Појавио се и Влада Рибникар са Радојем Јосимовићем. Влада није дошао са цилиндром, али је био у жакету, а Радоје у тамном оделу, но без полуцилиндра, како ми је недавно „претио“.

Митрополит је пожурио да се ослободи оне тешке одејде, а када је изашао из олтара, кренуо је право Рибникуру и Радоју. Влада се само наклонио када су се руковали. Радоје је покушао и да му пољуби руку, али је митрополит променио церемонијал и, после мање „недоумице“ пољубио он прво Владу, па онда Радоја. Нешто им је при том и казао, али ја то нисам чуо, пошто сам био заузет примањем честица, које је почело још од амвона и није престало ни пред црквом, где су нас чекали „Политикини“ фотокоректори.

Митрополит, Рибникар и Радоје остали су у цркви у разговору за све време док су нас снимали. Имао сам утисак да намерно нису излазили, док не прође снимање. Међутим, касније ми је шапнуо Бранко Петровић, секретар Црквеног суда, да су свратили у црквену кућу, али се тамо нису дugo задржали, пошто је Митрополит имао већ заказани састанак са извесним странцем, а Влада и Радоје журили у редакцију. После венчања, приметио сам два агента Политичке полиције преко пута цркве. Рекао сам то Угљеши Јелићу, протођакону Саборне цркве и моме старом свату Мири Стевановићу. Они су се нервирали и хтели да им приђу и „протестују“, али сам их задржао.

Не знам да ли је било паметно што се правила толика „бука“ са овом мојом свадбом?! Плашим се да се нешто не испили, док сам ја на путу, па да ми све приседне!

10. децембар 1937. године

За време мога бављења у Чачку, почетком овог месеца, приватним послом, свратио сам код владике Николаја, који је био дошао „инкогнито“ у Чачак, и испричао ми о посети министра правде Милана Симоновића – Ђабе, Синоду.

– То је велика грешка! Зар сад кад се одликују Војко Чвркић, Стеван Ђирић и други безбожни орденом Св. Саве, они примају министра правде и са њим преговарају! – рекао је владика.

– Па, колико ја знам, они су то учинили да им се не би пребацило како и они воде неку политичку борбу, како хоће да руше државу! – покушао сам да објасним овај гест Синода, како су мени заиста у Синоду говорили.

– Не, не, грешка је! – рекао је поново владика.

11. децембар 1937. године

Митрополит Доситеј причао ми је да га је сутрадан по посети Симоновићево звао телефоном Бошко Богдановић из Пресбираа и питао, у име министарства правде, да ли жели да се даје неки коминике о овој посети. Рекао му је уз то да је коминике већ спремљен у кабинету министарства, али да је председник владе др Стојадиновић наредио да се не објављује, док се Црква не пита! Он је, вели, категорички одбио да се о томе ма шта у јавности говори, пошто Синод сматра да је тај састанак са министром правде био, и поред званичног акта који је био упућен о томе Цркви, нека врста приватне конференције информативне природе. И коминике није био објављен, али се Доситеј испчуђавао преда мном, зашто је влада тражила од њега то допуштење??!

Те исте вечери, 9. увече, у присуству Ж. М. (Живана Митровића, кога сам као репортер за унутрашњу политику, био довео Доситеју да га он лично упозна са последњом ситуацијом односа између Цркве и режима) причао нам је Доситеј како је, пре две године, био примљен код кнеза Павла. Остали су доста дugo сами и Доситеј га је на крају упитао отворено шта мисли о Корошецу, на кога се он, Доситеј, у ствари кроз редове и жалио. Кнез му је, пошто је све дотле ћутао, одговорио:

– Греше сви који мисле да је Корошец рђав. Он ужива велико поверење, паметан је, врши добро своју дужност, и поштен је.

После оваквог одговора Доситеј се убрзо изгубио, јер је видео да сав његов дотадашњи говор иде у ветар.

Причао ми је Доситеј и ово:

Пре извесног времена била је краљица Марија у манастиру Ђечанима са неком својом школском другарицом – странкињом. Том приликом водила је разговор са једним од калуђера, оцем Дионисијем, који је гласио дословно овако:

– Шта има ново? – питала га је.

– Ви ћете, Величанство, знати боље тамо, долазите из престонице – одговорио је калуђер.

– А ви мислите, вальда, на Конкордат? Није тај Конкордат рђав. Мени је мој пријатељ Бауер (представник католика) рекао да је тај Конкордат добар и за Православну и за Католичку цркву!...

11. децембар 1937. године

После разговора са Доситејем о посети Симоновићевој, разговарао сам са Владом Рибникаром и Радивојем Јосимовићем о истој теми. Обојица су ми казали да поручим Доситеју следеће:

– Циљ владе је да дође на ма какав начин до изборног Сабора. То значи да је онда влада на коњу. А када дође до изборног Сабора, то ће бити знак капитулације Цркве. Пре свега капитулације ваше, Доситејеве, као заменика патријарха, главе Српске православне цркве у овом критичном тренутку. Јер, влада, иако све обећа и Цркви и појединачним – лично вама, Доситеју, када ствар стигне до Круне, узеће свога човека, који ће моћи све да повуче што су они обећали. А влада може увек да убаци, бар једнога, у кандидатску „тројку“, или др Дожића, или Јосифа, или Иринеја Ђирића!...

– Па ако дође Дожић, он ће се после три месеца завадити са братијом и доћи ће до расцепа! Он је плах! – рекао је митрополит Доситеј на ову „поруку“.

– Е, то је оно што не сме да се допусти, да дође до расцепа! – И зато се треба борити за патријаршијску столицу, па макар се седело на њој најкраће време и после уступило другом (своме човеку).

– Што се тиче Јосифа, он је сељак, прост, и не знам да ли би њега узели. Овде треба знати језике, познавати људе – рекао је митрополит.

– Па њима је потребан сељак!...

11. децембар 1937. године

Унија за заштиту деце, у згради Црвеног крста у Симиној улици. Четири часа поподне. На скуп су дошли и архијереји: заменик патријарха загребачки митрополит Доситеј и епископ влашко-млетовски Серафим, члан Синода. Са њима је стигао и др Алкалај, врховни рабин мојсијеваца. Стигла је затим и Краљица Марија. Она је била у пратњи ађутанта Погачника и гђе Хаџић. Краљица је саслушала пажљиво извештај са осталима, па је Нака Спасић захвалила Краљици и осталим гостима што су дошли на овај скуп. На

крају се обратила само Краљици и замолила је да и у будуће показује своју краљевску милост према нашој деци.

Краљица је онда устала са свога места и пришла митрополиту Доситеју:

– Добар дан, Ваша Светости (обратила му се као патријарху, пошто је био заменик).

– Помогао Вам Бог, Ваше Височанство! Како сте ми?

– Добро!

Краљица је одмах пришла и др Алкалају, који јој је пољубио руку, али није ништа рекао.

Краљица онда пружи руку и епископу Серафиму. Овај је само отпоздрави на исти начин, пружањем руке.

Ово је био први краљичин сусрет са Доситејем после виђења на Бледу, 1935. године, када је Доситеј ишао Кнезу Павлу и Краљици на разговор о Конкордату. Краљица је тврдила да је Конкордат добра ствар и за нас и за католике, позивајући се на оно што је њој, у своје време, о томе говорио загребачки надбискуп Бауер. Сада се питање Конкордата налазило у највећем јеку, али, због места на којем су се налазили, и заоштрених односа између државе и Српске православне цркве, баш због Конкордата, обоје су дипломатски ту тему прећутали.

12. децембар 1937. године

Студент права, који станује у Студентском дому у Александровој улици, описао ми је овако данашњи сукоб напредне омладине и полиције приликом дочека француског министра спољних послова, г. Делбоса, који нам је стигао у званичну посету.

„Дванаестог децембра ујутру око седам сати пробуђени су сви пријатељи демократске Француске у Студентском дому. Пошто су се сакутили у сали дома отишли су на железничку станицу где су се сврстали на тротоару почев од Инвалидског дома навише уз Немањину улицу. Ту су се били окупили сви студенти без разлике на политичка уверења са намером да кличу Делбосу и Француској, а да при том ни једном једином речи, ни одобравајућом ни демонстративном, не помену владу и њеног председника. Још пре него што се појавио Делбос, чула су се у појединим групама при-

лично слаба клицања Француској, а где где и француска химна. Није било ни једног јединог демонстративног узвика. Само је студенте плашила чињеница што су се у дворишту у близини Инвалидског дома видели жандарми под шлемовима и на коњима.

Нешто после девет часова појавио се аутомобил са г. Делбосом и председником владе (Стојадиновићем) а за њима читава поворка агената, такође, колима. Студенти су махали Делбосовом сликом, транспарентима са словима „Viva la France“, „Живела француска демократија!“, „Живео мир!“ и заставицама – тробојкама на којима су биле исписане пароле: „Живео мир“, „Живела демократија“, „Живела Француска“. Да се не би помислило да то манифестију комунисти или фашисти нису се подизале руке ни испружене, ни згрчене у песницима, већ се само махало тробојкама и шеширима. Одушевљење је тек онда почело да расте када је поворка прошла. У том моменту сјурила се маса студената, којих је било око пет хиљада, с тротоара на коловоз Немањине улице, носећи транспаренте у рукама и кличући Француској без и једног јединог демонстративног повика, али и без клицања Стојадиновићу или влади. Намера је била да се тако дође до Славије или до Официрског дома, па да се ту одлучи да ли да се иде пред Посланство француско, да би се искључиво манифестовало Делбосу, Француској, мируј.

Предњи редови студената су пожурили да не би настала гурњава. У том моменту излетели су из побочних улица кордони жандарма и покушали да пресеку масу, која је већ била допрла скоро до раскршћа код председништва владе. При том су почели да ударају палицама, без икаквог разлога; сем ако разлог није био клицање Француској. Настала је очајна гужва. Студенти, голоруки, и потпуно изненађени до пустили су да буду одвојени. Једна група врло мала, уосталом, била је отерана наниже, ка станици, друга улицом Милоша Великог, а трећа, највећа и најборбенија, почела је да узмиче поред Официрског парка, гушајући се са жандармима. Жандарми, то треба подвучи, нису имали никаквих обзира и уопште нису покушавали да растуре масу мирним путем, већ су само ударили гуменим палицама и насртали на тако наивне транспаренте.

Највећа студентска група – око две до три хиљаде, избила је на Цветни трг и почела је да манифестије Улицом краља Милана, опет без демонстративних узвика. У том је наишла коњичка жандармерија са исуканим сабљама. Настала је поново појачана гужва мало даље од Официрског дома, идући ка Теразијама. Падале су студенткиње ударане пешницама и палицама од жандарма пешака који су ишли упоредо са коњаницима, који су ускакали у ненаоружане, голоруке групе студената. Настала је ужасна гурњава. Полиција на коњима је била затворила огромну масу са обе стране Улице краља Милана. Немајући куда, студенти су полетели на тротоаре и били приљубљени уз зидове. Почели су да прште излози и студенти да падају у њих. Из свих грла се чуло звијдање и тек онда повици „Доле крвници“, где где и „Доле полиција“. Студенти су тако успели да потисну мало поколебану полицију ка „Лондону“ доуга Франкопанове улице. У то је нашао читав ескадрон коњичке полиције одоздо из Милоша Великог улице и први пут су се тада чули пуцњеви. Одмах се сазнало да је неко рањен, а онда је у галопу дојурила коњица са исуканим сабљама. Студент Јанићијевић, који је жељео да помогне једној студенткињи обореној ударцима палица у леђа, добио је од јаког коњаника ударац сечивом сабље по глави, тако да га је облила крв. Чуо се нови топот коња и пуцњава, те је маса у нереду скренула Франкопановом улицом, трком ка цркви Св. Марка, а полиција на коњима за њом. Избивши на Улицу краља Александра, групе су се кретале између Народне скупштине и нове зграде поштанске штедионице, као и испред цркве Св. Марка, и најзад у самом црквеном дворишту. Пуцњи су били све јачи и жешћи. Окрене ли се човек иза себе, јурећи раскопаним сокацима између зграда које су још у зидању, спазио би по неколико жандарма у групцима како клече и „храбро“ пуцају у голоруку масу – студенте који беже, окренути леђима, под самим ударом наперених цеви. Било је већ око десет сати. Студенти су успели ипак да се окупе у дворишту цркве Св. Марка, стижући највише покрај зграде Чехословачког посланства. Али, у црквеном дворишту нашли су на прикривену жандармерију, која је вероватно, чекала појачање или неко ново наређење. Наравно, студенти су их одмах приметили и брже-боље надали према Александровој, да не

би били опкољени. За њима је кренула коњица. У дворишту су се нашли очи у очи студенти првих редова и прикривена жандармерија пешака. Убрзо се повратила коњица из Александрове и притецла у помоћ пешадији. Настао је прави окршај. Жандарми су надирали, студенти се храбро бранили. Поново су се чули пуцњи. Ту је рањен студент Чолаковић. Ранио га је један агент у тренутку када је покушао да помогне једном другу који је био пао од жандармских кундака. Погодио га је с леђа, ранио га је у плећу.

Иако су жандарми и полицијци ударили по тим голоруким људима као по стоци, већина је успела да избегне оно најгоре – смрт и да се нађе на месту одакле се могла не само лакше бранити, него и успешније нападати своје гонитеље. Тукући се тако каменицама и циглама против пушака, револвера и палица, успели су најзад да се, деведесет одсто, сакупе код Студентског дома и да се ту склоне или разиђу споредним улицама.

Једна мања група је бежала и Душановом улицом, покушавајући да избије на Калемегдан и успут претукла неколико жандарма; но морала се растурити пре Калемегдана.“

13. децембар 1937. године

Митрополит Доситеј дошао је у 18,15 часова у Француски клуб, десет минута раније, где ће се одржати свечани скуп поводом посете нашој земљи француског министра спољних послова Делбоса. Већ је било доста света. Све митрополитови познаници. Сви смо га гурали напред. Када се појавио Делбос, поздрављен је аплаузом, а у име Клуба поздравио га је Стеван Павловић, дипломата. Павловић је говорио о везама наше земље и Француске. После је „Обилић“ отпевао Марсељезу. Онда је говорио Делбос. Одржао је леп говор и завршио речима да је поново данас схватио да је Марсељеза химна целог света, не само Француске. Када је завршио говор упутио се право митрополиту Доситеју. За Делбосом пришао је митрополиту и француски посланик у Београду, који је рекао госту:

– Ово је сада Српски патријарх!
– Мило ми је!

– Сматрам се особито радосним што ми се даје прилика и могућност да вас поздравим добродошликом, тим пре што сам и сам био француски ђак! – рекао је на лепом француском митрополит.

– Како је?

– Добро је, али надамо се да ће бити и боље, још боље уз помоћ Божју и наших великих савезника!

И онда је митрополит ухватио госта за руку и поставио га поред себе, да заједно саслушају програм.

25. децембар 1937. године

Иницијативом Југословенско-бугарске лиге у Београду припремана је за 26. децембар 1937. године изложба групе бугарских карикатуриста.

Тим поводом допутовао је у Београд половином децембра карикатуриста Кирил Бујуклијски у намери да направи галерију карикатура наших најпознатијих личности из свих друштвених кругова. Имао је намеру да то ради по списку који би му дала Лига, која га је и позвала. Међутим, како је до извесних већих личности било тешко доћи, то га је један студент Бугарин довео к мени, и он ме је замолио да му направим нову листу и омогућим да оствари своју замисао. Између осталих, ја сам предложио и Стојадиновића којега је, уосталом, и он сам желео да карикира.

После преговора од неколико дана са шефовима кабинета председништва владе и Министарства иностраних дела, најзад су ми 25. децембра око 12 часова јавили телефоном да је Стојадиновић одредио тај дан за позирање. Требало је отићи код њега у вилу, пошто је био нешто болестан, и није пришао у кабинету. У 4 часа поподне Бујуклијски и ја нашли смо се у Стојадиновићевој вили на Топчидерском брду. На улазу наш ауто је дочекао прво један жандарм, а онда један агент. Пре него што су нас пустили унутра, жандарм је зазвонио, и онда се на капији појавио један униформисани момак.

– Оставите своје капуте овде, а онда изволите у овај салон! – рекао нам је и увео нас у онијак салон у који се доспева поред степеница, што воде за горњи спрат.

Салон је био пун намештаја, али ни по чему није лично на неки раскошан салон човека о чијем се баснословном бо-

гатству толико говорило. Фотеље, столице, остале ствари, очигледно, мада су биле стилски намештај, већ су биле годинама коришћене. Салон је имао два дела. На средини уз зид стајао је клавир. Мало даље од њега, сточић са фотељама и канабетима. На столу је била фотографија Кнегиње Олге (Кнегиња је имала на глави дијадему) са њеним личним потписом. Около по зидовима биле су уметничке слике. Поред главног стола било је још неколико мањих и свуда на њима дрвене и металне кутије с цигаретама.

После чекања од десет минута појавио се Стојадиновић у пратњи Ника Новаковића – Лонга, министра без портфельја.

Стојадиновић је био обучен у сиво одело, које је личило више на пролећно или јесење него на зимско. Новаковић је био у тегет оделу са малом лептир-машном бордо боје.

Насмејан Стојадиновић нам је пришао и пружио руку, прво мени, а онда сам му ја представио Бујуклијског. Затим је он нама представио „свог пријатеља“ министра г. Новаковића.

– Дакле, како ћемо? – одмах је прешао на ствар, обраћајући се мени.

– Господин Бујуклијски најрадије црта кад модел разговара. Зато би најбоље било да седнете према г. Новаковићу, па да разговарате! – одговорио сам.

– Добро, могу и са вама да разговарам!

И онда је сео на једну фотељу.

– Е, ту је таман добро – рекао је Бујуклијски.

– Можете ви разговарати, господине председниче! – обратио му се Бујуклијски, видећи да се он умирује.

– Е па господине Пауновићу, почињите.

– Мислим да ће боље бити да на моје место седне г. министар Новаковић?! Биће занимљивија конверзација. Ми новинари волимо да слушамо када разговарају министри.

– Не, седните ви, ако у мене гледате господине председниче, можда неће бити добра карикатура! – насмејао се Новаковић.

– Е, добро, онда седите ви, господине Пауновићу!

Тога дана око подне, када сам сазнао да треба да идем са Бујуклијским у вилу код председника владе, ја сам пожурио да нађем некога од уредника и обавестим редакцију о то-

ме. Хтео сам пре свега да питам да ли могу уопште да идем. А друго, да ли да искористим ову посету, ма у ком правцу, новинарски. Знао сам да су се тих дана ломила копља око повраћаја цензуре, која нам је била укинута после неколико забрана листа и остављено нам да сами себи будемо цензори, што нам је, из више разлога, падало врло тешко. Био сам обавештен да је са председником о томе говорио, недавно, и наш политички уредник за спољну политику, Андра Милосављевић и да је добио утисак да ће цензура ипак бити ускоро враћена, – бар је тако, чини ми се, саопштено власницима – или од тога до тада није било ништа, због чега је у редакцији долазило до најжучнијих објашњења између њега-посредника и главног уредника Јована Тановића.

Потражио сам прво директора Владу Рибникара, главног уредника Ј. Тановића, А. Милосављевића и уредника за унутрашњу политичку рубрику, Радоја Јосимовића. Али ка да њих нисам нашао обратио сам се шефу уреднику Београдске хронике, Живку Милићевићу, кога сам нашао код „Два јелена“ на ручку. Њему сам саопштио о тој мојој предстојећој посети и питao га да ли могу да идем и шта да одговорим ако ме буде председник нешто питао у вези са нашим листом, и да ли ја њему да поставим нека, и каква, питања? Добио сам одговор да могу да идем, да могу и да одговарам на питања, али да се чувам, уколико је могућно, да не постављам директна питања.

И ја сам се те директиве држао.

У почетку нисам знао да ли председник има на уму да је пред њим сарадник „Политике“ или гледа у мене человека са којим се одраније прилично познавао и у неколико мања подуже разговарао – раније док није био на власти и после у два-три мања, наравно о најобичнијим стварима. Зато ми је било сада врло тешко да отпочнем конверзију, а међутим, био сам у таквом положају да је требало да говорим ма о чему како би га Бујуклијски лакше цртао. Али председник, као да је осетио моју нелагодност, заподену је разговор сам:

– Колико их има, сем господина Бујуклијског?

– Још неколико њих. Међу њима је и стари бугарски карикатуриста, Александар Божинов. Отац Божиновића нашег новинара, који ради у београдској „Правди“. Ту је и

Илија Бешков, један од најоригиналнијих и најбољих бугарских карикатуриста. Али они сви излажу само бугарске личности и мотиве, док се господин Бујуклијски одлучио за галерију наших најпознатијих личности из свих друштвених кругова.

Наста дужа пауза у разговору.

– Господине министре, ми у „Политици“ имамо једног вашег земљака, држи бифе, – рекох да мало „раскравим“ атмосферу.

– А, јест, знам га, Перић – одговорио је министар Новаковић.

Опет једна пауза, па се Бујуклијски диже.

– Је ли готово? – упита Стојадиновић, али се није мицао са места.

– Ево, господине председниче – одговори Бујуклијски.

– Само, ово је скица, то ће код куће да се доврши, односно изнова да се направи.

– Могу ли да видим?

– Можете господине, председниче – узврати Бујуклијски.

– Одлично! Врло добро. А хоће ли се продавати?

– Хоће, минимална цена пет стотина динара комад. Демократска цена, јер ће и остale бити по пет стотина динара. Свеједно ко био на карикатури и каква је карикатура по уметничкој вредности! – одговорио сам ја.

– И влада и опозиција, и трговци и глумци, и писци „под једнак ред!“ – уменшао се Бујуклијски и насмешио се.

– Е, сада Нику да упропастите! – каже Стојадиновић.

– С профила? – пита Бујуклијски.

– Наравно! – каже председник. И ову његову црвену машну... Знате, он је некада био социјалиста, па му је то остало, а боље би било да замени ову машну уопште...

– Није то црвена! – бранио се истински Новаковић.

– Али ви немојте да је нацртате у црвеној боји, да му не смета, министар је! Ха, ха, ха! – насмејао се Стојадиновић.

– Да вам покажем своју библиотеку, господине Пауновићу! позва ме наједном председник у једно споредно одељење, као да је намерно хтео да се одвоји од Новаковића. – Ово нису ни све моје књиге, ни све слике. Има и горе.

– Чуо сам да и Кнез има лепу приватну библиотеку и галерију? Галерија ме је нарочито интересовала. У своје време док сам покушавао да преко господина Милана Ка-шанина, директора музеја, дођем до Белог двора и разгле-дам ту колекцију... желео сам да напиша...

– То би вредело написати. Удесите тамо преко надле-жних.

– Тешко је само што не знамо да ли би се о томе сме-ло писати!? Него, ваљда, сад ће и те ствари бити регулиса-не боље...

За тренутак председник је заћутао, а онда као да се се-тио куд циљам, брзо одговорио:

– Ви сте најбоља цензура сами себи... Сад више између мене и „Политике“ нема посредника. Да, кажите ви Влади Рибникуру да између мене и њега нема више посредника... Ха, ха!...

Онда је почeo да разваљујe једно дрвено сандуче, којe је стајalo на столu. Одвалиo грубо поклопац, и извадио из његa неколико чоколад-бомбона и јeo.

Библиотекa јe била доста тескобна. Сва јe била у ра-фовимa, а у њимa укоричене разне књигe. На средини собe стајao јe писаћи сто, а на њемu Кнежева слика сa аутогра-мом – Павле – написана писаљком. Била јe урамљена као и она Књегињina. Десно стајalo јe једно канабe, а око љегa неколико фотељa, скоро приљубљених јedna до другe.

– Ова слика јe лично од Кнезa – рекао ми јe затим и сео на канабe. Ставио јe руке у цепове, наслонио главу на на-слон, а ногe испружио преко целе библиотекe.

– Да, најбољa сте цензура ви сами себi.

– Не знам како ви то замишљате, али чини ми сe, да јe за нас, технички, немогућe једно такво стањe. Уостalom, ви сте и сами били наш сарадник, и знате како то иде у новина-ма... Јa не знам шта би вам одговорили на ово наши власни-ци, и јa нећu говорити као сарадник „Политике“, али када смо већ код те темe, допустите да вам јa кажем својe лично мишљењe o цензuri. Ниједна цензура нијe драгa штampi, али кад већ другачијe нијe, превентивна јe ипак некако нај-подношљивијa. Само, несрећa јe у томe, не мислим никогa лично да помињem, што у Централном пресбирио седe људи којi, изгледa, појma немајu o дневној штampi, или нећe да

имају... А што је најгоре, ниједан од њих, бар они који читају рукописе, немају кичму и неко лично гледиште, изграђено на добијеним општим директивама, па да у извесним тренуцима кажу чак и вама, да је општа корист да се ово или оно донесе у листовима, без обзира коме они припадали. Напротив, цензори су се хватали за речи, за изразе и касапили рукописе као на пању. Ја мислим да цензори нису ту да воде неку смушену и ситничарску политику, већ да олакшају штампи и спроводе у општим потезима владину политику. Међутим, дешавало се да нам задржавају штампање због једне речи, да нам забрањују број због најнаивнијих ствари, да нам избацују чланке и рубрике који су ишли и у корист државе, и династије, и владе. Забрањивали су чак говоре активних министара. Догађало се и то да сами захтевају нешто да се објави, па то после забране!...

– Е, па, ето, не ваљају цензори, па сад немате цензуре!

– Ха, ха!...

Није реч о томе, него је реч да се доведу људи који знају шта су новине, шта влада и шта они сами хоће. Да не заизиру од сваког слова, да не тумаче ствари онако како их ни ви сами не бисте тумачили!... Ја верујем да би се и ви сами свакодневно смејали кад би видели како извесне ствари објашњавају или тумаче... Чини ми се да би они били мирни, само онда кад би „Политика“ изашла празна, само са заглављем.

– Па кажем, не ваљају цензори, не ваљају посредници. Сада сте ви цензори, Ха, ха!...

То је био и крај нашег разговора.

14. јануар 1938. године

Заменик патријарха загребачки митрополит Доситеј говорио је ноћас у Саборној цркви у Београду пред дупке пуном црквом.

Много се очекивало од овог говора. Међутим, био је мало разочарење.

На једном месту казао је само ово:

– Варнава је рекао: „Ми смо добри Југословени, али нека нам нико не забрањује да будемо Срби!“

На другом ово:

– Пали су многи животи за овај народ и ову земљу. Православна црква, Српска православна црква, припремила је српски народ за вечношт. Она га је учила: „Брат је мио које вере био“. А нама, Српској православној цркви и народу, наметнута је борба. Ми нисмо против Католичке цркве. Ми нисмо против католичких народа. Нама је брат мио које вере био. Али, децо моја лепа, браћо и сестре, немојте се бојати земаљских зала. Све је то пролазно. Народ и жива црква морају победити!

– Тако је! Тако је!

Бурни аплаузи.

– Срећна вам Нова година!

– Живео патријарх!...

И то је све!

21. јануар 1938. године

Између 5. и 8. часова вечерас одржана је седница Одбора за шестомесечни паастос патријарху Варнави. Седница је била у канцеларији Саборне цркве (канцеларије су се налазиле у једној привременој приземној згради, која је била призидана уз саму зграду школе код Саборне цркве, а касније срушене). Присутни су били: др Воја Јањић, протођакон ове цркве, Угљеша Јелић, свештеник из цркве на Новом гробљу, Јсаковић, београдски прота Магазиновић, милановачки прота Страњаковић, чачански свештеник Вића Поповић (онај кога су недавно тукли Чвркићеви људи у Чачку), поп Сибин из Рипња, шеф кабинета Патријаршије Бранко Ђорђевић, председник Црквеног суда Никола Јосић, прота Крста Михаиловић, члан бивше управе Народне одбране и још неколико млађих свештеника. Расправљало се о сутрашњем помену и ставу свештенства на помену и према Сабору. Ја сам стигао када је др Јањић читao један напис-тумачење правилника о начину повлачења Конкордата. После тога била је кратка дискусија. Онда је др Јањић рекао:

– Према овоме што сам прочитао, тобожња сatisфикација и изјава о гашењу Конкордата, нису ништа!... Сва четири архијереја потписали су јуче, у име Синода, извештај суда да ово нису никакве сatisфакције нити гаранције, извештај што су досада дате. Да до тих сatisфакција и гаранција

ја није дошло припомогли су и неки чланови владе на тај начин што су лагали четири архијереја да ће учинити све да, сваки од њих постане патријарх. И шта је Милан Симоновић – Ђаба, министар правде, пијан, псовао по Трстенику мајку поповску... Ја знам да су и архијереји, који су били за сазивање Сабора, сада против избора. Серафим је о томе ономад у Беочину шест сати говорио. Дознао сам да је и Дожић сад против избора... Влада сад покушава да подметне Доситеју да има везе са оним Ђурићем, који је ухапшен због летака, упућених против Кнеза. Николају како ће довести 200 свештеника са камама. Чак ми то данас каже и Серафим, и страхује да попови не туку архијереје! А ја му кажем да не треба да наседа владиним интригама које су провидне, и да је такво тврђење о Николају којешта...

Прота Страњаковић, који је дошао на седницу при њеном крају, рекао је:

– Ја долазим сад из Патријаршије, и како сам дознао од једног архијереја, у Синоду је расправљано данас поводом једног акта Управе града, у коме се тврди да Управа има сазнање како ће попови сутра да дигну револуцију (!). Синод није дао никакав одговор... Расправљано је даље и о томе како ће архијереји и кад да оду на Врачар, на помен. Одлучено је да дођу у Савиначку цркву око 11 сати. ... Умольени смо да не правимо сутра према архијерејима никакве испаде, када буду долазили...

Угљеша Јелић:

– Ја гарантујем да неће бити ништа! А после помена, ја не могу заповедати народу...

21. јануар 1938. године

Чекајући да се сврши седница Патријаршијског одбора, на којој је био и митрополит Доситеј, а који је требало да ми да обавештење о раствурању свога програма припремљеног за шестомесечни помен патријарху Варнави, и о новом програму, ако га буде било, у нестрпљењу, пошао сам код др Иринеја Ђорђевића, далматинског владике, којем сам се био јавио телефоном пре тога. На степеницама сусрео ме је секретар Црквеног суда Бранко Петровић а у том је, низ степенице, наишao митрополит Петар Зимоњић, којег сам

ја раније врло мало познавао. Пришао нам је и пољубио се са Петровићем. Како сам ја био непосредно уз њих, нисам имао куд него сам наклонио главу и хтео да целивам митрополиту руку, који ме је гледао испитивачки.

– Ко је овај ћетић? – упитао је митрополит Петровића.

– Синиша Пауновић, сарадник „Политике“.

– Али пре него што сам се ја сасвим сагао руци, и пре него је Петровић завршио реченицу, митрополит је, као опарен, тргао руку испред мене и рекао:

– Не, ја са „Политиком“ немам никакве везе! Не дам вам руку. Ви сте левичари...

Био сам запрепашћен. Петровић, такође...

– Високопреосвећени, ја вам нисам ни подишао руци као сарадник „Политике“, него као човек...

– Не, ја кажем да нисам никакав политичар – почeo је неукусно да се извлачи митрополит, но и даље је држао руку дигнуту...

Око подне посетио сам др Иринеја Ђорђевића, далматинског, у његовој канцеларији у Патријаршији, и замолио га, као секретара Синода, да ми се нађе на руци ових дана приликом добијања обавештења са саборских седница. Обећао сам му да ће велики део тих обавештења остати само за мене – за мој дневник – а редакцији ћу говорити само оно што он буде одобрио (мислио сам при томе на објављивање, не и на усмено саопштавање Рибнику и Јосимовићу).

Као и увек у последње време, др Иринеј ме је чекао врло љубазно и извињавао ми се што није одмах могао да ме прими. Ја сам га пресекао, рекавши му да сам већ обавештен да је цело јутро био заузет посетама – да чак ни кафу није могао да попије.

– Шта ће бити? Хоћете ли бирати патријарха – упитао сам.

– Не, не! – Ја ћу се до последње капи крви своје борити да до тога не дође. Зато има пуно разлога. Први је што ако би се, на пример, и изабрао ма који архијереј за патријарха, не би имао све оно уза се што треба да има. Ако би, на пример, био изабран само као пример говорим, Јосиф, скопски... Ви знате да је против неких архијереја вођена кампања, да се радило (?) за неке друге кандидате... да су излазили напади против неких архијереја и створили у народу, у јавном мњењу, негодовање,

а можда ти људи нису толико криви, само кажем то као претпоставку. И замислите сад једног таквог изаберу и он постане патријарх, а нема уза се народ. Или, на пример, са Дожићем да то буде, кога су, такође, нападали. Дакле, треба оставити све на миру још, да прође време, и да се избор врши онда кад се буде могло видети тачно ко је какав, кад се буде могло видети, ко је најдостојнији за тај положај. Или замислите да изаберу неког од оних који су се борили највише у овој борби... Ни то не би било... Јер они не би имали уза се онај други чинилац – државу, власт. И, опет, не може увек с разлогом; јер је и њима много штошта наметано и приписивано за шта они, можда, нису криви... Ја мислим да неће доћи до избора!...

– Ви ћете бити љубазни да ме обавештавате, колико вам је могућно, о току седнице?!

– Хоћу! Колико могу, али, молим вас, дискреције мора да буде још више него досад.

Испричао сам му свој случај са митрополитом Зимоњићем, како ме је одбио да му подиђем руци (овај израз „подићи руци“, по црквеним схватањима, значи подићи благослову „свете“ руке). Због тога што сам сарадник „Политике“ која је, по његовом мишљењу, левичарска!...

Др Иринеј се чудио и крстио, и покушао да ми објасни како је он добра срца, само је нервозан.

– То сте могли видети и у цркви како млатара рукама и крстом!...

22. јануар 1938. године

Пред састанак Сабора разговарао сам са др Нектаријем Круље, тузланским епископом.

Он ми је рекао:

– Драги мој пријатељу, не може бити речи о избору у овој и оваквој ситуацији!

А онда је додао:

– Влада је обећала четворици архијереја положај патријарха. Обећала је, преко поклисара, то и Доситеју!

– Мислим да ово последње није тачно! – рекао сам, мислећи при томе да ако је нешто и било и са Доситејом, да је он то категорички одбио, колико га бар ја познајем.

„А, опет, ко му зна?! И попови су људи!...“

22. јануар 1938. године

Морам признати да иако ништа не знам нарочито неповољно из личног искуства о др Гаврилу Дожићу, црногорском митрополиту, по ономе што сам слушао о њему као великој прзници и „политичару“, некако га нисам волео још пре него што сам га уопште срео. А, мислим, да ни он мене „не мирише“, јер је преко својих присталица у Патријаршији, особито преко свог синовца – Душана Дожића, чиновника у Патријаршији, био довољно обавештен о мени и мом учешћу у овој борби која се зове „конкордатска“. Нисам сигуран, али судећи по неким алузијама које сам чуо ових дана, рекао бих да бар сумњају нешто на мене и у погледу оне брошуре о крвавој литији. А требало је да разговарам са њим.

Наishaо је симпатични отац Симеон, Црногорац из Никшића, изванредан црквени појац, који је од скора овде. Замолио сам њега да ме најави митрополиту. Он се смеје и каже; „Тешко ћу ти, драги мој, помоћи и поред најбоље воље! Опседају га ови наши Црногорци, па му ока не дају отворити! Мисле ако случајно он постане патријарх, ето им по пет пензија. Али ја ћу да покушам...“

Није га било дugo. Кад се вратио, смејао се од срца својим пријатним гласом и рекао:

– Некако сам га сломио. Само... Морам ти одмах рећи да ниси најлепше код њега записан. Ко те је то код њега на-моловао, Душан, или неки поп, не бих ти умео рећи, тек он каже: „Хоће ли тај Синиша доћи у мантији?“ – Зашто преосвећени у мантији, он је грађанско лице, сарадник „Политике“? – ишчуђавам се кобајаги ја, а видим куда шиба.

– Куда?

– На твоје везе са Доситејем, са Николајем, кога он не може да смисли, а ни онај Ваљевац њега.

– Примиће те ипак, обрлатио сам га. Само, каже: „Примиће те у присуству два сведока, хоће да се зна шта ти је казао... А много ти иначе неће рећи...“

Мало сам се „издувао“, смирио и онда замолио једног од митрополитових „чувара“ да ме пријави митрополиту. Он ме је пријавио. Убрзо су се врата отворила и ја сам ушао у једну од владичанских просторија за пријем и одседање.

Унутра је било прилично суморно и једва осветљено. Митрополит је седео у једној великој фотељи, преко пута њега, на друге две фотеље, два огромна Црногорца у народној ношњи, Душан Дожић био је у дну собе, стојећи крај прозора, као да је чекао да му митрополит нешто нареди. Митрополит није устајао. Пошто је имао на глави црногорску капицу, скинуо је, али не да ме „поздрави“, него да му не падне, јер се почeo онако тежак и огроман окретати у фотељи, да ме седећи види кроз своје јако дебеле стаклене наочари црне боје.

– Шта желиш од мене? Не знам ја ништа! Управо знам све о теби! Шта ће бити сутра, то ће ти казати твој Доситеј и Угљеша Јелић...

– Да знате о мени „много“ то сам сада чуо... али да имате лошe доушнике, у то бих желeo да вас уверим...! – рекao сам, управо треснуo и остао жив, мада сам се, улазећи овамо, зарекao да нећu ни речи рећи којом бих могao још вишe погоршati свој однос према овом тако напраситом Црногорцу.

– Па, пази, ти си и храбар ћетић?! Одакле си ти, да ниси и ти по некој несрћи, наш Црногорац?

– Нисам, ваше високо превасвештенство, ја сам Чачанин!

– Аух!? ... Још...Николајев земљак...

– Не, господине митрополите, него Стојадиновићев... Др Милана Стојадиновића... треснух поново и остадох жив. И да му не бих дао прилике да плане, можда, јер је морао осетити куда ја циљам (на његове везе са Стојадиновићем), додадох брзо:

– Високо преосвећени, владика господин Николај Велимировић, је, колико је мени познато, Ваљевац из Ђелија, мислим, или Лелића. А везан је за Чачак својом владичанском столицом, као епископ Жички...

Не моје немало изненађење, митрополит ми пружи руку, да је пољубим и сасвим благо ми рече:

– Ево ти руке, заиста немам шта да ти кажем, све ће се сутра сазнати... Ту је Синод, ту је Сабор!... Мислим да ће све бити у реду, у најбољем реду... Доста смо виленяли... Ова земља има и неких других брига сем поповских свађа и глупости...

Онда се окренуо своме синовцу и рекао:

- Дај, Душане, нешто човеку да попије!...
- Хвала, не пијем...

– Е, видиш док си се овде са мном препирао, помислио сам да би ти заиста сјајно пристајала нека архимандритска мантија, а видиш, имаш велики недостатак, не пијеш... Ха... ха, ха! ... Јеси ли жењен? ... А јеси! Причали су ми да те је венчао Доситеј са целим Светим Синодом!... Ха, ха!

У међувремену, док смо ми „дискутовали“, ушло је и изашло бар десет нових Црногорца, који су се нешто дошантавали са Душаном и оном двојицом „чувара“, а сви пре тога прилазили немо митрополитовој руци, коју им је он пружао сасвим механички, и не гледајући ко му прилази, да не би изгубио контакт са мном.

И синовац, и особито један други рођак, који негде у пола нашег разговора, стиже, сарадник агенције „Авала“ – Меденица (којег сам ја лично од раније познавао), и сви одреда, које сам овде срео, понашали су се према митрополиту као да је већ постао патријарх! Меденица ми чак, када се у једном тренутку митрополит обратио Душану за цигарету, шапнуо да је спремио биографију митрополитову и показао ми дискретно један његов портрет у црногорској ношњи и један сличан његовом стрицу... Било ми је јасно да се овде ипак другачије гледа на сутрашњи састанак Сабора него што ми то представљају митрополит Доситеј и његова околина...

22. јануар 1938. године

Пред седницу Сабора затекох у ходнику, испред Дожићевог апартмана, потпуно исту ситуацију као и синоћ: била је читава чета Црногорца у националној ношњи и свештеника, Црногорца у свечаним мантијама. Гледајући ту „процесију“ почиње ми бивати чудно како то не говори јасно ништа осталим архијерејима, зашто су ти људи овде: они су и „обавештајна“ митрополитова служба!

Угљеша Јелић ми рече да је Митрополит Дожић, после синоћњег разговора са мном некуда ишао касно. Рекао је да иде лекару пријатељу, да му види очи, односно за наочаре. Угљеша мисли да је то само изговор, а да је митропо-

лит имао неки важан састанак, можда и са неким од чланова владе. Где и са којим, до тога тренутка није се могло сазнати. Колико је то тачно, показаће његове речи на данашњој седници где ће бити, изгледа, главни говорник.

22. јануар 1938. године

Најзад, је почело ванредно заседање Светог Архијерејског Сабора.

Рано ујутру окупило се доста наших и страних новинара, али сем мене, нико други није покушао да уђе у Патријаршију, а и да је покушао, не би био пуштен. И мене су, неки нови служитељи, погледали помало попреко, али када су видели да ми владике одреда отпоздрављају, нису ме заустављали. Када сам упитао митрополита Доситеја, пред почетак Синода, шта ће бити на седници, он ми је договорио:

– Неће доћи до избора Патријарха! Само ће се митрополит Дожић и владика Николај обрачунавати. Односно, Дожић ће започети кавгу!

Иако никога од новинара нису пустили унутра, добио сам усмено обавештење и неку врсту коминикаса о ономе што се радило и говорило на том првом састанку: формалност. Рад се наставља у понедељак.

Пошто су примили обавештење како ће сутра теђи свечани помен патријарху Варнави у Саборној и Савиначкој цркви, свештеници су се почели разилазити на ручак јер је већ било прошло подне. Народ, међутим, нарочито омладина, која се била окупила око Патријаршије, кренуо је Краља Петра улицом у групи и почeo гласно да демонстрира. Иако је све то било врло бурно и врло гласно, демонстранти су на миру дошли све до половине Кнез-Михаилове улице. Ту их је сачекала жандармерија и почела растурати. Демонстранти су се одупирали, у почетку благо, како је била наступила и жандармерија, али се касније изродио оштар сукоб, тако да су на све стране пуцали пендреци и ударали кундаци. Иако је жандармерија у једном тренутку дала снажан отпор, демонстранти су успели да продру до Теразија, где је дошло до правог окршаја. Пошто су свештеници, који су се ту затекли, покушали да заштите народ, жандарми су се оборили и на њих, тукли их и гурали. А на самим Теразијама, у истом

тренутку, на десет, петнаест разних места, жандарми су се гушали са свештенством и народом.

На трамвајској станици код Старог сата, преко пута „Албаније“, жандарми су насрнули пендрецима и кундацима на др Милана Гавриловића, једног од опозиционих вођа и бившег директора „Политике“. Др Гавриловић је стајао ту са својом породицом и чекао трамвај, бар је тако тврдио. Али када је приметио да један студент запомаже за помоћ, због тога што су му газили и тукли брата пред Делинијевом аптеском, појурио је да их заштити од жандарма и полицајца. Међутим, ови су се онда оборили и на њега и ударали га како ко стигне. Маса је на то снажно реаговала. Свештењство нарочито. Међутим, др Гавриловић је стајао мирно са својом пословичном цигаретом у устима, и примао стојећки ударце. Док су разјарени полицајци и жандарми насртали на њега и тукли га, једна студенткиња, сва избезумљена окренула се на нападаче и појурила их, желећи да заштити др Гавриловића. Ко зна докле би то трајало и како би се завршило, да нису стигли неки агенти, који су познали др Гавриловића, па су зауставили даље ударање.

Око три часа по подне, маса је била већ прилично разређена, али је још било мањих и већих група по тротоарима. Био је ту још и др Гавриловић са својом супругом и сином. Стајао је на супротној страни од места где је био тучен, на тротоару, и очекивао да види шта ће бити до краја.

Колико се могло дознати данас, жандармерија и полиција ухапсили су овом приликом око двадесет студената и ранили око 50 демонстраната. Срећом, повреде су лакше. Међу повређенима има и неколико свештеника. Узгряде рећено, није ваљда било ни једног свештеника, који је прошао кроз Кнез Михаилову улицу приликом ове гужве, да није добио пендрек по леђима или глави, да није био гурнут од стране „власти“!

Демонстранти су, идући од цркве према Патријаршији, почели одмах да вичу у један глас „Доле влада! Живела опозиција! Живео споразум! Оставка владе! Доле Конкордат!...“ А када су пред полицијом и жандармеријом окренули натраг, ка граду, стигли у Кнез Михаилову, почело је та-коће у хору, али по педесет-шездесет пута једно за другим: „Доле Корошец!“...

Међу демонстрантима, у гужви у Кнез-Михаиловој улици, жандарми су истукли и синове бившег управника града Београда – Манојла Лазаревића!

Већ неколико пута срећем једног огромног свештеника Црногорца на овим гужвама око Конкордата. Први пут видео сам га у цивилу. Рекли су ми да је поп, али да је негде катихета. После сам дознао да је свештеник овде у околини Београда, мислим у селу Бегаљицама. Можда је било још само неколико свештеника који су се са оваквом неустројишвашћу супротстављали полицији и жандармима када навале на народ. Он би са таквом храброшћу улетео међу бајонете, да су се понекад и сами жандарми, очигледно, чудили. И дивно је чудо како до сада нису на њега пущали. Али данас, када су покушали да га спрече, док је ишао преко Теразија пут Савиначке цркве, учинио је такав подвиг да су му млађи људи аплаудирали, и иза њега и са стране окренуо се тако снажан и неочекивано у круг, када су га тројица жандарма и један полицајац сковитлали да га врате ка Коларчевој, да су сва четворица попадала, а он наставио журним корацима са својим друговима пут Славије, и више никоме није пало на ум да га зауставља. Он се само окренуо и викнуо: „Ја вас не дирим, не дотичем се вашег оружја, не дотичите се ни ви мoga – крста!“...

Касније сам дознао да је стигао и до Врачара! Изгледа, једино он и његово друштво!

23. јануар 1938. године

Данас сам се видео са митрополитом Доситејом на освећењу Црквеног музеја.

Јутрос је ухапшен др Милан Гавриловић у вези са јучешњим демонстрацијама! – рекао ми је врло узбуђено.

– Чуо сам!

– Шта чека ова опозиција?! Туку јој једног тако видног члана, хапсе га, а она ћути! Чека да све ми попови радимо! Уместо да сада они нађу израза своме нездовољству против таквих недела владајућих!

Вечерас, на комеморативној вечери Варнави, упитао сам владику Серафима шта ће бити сутра у Сабору?

– Нисам ни са ким разговарао! – одговорио ми је. Али надам се да ће бити све добро, јер сви једнако мислим.

Разумео сам то, као да ће сутра бити сви против избора новог Патријарха.

Разговарао сам и са др Николајем Велимировићем, жичким епископом. Он је, као и увек, борбен:

– Предложио сам митрополиту Доситеју да направимо једну „Црну књигу“ од материјала који ви имате сакупљен, као што су ми рекли, о Конкордату. Синод би вам ставио на располагање сав свој материјал, такође – рекао је Николај.

– Па, кад-тад, то ће се објавити... И људи ће се зачудити као су неке ствари настајале и развијале се...

– На пример, „Кrvava litiјa“?...

– Не само то, него све у вези са Конкордатом и болешћу и смрћу покојног патријарха Варнаве.

– Па не би то било лоше!

– Шта је са др Гавriloviћем, чуо сам да су га тукли и да је у затвору... Пендрече, пендрече!...

Док смо ми разговарали, појавио се др Гавriloviћ. Испричао нам је сам како су га јуче тукли, и како су га јутрос одвели у Управу града.

– Дошла су ми у кућу два агента и позвали ме у Управу града. А када су ме тамо одвели, држали су ме пуна два сата да чекам на саслушање, а када су ме саслушавали, ишло је то овако:

– Јесте ли ви чули јуче када су демонстранти викали „Доле Демидовци“ и личне увреде упућене Кнезу!!

– Не!

– Јесте ли ви организовали те демонстрације?

– Нисам! И немам никакве везе са тим демонстрацијама!

После нам је испричао како се прегонио са полицијом пуна два сата да унесу нешто у записник како је он жељео да издиктира у реч тачно: „У једној својој изјави др Корошец је рекао да магарац не иде два пута на лед! А сада је магарац отишao по други пут на лед. Први пут отишao је када је полиција нагрнула на свештенике код Саборне цркве – „Krvava litiјa“, други пут јуче, када је опет с народом пендречила и попове. И први пут је полиција изазвала сукоб – и то је било прво магарчево наилажење на лед и јуче је опет својом

непотребном појавом то изазвала, и то је друго магарчево наилажење на лед!...“

Најзад су полицијаци пристали да и та „формулација“ уђе у записник.

Саслушање се свршило тим што је др Гавриловић упутио полицијцима питање:

– Зар ви мене тукосте јуче, ни крива ни дужна, а сад ме још кривите за ствари о којима појма немам?

Др Гавриловића су, како он каже, пустили око подне из Управе града. А пошто је одмах чуо од својих да се др Велимировић интересовао телефоном за његово хапшење, чим му се указала прилика, кренуо је, ево, овамо да се захвали владици!

Вечерас сам разговарао и са митрополитом Доситејом у присуству др Нектарија. А после смо остали још пола сата сасвим сами. Митрополит ми је рекао дословно ово:

– Све виште имам утисак да су сада у Синоду сви уз мене, а и највећи део Сабора.

Митрополит је онда заћутао, замислио се, као да се пита да ли и даље да говори па је онда рекао и ово:

– Сви су уз мене, али, додуште, Дожић и Јосиф прете да ће се нешто међусобно обрачунати, али шта, још не знам. Он је лично молио да буду сви што дискретнији, јер им је председник владе, вели, изјавио да он после сваке њихове седнице зна све шта се на седници говорило.

– Хоће ли бити избора патријарха?

– Не, никако!

– О чему ће се онда разговарати?

– Прво о Конкордату, а онда о сatisфакцијама владе...

Иако Нектарије мисли да ће Сабор трајати до недеље, ја мислим да ће бити све до среде готово...

7. фебруар 1938. године

Митрополит Доситеј показао ми је данас нову Декларацију у вези са Конкордатом, која се завршава овако:

„Свети Архијерејски Сабор је једнодушно нашао да... званичне изјаве пружају довољно јемство да је тај и такав Конкордат – од 25. јула 1935. године, заиста дефинитивно скинут с дневног реда и угашен, и да виште неће бити изно-

шен пред Народно председништво на озакоњење, па све то, једногласно, узео на знање.

О овоме преко Епархијских Архијереја треба обавестити свештенство и народ.“

Показујући ми тај документ, Доситеј је некако гледао у свој сто, као да се плаши да га не упитам нешто на шта не би могао или не би смео да одговори. Онда ми је рекао:

– Е, па, ето, хвала Богу, да смо макар у томе сложни. Истину говорећи, Николај сматра, приватно, да то није никакво јемство, али шта можемо. Морамо да сачувамо јединство.

Сад сам ја гледао у под. Пребирао сам у глави све наше сусрете и разговоре за ових шест месеци. И чудио се како је све то прошло бурно, а како се помало „кукавички“ завршава. Митрополит је, можда, очекивао да га упитам о неким детаљима са Сабора. Ја сам га и тога поштедео. Поклонио сам се и, први пут откада свраћам код њега, покушао да умакнем без руковања. Он је скочио и готово сузних очију, немо ме ухватио за руку, повукао према себи и пољубио у један па у други образ.

– Нека си благословен за све што си учинио... Поздрави све код куће и у редакцији!...

Не знам зашто, али идући низ полумрачне степенице другог спрата Патријаршије, којима сам ових месеци прошао безброј пута, чинило ми се да више никада овуда нећу проћи. Али, таман кад сам хтео да прођем ћутке поред телефонисте, којега иначе добро познајем, и који ми је чинио много услуга, телефон зазвони, а он, гледајући у мене, рече неком: „Ево га баш сада хоће да изађе!“ и онда ме зовну да узмем слушалицу – зове ме митрополит:

– Желео бих да те видим – говорио ми је „ти“ обично у сличним драматичним ситуацијама – ових дана. – Биће још неких одлука које ће и редакцију и тебе, а и твоју архиву о Конкордату, занимати. Јави се, али не пре идуће недеље, јер ћу бити по цео дан заузет у неким одборима.

– Молим! – рекао сам и спустио слушалицу, без и једне речи даље. Идући кући, питao сам се: Шта ми је све ово било потребно, и да ли ћу можда, једног дана још више укоравати себе због овакве врсте мага „новинарског рада“?

14. фебруар 1938. године

Митрополит Доситеј дао ми је данас „Званично саопштење“ Светог Архијерејског Сабора у којем се рекапитулира читав сукоб Цркве са Владом и завршава:

„У погледу укидања црквених казни (санкција) наложених лица која су у Народној скупштини гласала за конкордат, Свети Архијерејски Сабор на седници својој, 8. фебруара (26. јануара) текуће године донео је следећу одлуку:

„С обзиром на то што су на тражење Светог Архијерејског Сабора АЦ Бр. Уап. 22 од 31/18. јануара из 1938. године од Краљевске владе добивене изјаве које пружају дољно јемство да је законски предлог о Конкордату између Краљевине Југославије и Ватиканске државе дефинитивно скинут с дневног реда и угашен, и да тај и такав Конкордат више неће бити изнесен пред Народно представништво на озакоњење, и да ће Краљевска влада убудуће у пуној мери респектовати државним уставом загарантовано начело о равноправности законом признатих вероисповести, а у вези са одлуком овог Светог Сабора од 27. јануара (7. фебруара) ове године, којом су горе споменуте изјаве Краљевске владе узете на знање, Свети Архијерејски Сабор укида санкције донесене саборском одлуком АЦ бр. Зап. 9. од 1. августа (19. јула) 1937. године поводом гласања о законском предлогу о Конкордату, уколико судским путем нису већ извршене, с тим да ће се ова одлука о скидању применити на сва лица по-гођена санкцијама, чим Краљевска влада писмено извести Свети Архијерејски Сабор да је извршила своје обећање да то у трећој тачци свога одговора. Стр. Пов. бр. 5, од 6. фебруара ове године: „Да се одмах обуставе сви полицијски, судски или други прогони покренути против појединих свештеника и верника Српске православне цркве у вези са борбом против Конкордата.

Како је пак Краљевска влада, преко господина министра правде. бр. акта 12381 од 9. фебруара т.г. и актом господина председника министарског савета, бр. 797 од 9. фебруара тек. године, известила Свети Архијерејски Сабор да је извршила своје обећање, дато у тачци трећег одговора Стр. Пов. бр. 5 од 6. фебруара ове године, издејствовавши кра-

љевски указ којим се даје тражена амнстија, Свети Архије-рејски Сабор на седници својој 9. фебруара (27. јануара) 1938. године одлучио је да г.г. епархијски архијереји изврше саборску одлуку од 8. фебруара (26. јануара) из 1938. године, којом се укидају санкције донесене саборском одлуком АЦ Бр. 9. од 1. августа (13. јула 1937. године). – Из седнице Све-тог Архијерејског Сабора, 1/14 фебруар 1938. године Запи-ник XVIII бр. 73.“

– Шта ово треба да значи?

– Па... видите, помирење са владом, кажу једни, сра-моту Српске православне цркве, веле други, нужно зло, ка-жем ја...

– Ко ће бити патријарх?

– Ја зnam да ја нећu бити. Вероватно ни кандидат. А па-тријарх ћe бити онај који је све ово смућкаo?

– Митрополит Гаврило?

– Чућe сe!... Ето вам то, ако вам што користи. Када сe ова хука, брука стиша, позваћu вас да вам дам све што будем имао као документ из ове борбе. То ми је и Николај савето-вао. Ако оставим овде, ови ћe попови покрасти, уништити... А ви то можете сачувати, макар за историју...

21. фебруара 1938. године

Јутрос је објављен указ о наименовању новог патријарха. Изабран је већином гласова црногорско-приморски митрополит Гаврило Дожић. Добио је 50 гласова. Георгиј будимски имао је 27 гласова, Петар добро-босански и Доситеј загребачки по 23, Јосиф скопски 22, Николај жички 12. Пошто је Петар добро-босански био старији од Доситеја за-гребачког, по рукоположењу, у ужу листу тројице, који су ишли пред круну, Доситеј није ни ушао. Намесници су по-тврдили митрополита Гаврила.

22. фебруар 1938. године

Данас је устоличен нови патријарх др Гаврило Дожић. Нови патријарх говорио је и преко радија. Обратио се пастви и подсетио је на немире последњих месеци и зажелeo да од сада живи у миру, јер то је данас потребно више него икада.

Нови патријарх посетио је истога дана Кнеза Намесника и био одликован Орденом Белог орла I степена.

Дожићев избор није био ни тако лак, ни тако једногласан. Одлучујуће је било то што је црква повукла „анатему“ са својих противника, а ови су, у својству световних законских делегата при избору, подржали у Сабору избор председниковог кандидата и личног пријатеља – Гаврила Дожића, којег је он, како је тада и касније говорио, подржао пре свега зато што је Црногорац, и што је уједињењем Црна Гора изгубила, у неку руку, не само своју државну самосталност, него и црквену аутономију, па нека бар на овај начин добије неку, какву-такву „надокнаду“.

X X X

И изгледало је да је све пошло нормалним током. Но, када се готово нико није надао, због завођења свога личног ауторитативног режима, који се све јасније приказао нацизму и фашизму, почетком 1939. године, преконоћ „умро“ је Срећко Срећковић, (како је „вођа“ др Милан Стојадиновић сам себе, често, на зборовима називао, да би показао трајност свога режима и његове заслуге). Тада је умро политички, а живот је завршио као емигрант 1961. у Буенос Аиресу, пошто је пре тога више година био у интернацији код Енглеза, којима је био предат уочи Другог светског рата после свргнућа са власти.

X X X

Иако није лако сео на свој патријаршки престо, и у почетку имао доста тешкоћа са својим ривалима – осталим кандидатима за овај највиши свештенички чин, нови патријарх др Гаврило Дожић се показао врло брзо као практичан човек и духовник, када се тицало добра земље и народа. Тај утисак сам стекао лично, јер сам био као новинар његов редовни пратилац близу две године, не само по Београду, него и широм земље куда би званично одлазио, а ја о томе писао у „Политици“. Пратио сам га чак и на Ријеку, док је ова била под Италијом, пошто су све те његове посете имале вишег политичког верски карактер.

X X X

У пучу 27. марта 1941. године, био је (др Гаврило Дожић) у вези са официрима пучистима, који су уочи злогословног Пакта с нацистичком Немачком, искористили народно нерасположење против тога срамног споразума и свргнули владу Драгише Цветковића која се и без тога једва држала.

За време окупације био је интерниран у немачки логор у којем је био и у Првом светском рату.

После рата вратио се на свој патријаршијски престо.

Године 1950. умро је и сахрањен са свим верским и грађанским почастима.

Крај

ИЗ ДНЕВНИКА
СИНИШЕ ПАУНОВИЋА

Београд, 20. јануар 1937.

Иако Ђорђе Николић води све вере и све цркве код нас, Радоје Јосимовић ме позва рано пре подне у канцеларију и рече да треба и ја да се појавим данас на ручку и на вечери у Патријаршији на слави Патријарха Варнаве на којој ће продефиловати целокупно наше и руско емигрантско свештенство. Данас је Св. Јован. Прва слава коју Патријарх слави у новом дому. Ја и Ђока смо „исписници“, дошли смо у исто време у редакцију, и према томе, као и сви исписници у свакој другој професији, помало и ривали. Стид ме је да то призnam, али сам се обрадовао овом „ортаклуку“. Било је јасно да је по среди или квалитет написа или садржина. Што се тиче писања, Ђока уме лепо да пише, можда поједине ствари боље него ја; значи, у питању је садржина: да се мање помиње данашња Русија „по злу“.

На ручку је било преко шездесет свештеника из Београда и околине. И, рекао бих, сви руски архијереји и свештеници. Била су присутна и два бивша Патријархова учитеља: др Стеван Димитријевић и прота Михаило Петровић. Присуствовали су и представници свештеничких удружења. И сви су поздравили, краћим или дужим говорима, Патријарха. И Патријарх је њима редом одговарао и захваљивао се на честиткама и говорима. Стигле су и многе честитке, међу којима и Кнеза Павла и Књегиње Олге, Краљевских намесника др Раденка Станковића и др Ива Перовића, председника владе др Милана Стојадиновића, министра унутрашњих дела др Антона Корошеца, министра Двора Милана Антића, министра пошта и телеграфа Калуђерчића, министра грађевина др Кожула, министра шума и рудника Јанковића и министра без портфельја др Крека.

Патријарх је био расположен, али изузетно блед у лицу. Кажу да се већ неколико недеља не осећа добро. Има неке невоље са желуцем. Изгледа да ће морати на неку операцију.

Говори које су одржали наши свештеници били су „подношљиви“. Али када су се почели јављати Руси, то је било више него смешно. Звучало је као да позивају нашу цркву у крсташки рад против совјета, с тим да на челу буде Српска православна црква, односно Варнава. А што је било најчудније, Варнава је у тренуцима кад је отпоздрављао и нашим и емигрантским говорницима, био још већи нападач комунизма и большевизма. У једном тренутку, поменуо је и свој новогодишњи говор против конкордата, са Ватиканом, који се припрема за закључење, па је некако и то повезао са комунизмом!

Пустио сам Ђоку да он напиши сам цео извештај с ручка, а на вечеру нисам ни отишао. Радоју сам саопштио усмено како је та свечаност изгледала и шта је све на њој говорено. Када сам после подне погледао Ђокин напис, био је сав искасанљен, а сасвим с правом; само на једном месту је остављена по једна реч „комунизам и большевизам“, остало је све избачено.

Радоје ми предвече, у пролазу, рече:

– Овај Ђока је сасвим пошандрао, шта све није натрућао у оном поздраву руског владике Гермогена, а већ онај Варнава као да је пијан, мада знам да не пије... Само оно што је казао о Конкордату, ту је у праву. Камо среће да је само о томе говорио, да је ударио по Миланчути и Корончу... Ми бисмо то донели, па нек нас и забране... А он позива свет у крсташки рад против комунизма... Свашта, почeo да имитира Николаја Велимировича, Љотића...

Београд, 19. јул 1937.

Бележим ове редове на брзину. У Београду је данас дошло до правог окршаја између свештенства и народа с једне стране и полиције, односно Стојадиновићевог режима с друге стране. Ја сам последња два дана назебао и једва се држим на ногама, двапут сам трчао кући да се мало „прилечим“ неким лековима и чајевима, али слаба вајда. Ипак, улетао сам данас неколико пута у Патријаршију, испао у редакцију да обавестим Владу Рибникара и Радоја Јосимовића с којима једино сада и оштитим кад је упитању ова гужва око конкордата и патријарха... Око две стотине вишег и нижег све-

штенства, које је пошло у литију кроз варош – баш онако како су поповима поручивали наши – пресрели су жандарми и на најбезочнији начин зауставили. Било је котрљања камилавки, летења чита, ломљења крстова и рипиде, отимања барјака, кундачења владика и хапшења пастве и свештеника.

Ево град се још тресе од звона. Бију са свих страна и са свих торњева. Наравно, не у славу ни бога ни људи него у знак протеста против онога што ради Стојадиновићев режим, а што бива све ружније и тужније.

А међутим Стојадиновић наставља рад на спровођењу конкордата у Народној скупштини:

Шабачки владика др Симеун Станковић, кажу, озбиљно је повређен и задржан је у санаторијуму.

У знак протеста, јављају наши дописници из унутрашњости, истакнуте су црне заставе широм Шумадије. А Шапчани су, чим је литија кренула, обавештени телефоном и телеграмима, затворили чаршију, ставили шуме црних барјака и на престају са звоњењем.

Жички владика др Николај Велимировић послao је телеграм лично Стојадиновићу: „Скидајте зло са дневног реда, јер је тешка светосавска рука!“ – мислећи на дискусију о конкордату у Народној скупштини.

Ја сам сео и бацио на хартију све што се ових дана до-гађало, особито данас, и дао поповима да одштампају у виду брошуре под насловом „Кrvava православna литијa у Beo-граду“ на дан 19. јула 1937. године. Замолио сам Лутера – конспиративно име човека из Патријаршије који нас обавештава о цркви кад су [...] да измисли неки псеудоним. Он је прихватио Небојша које су ми предложили директор и Радоје. Однео је већ рукопис један монах штампарији у Сремским Карловцима, мада ће „издавач“ бити неко измишљено предузеће. Да бих се осигурао од полиције, два пута сам ишао кући и јављао се редакцији да сам болестан и молио да ме, тобоже, замене сарадници са скупштинске рубрике, Поп и Жића. Тако да имам одступницу у случају истраге...

Чак сам и Вери писао да сам болестан и, тобоже, претпричавао догађај према ономе како су ми „причали“ учесници... Можда је све то наивно, јер су ме фоторепортери морали ухватити у више махова за време оног највећег окршаја пред Саборном црквом, и нарочито, на почетку Кнез

Михаилове; али ипак боље ма каква „одступница“ него никаква.

Лутер је послао снимке које су му дали наши фотопртери. Плашим се да ме полицијци на њима не открију. Али, шта могу. Нек иде како иде...

Београд, 27. јули 1937.

Овако сам се осећао само пре десет година, као деčак, кад сам схватио да ће нам земља бити прогажена и мада много нисам знао ни о животу ни о ратовима, учиних све да ме отац поведе заједно са старијим братом у бежанију...

Терор који данашња влада врши над овим јадним народом, газећи његова основна права, гушећи штампу и слободу речи, постаје већ неподношљива. Ево, вечерас су нам забрањили, по други пут „Политику“ у истом месецу. Разлог: зато што доноси известаје о Патријарховој болести и смрти.

У редакцији је данас као на погребу. Сви се питају да ли је ова забрана само режимски маневар, да нас приморају да погнемо главу, или су заиста решили да нам затворе свим уста – да угуше „Политику“.

У оно што се догодило и догађало 19. јула за време „крваве литије“ тешко да ће ико једнога дана веровати, иако смо делимично многи од нас поједине сцене забележили одмах. А шта ће бити на погребу, то ћemo видети. Тешко да ће проћи без веће крви. Толико је народ узбуђен и борбен.

Ових дана више сам у црквама, на разним молепствијама и службама, него код куће. Прошле ноћи остао сам у Саборној цркви до зоре. Било је молитви, певања, говора. Црква дупке пунा. Згрдао се народ из целе земље. Требало је да идем и вечерас. Али, дошла је ова забрана. Пошто деведесет девет одсто текстова о цркви и њеним сукобима с режимом пишем ја, с потписом и више без потписа, чудим се како ме нису већ ухапсили. Него, ко зна шта ће ми рећи после ове забране. И то не само власти, него и Јоца и компанија.

Јавила ми се из Словеније домаћица Бета Равникар. Тражи новац да би се могла вратити. Отишла је веренику на виђење и да уговори дан свога венчања, пошто мени више неће бити потребна када се и сам оженим. Посвађала се са вереником. Он је затуцани католик и сматра је, вели, „пра-

вославним шпијуном“. Ужас, докле смо дотерали! Мораћу јој послати новац и покушати да је некако запослим негде. Добар је радник и сјајан карактер. Жао ми је што нисам у стању да је задржим и кад се венчам. Врло је одана и много би помогла Вери док се не снађе у кући. Иначе, пише ми да је и у Словенији велики немир међу омладином. Све је устало против режима.

Свашта се већ догађа и у црквама и на улицама.

Министра правде избацили су из цркве. Једва се извукао из масе. Побегао је кроз олтар Саборне цркве. Народне посланике Ђурића и Шошкића премлатили на улици. Народ бојкотује „Време“, као режимски лист. Св. Синод одлучио од цркве све чланове владе, посланике и све остале који су за конкордат. Црква је одбила да говори са данашњом владом, иако је двапут позиван св. Синод.

Питање новог патријарха је на дневном реду, али више у народу него у цркви. Помињу се као кандидати Доситеј, Иринеј Ђорђевић, Николај Велимировић и Иринеј Ђирић. Црногорци тврде да је влада „кандидовала“ црногорског митрополита др Гаврила Дожића, само се он „нећка“ не жели да буде режимски кандидат него народни. Иначе, кажу да је то врло одлучан и памstan човек, упркос неким својим настраностима – да воли и да удари Палицом, ако неки „ован“ није у стању да нешто разуме.

Ко ће од њих бити изабран, и да ли ће уопште доћи до избора под овом владом, ко би то умео рећи.

Узгред речено, Влада Рибникар све чешће ме запиткује „шта раде попови“, „шта мисле попови“, „хоће ли се обрушати“, „хоће ли нас разочарати“. Пошто и мене интересују сва та питања, а све мање имам те „поповске нити“ у својим рукама, избегавам да се са њим сртнем, надајући се да ћу нешто касније дознати и онда му се сам обратити са сигурним подацима и свежим вестима.

Срео сам данас и Григорија Божовића. И он се интересује чега има у „цркви“ само код њега то значи: колико има шансе др Николај Велимировић да постане патријарх?

Београд, 30. јул 1937.

Данас сам опет провео дан у Патријаршији. Патријаршија је постала други Парламент. Још се не зна шта ће бити са избором новог патријарха. Али, све што слободније мисли у њој, сматра да неће бити избора док не падне данашња влада. Колико могу, а могу још подоста, и сам подржавам ту идеју. Отерати владу, па бирати патријарха. А влада ће, изгледа, ускоро пасти. Данас се говори по кулоарима Патријаршије да је поднео оставку др Мехмед Спаҳо и да је Стојадиновић отпутовао код Кнеза у Словенију. Отпутовао је веле, и министар Двора Антић истим возом, али, кажу, не заједно с председником! Та подвојеност даје наде да у влади нешто није у реду. Дај Боже!

Београд је још врло немиран и сав у испекивању. По хотелима, око Патријаршије, по редакцијама, све је вишестраних новинара и „ипијуна“.

Све је већи број анонимних и потписаних летака. Данас је раствран широм града један летак против др Јањића, други против Николаја Велимировића. Летак против Јањића очигледно потиче из полицијских арсенала, односно из владине торбе, што ће рећи Стојадиновићеве „пропаганде“ коњкордата. Иначе, мада су тачне све бенефиције које се у летку помињу да их је Јањић уживао од режима, самим његовим гласањем против конкордата, сам је себе автоматски свега лишио. И то му се уписује у напредним политичким круговима као „плус“ у његовој иначе не тако славној биографији. Летак против Николаја може да потиче и из црквених кругова. Помиње се и Платоново, па и име др Гаврила Дожића, црногорског митрополита; мада ја у ово последње апсолутно не верујем. Иначе, то је најобичнији мангуплук: то је једна слика на којој се виде Добривоје Стошовић и Ђура Јанковић у манастиру Жичи пре две године кад су ови министри посетили манастир без икакве везе с конкордатом. Говори се да се иза тог летка крије и Стојадиновић брат Драги.

Жели да унесе пометњу међу архијерејима циљајући на тај начин на Николајево тобожње шуровање с владом иза архијерејских леђа.

Вечерас ме је позвао др Воја Јањић на вечеру коју је приредио у част три бугарске владике, који су дошли због

ових догађаја у нашој земљи и цркви, да се лично обавесте на лицу места. Знају доста о мени. И желели су да се са мном упознају. Чуде се и крсте шта се ово код нас догађа! Колико је то искрено, не бих умео рећи, а нисам ни покушавао да их на неки начин испитам. Јер то није моја ствар. Нека те „податке“ прибављају попови, односно полицијци.

Данас је стигао у Београд и наш дописник из Чехословачке Јовановић. Разговарали смо дugo о Студентима. Каже да ситуација није нимало ружичаста. Пошто сам му казао да се ускоро венчавам и да ћу, највероватније, отпутовати у Праг на свадбени пут, делом Дунавом бродом „Карађорђе“ обећао ми је помоћи да се сместим у неки приватни пансион или стан, а и олакшице приликом евентуалног путовања по унутрашњости. Он је очигледно врло послован човек. Одмах ми је дао читав „план“ шта све могу у Прагу да купим, где и шта могу да видим кад се тиче знаменитости. Чак ми је дао ценовник текстила за жене, који је вели, тамо много бољи и јевтинији. Нарочито ми је много „сладио“ позоришта, од комедије до опере.

Јовановић се чуди иначе Чесима како уљуљкују себе у неке несигурне „планове“ о будућој Европи. Каже да је Словачка несигурнија као друштво, него наша Хрватска...

Београд, 31. јул 1937.

И данас „дежурам“ од раног јутра у Патријаршији.

Поподне, око шест часова, нашао се са мном у кулоарима и наш скupштински извештач Миливоје Поповић – Поп. Пошто су владике биле заузете, оставио сам га сама код послужитеља, а ја отрао до Филозофског факултета да посвршавам неке послове у вези са сахраном др Станоја Станојевића, једног од најстаријих сарадника „Политике“ и мога бившег професора на Филозофском факултету.

Кад сам се поново појавио у кулоарима Патријаршије, затекао сам Попа сама пред канцеларијама на првом спрату. Саборска седница је била још у току, па смо изашли на улицу да ту сачекамо завршетак. Седница је иначе одржавана тобоже у највећој тајности, а међутим, знао је већ читав Београд и све се више четило око новинара и полицијаца. Узалуд сам покушавао у неколико махова да макар ја про-

дрем горе. Служитељи су ме учтиво молили да им не правим „белај“ и ја сам их схватио, одустао сам негде око седам, међутим, појави се први владика, а за њим још двојица. Сви су ме познавали добро, сви су ме одмах приметили, али се само „брбљиви“ браничевски владика др Вењамин окрете и поздрави ме.

– Шта има ново? – полетим.

– Питајте митрополита Доситеја. Он је још глава!

Одлазим пред Доситејеву канцеларију, а Попа упутим на први спрат др Иринеју Ђорђевићу, који је често посебно љубазан с новинарима.

Само што се Поповић удаљио, појављује се скопски митрополит Јосиф Цвијовић, некадашњи комита, иначе Ужичанин, о којем се свашта говорило у вези с патријархом смрћу, ових дана један од Стојадиновићевих кандидата за новог патријарха, уколико Доситеј не успе да себе устоличи на патријаршијском престолу на коме већ седи као заменик. Он улази готово у трк код Доситеја, као да некога јури или да од некога бежи. Када се врата отворише, чух промукли али снажан глас војводе Илије Бирчанина Трифуновића, председника Народне одбране. Чух, и делом му спазих зајапурено лице и високо подигнуту здраву руку као да држи неки говор, док му рукав одсечене руке лепрша око тела као да и он нешто протествује.

Илија је мој добар познаник, али само пословно. Често смо се састајали „на заједничком послу“ у Патријаршији. Долазио је и у „Политику“ код Јоце Тановића и Григорија Божовића. И том смо приликом мењали вести. Он је био наравно, опозиција, али је знао штошта и из владиних кругова, пре него многи новинари и политичари. Зато се обрадовах кад га видех и дадох му очима знак да желим да га видим. Иначе, нисмо се видели од оног његовог говора на погребу патријарха Варнаве кад је тешко напао Стојадиновића и његову владу.

Прошло је само неколико минута, и врата се, неочекивано поново отворише, али се брзо затворише, некоме није било стало да Бирчанин изађе, и, кријући се иза врата, затвори их пре него он успе да изађе.

У том тренутку појави се пред митрополитовим вратима један млађи свештеник из Загреба. Чекао је да Бирчанин

и Јосиф изађу, па да он уђе и нешто реферише Доситеју. Наједном, врата се поново отварају, али сада се на њима појављује првено захуктало војводино лице. Обраћајући се у исто време и служитељу да ме пријави Доситеју и Бирчанину, питајући га шта има ново, војвода ме дочека гласним одговором: „Шта има ново! Издаја!...“ Онда спусти глас и рече: „Архијереји ће нас издати. Уместо да су одмах искључили све који су гласали за конкордат, они се спремају да донесу неке половичне мере, да оставе сваком архијереју да сам одлучује за сваког појединца, у договору са свештеником, да ли му улазити у кућу и да ли га примати у цркву. Међутим, по мом мишљењу, а и целог народа, требало је одмах све одлучити из цркве и то рећи поименце са амвона.“

Свештеник који је био поред мене, негде се изгуби. Нестаде и служитељ испред Доситејевих врата. Кад одједном излази митрополит Јосиф и право к мени и Бирчанину. Склопио руке као да хоће с обе да ухвати ону једну Бирчанинову руку и, смешићи се помало ужички, „шеретски“, каже:

– Опости, Илија, ја сам те наљутио!

Говорећи то, брзим кораком стиже сасвим до војводе, који учини корак према њему, али кад се нађоше лицем у лице, догађа се нешто што ме просто запањи. Илија наједном побледи, ударише му капље зноја по челу, као да га је неко пљусну водом, онда поцрвене и, пола кријући здраву руку да је митрополит не ухвати, пола замахујући да га удари, каже: „Није само да сам љут него ћу да те бијем!“

Митрополит Јосиф, без речи, муњевито се повлачи и одлази низ ходник у свој кабинет. Кад стиже негде на пола ходника, машинално се пипну за задњи цеп панталона испод мантије; али кроз спољни цеп мантије; као да проверава стоји ли му ту револвер, од кога се, веле, ни за време службе, у цркви, не одваја.

Ја сам стајао на пола корака од Бирчанина. У почетку ништа нисам разумео, али сам помислио да су се они, можда, некада раније због нечега посвађали, па сада митрополит, као духовник, покушава да то изглади, с обзиром на војводине заслуге у борби против конкордата. Међутим, кад сам се мало повратио од изненађења и кад се војвода мало смирио, он ми целу ствар сасвим другачије приказа. По ранијем договору дошао је код Доситеја. Овај га је љубазно примио.

Он, Илија, почео је да му говори о потреби што хитнијег искључења свих оних који су гласали за конкордат, јер је народ почео да шапуће како су га архијереји напустили. У том улази Јосиф и каже Доситеју: „Молим те да закажеш за вечерас поново седницу, ја хоћу да идем кући, немам времена да се бавим овде због неких ситница. Доста ће бити ако решимо тако да их свештеници могу посећивати само по дозволи надлежних архијереја – оне које су решили да одлуче од цркве.“ „Пардон, ја мислим да није доста“ – умеша се оштро Илија. „Молим те, Илија, да се ти не мешаш!“ – одговара још оштрије Јосиф. „Кад је тако, ја ћу да се повучем док ти говориш, а с тобом ћу се обрачунати друкчије и на другом месту!“ – каже му бесно Илија и излази из канцеларије.

И остаје са мном до оног сукоба у ходнику.

После сам дugo разговарао с Илијом, и он ми каже да је његово дубоко уверење да ће и Доситеј попустити. Тако тога тренутка дознајем да је седница заказана. И схватам да је Јосиф убедио Доситеја да треба сазвати седницу.

А ко зна, можда му они, Илија, Доситеј и Јосиф, све ово монтирају, да би му показали да не желе да се Народна одбрана меша у црквене ствари.

Док сам разговарао с Илијом, долази код Доситеја бивши руски царски посланик у Београду – Штрандман и остаје код њега доста дugo. После неког времена враћа се и онај млади свештеник из Загреба, и кад је чуо од мене и Илије шта се догодило с Јосифом, каже, претећи: „Не смеју они то учинити! Шта мисли Јосиф ако ми дођу емисари (?)...“ И позива Илију у једну споредну одају да разговарају...

Када је изашао Штрандман, Илија, без пријаве, улеће код Доситеја, и како сам после сазнао, каже му: „Ја вам саопштавам да сам своју мисију овде завршио. Више у Патријаршију нећу долазити. Само знајте да ћете од сада бити ви архијереји на једној страни са Стојадиновићем, а народ, црква и свештенство на другој. И видећемо да ли ћете изабрати Патријарха. Ја сам ставио на коцку све своје, жену, децу, себе, и заложио се за цркву, а ви се овако кукавички понашате...“

И онда му испричао шта се десило између њега и Јосифа у ходнику, сваљујући за овакво држање архијереја сву

кривицу на Јосифа и црногорског митрополита, др Гаврила Дожића, „личне Стојадиновићеве пријатеље“.

Доситеј је био изненађен и покушао је да га убеди да ће све бити добро, замолио га да се смири и дао му благослов. Али Илија је излетео из Патријаршије бесан као рис. Једва сам га стигао низ степенице. Тада ми рече у поверењу: „Сутра, можда и вечерас упашће са двадесет својих људи из Народне одбране у Сабор и направити русвај, ако одмах не потпишу званично искључење свих окаљаних...“ А после мање паузе додаје: „Данац сам разговарао с Николајем и Иринејом Ђорђевићем, обојица су сигурни, чврсти. Ђорђевић је чак рекао да је он и за „крајње мере“ у овој борби за заштиту православља.“

Како у то време излазе, један по један, остали архијереји, Бирчанин се сусреће са владиком Продановим, који му каже да ствари добро напредују. Бирчанин му на то одговара да га то радује, а после мени додаје: „Ево, овај је десна рука Иринеја Ђирића. Пре него што сам држао онај говор на Варнавином погребу долазио је и говорио ми, наравно у Ђирићево име, мада је казао да говори у своје име, да треба да будем благ у свом говору. Одговорио сам му да ја не трпимничију цензуру, па га молим да се не брине за мене да ли ће ме ухапсити!“

У том наилази Иринеј Ђирић. Бирчанин се претвара да га не види и каже ми: „Ако овога изаберу за патријарха, наћи ћемо неког да му опали шамар, а по канонима (?) кад неком таквом кандидату опали верник шамар, значи да је недостојан, и мораће да да оставку! Платићемо!“

После тога је позвао свога секретара, телефоном, пред Патријаршију и овај је брзо дошао. Нешто су му шапнутили. Чини ми се да су тај напад припремали за вечерас. И да то учине усред Сабора. Ја сам сматрао да је то глупост, која неће ништа помоћи, јер вероватно не постоји никакав такав „канон“ па сам мало после тога рекао војводи да би ипак требало да мало размисли; мада сам у себи мислио да је тек ово глупост што му ја говорим. Треба да пустим превртљивце и лудаке нека се туку и брукају. Јер штогод сам више данас говорио с овим робусним човеком, мада сам се у много-ме слагао с оним што он заступа, све ми је више бивао не-симпатичан. И питao сам се у чије име он то све у ствари ра-

ди, да ли у име народа и цркве или у име неког трећег. Поготову што сам га синоћ видео како се готово грли с Димитријем Ђотићем, кад је овај из Саборне цркве журио у Патријаршију, као у своју кућу... Као да је она моја примедба поколебала и војводу и његова секретара – изгубише се нечујно пут вароши... Да ли да се виште не врате, или да нађу оних „двадесет људи“, а то ћу, вероватно, тек сутра дознати, ако заиста још и пукне будућем патријарху шамар.

Испричао ми је један пречански свештеник да је Стеван Ђирић, брат Иринеја Ђирића, позвао неке војвођанске свештенике на конферисање, и том приликом им саветовао да раде у народу за његовог брата, да постане кандидат за патријарха – да би јавност стекла утисак да га паства жељи.

Нашао сам се најзад и ја код заменика патријарха, митрополита Доситеја. И пошто нисмо били још добили ниједне једине речи о седници, рекао сам му и са своје стране оно што ми је казао и Бирчанин: да се стиче утисак да архијереји попуштају – да издају народ. Јер досада се то говорило само о Јосифу и Дожићу, а сада помињу и његово, Доситејево име; а народ је највише веровао у његову чвртину. Напоменуо сам му да влада у исто време спрема и нове летке против архијереја – неке сам му и показао – само да би их завадила.

– Да, чуо сам да спремају и против мене летак!

– Па он је готов. Ја сам га већ видео, само ми га нису полицијци хтели дати! – измислио сам то, не трепнувши, и био виште него изненађен колико га је то погодило; плакао је као дете. Додуше, није ми било јасно шта те сузе значе, да ли увреду или срамали је старац не само плакао него и просто грцао, показујући ми руком на врата да држим кваку док се смири, што ја, не знам зашто, нисам учинио, већ сам одстојао нем неколико минута док се смирио.

Не знам шта је он очекивао после тога плача, али ја сам наставио у тону којим сам и почeo:

– Учини ли ту грешку, попусти ли данашњем режиму, Српска православна црква можда неће ни тада пропасти, али ће сигурно много, много изгубити. Народ ће доћи с моткама, вилама и мотикама пред Патријаршију и напasti вас све од реда! Уосталом, учините ли ма какав компромис, то

би био шамар и свим вашим пријатељима и листовима који су се заузимали за вашу ствар, стављајући све на коцку.

Он је онда задуго ћутао, а кад се најзад отворише врати и на њима се појави ћирица црногорског митрополита Дожића и позва га да дође код њега – Дожића, у кабинет, као најстаријег по годинама, скоро скочи, и као да одахну што ће се спасти мене и мојих тешких речи. Пошто је ћирица употребио реч „хитно“ вероватно је Јосиф одјурио код Дожића и испричао му о сукобу с Бирчанином и о његовом упадању у канцеларију. А можда се Дожић и плашио да Бирчанин не придобије поново Доситеја за себе...

Иначе, Београд је данас сав у ишчекивању промене у влади. Больје рећи, паду владе. Иако је Стојадиновић дао изјаву страним новинарима да иде на одмор, не престају вести да ће влада пасти. Помињу се чак и кандидати: Стева Ђирић, генерал Матић, министар Двора Антић... У исто време, и даље се одржава вест о оставци Мехмеда Спаха, ради чега је, веле, Стојадиновић и отишао код Кнеза.

Пре два дана, кажу, биле су велике демонстрације у Сарајеву против владе. Преко две хиљаде демонстраната окупило се пред кућом министра Калуђерчића. Међу демонстрантима било је највише, веле, муслимана. То су исто учили и пред редакцијом „Југословенског листа“ и пред филијалом „Времена“, где су све полупали. Покидали су и телефоне. Пред кућама које су имале цвеће на балконима направили хаос. Бацали каменице на прозоре, ако нису имали црне барјаке на прозорима, као знак жалости за изгубљеним патријархом, а полиција није интервенисала!

Београд, 2. август 1937.

Данас ми је, новинарски дан протекао релативно мирно. Али сам зато имао неколико занимљивих сусрета и разговора с архијерејима. И то са оним најважнијим: Доситејем, Иринејем Ђорђевићем и Николајем Велимировићем.

Николај је држао данас говоре у Савиначкој цркви. Виште политички него поповски. На жалост, ништа не може бити објављено. Власти су нам незванично поручиле да уопште не пишемо виште ништа о Патријарховој смрти. Говор је био сав у алузijама.

Доситеј ми је изјавио да ће одлучније „конкордаша“ у Београду бити саопштено с самвона по црквама сад у недељу.

Иринеј Ђорђевић ми је потврдио да је он у својој епархији већ искључио тројицу криваца, а који су баш у овом тренутку са Стојадиновићем на политичкој турнеји по Далмацији: Никола Новаковић – Лонго из Книна, др Вук Вујасиновић и Милькан Арежина (чини ми се да један од њих није уопште гласао, побегао је с гласања као Блажић, али га је казна стигла као што ће стићи и Блажића).

Николај ми прича да је у своје време са још два архијереја био код Стојадиновића. Однели му меморандум поводом конкордата. Било је то, вели, још у почетку, прошле године у децембру. А он ми је одговорио у поверењу да га лично није још ни прелистao, а камо ли прочитао. Али је додао десетину пута да треба да имају у њега поверења, јер је и он потомак људи који су стварали ову земљу, и томе слично.

На саборској седници којој је присуствовао и Стојадиновић с министром правде Н. Субашићем говорио је, вели, прво патријарх Варнава, и у том говору изнео укратко разлоге због којих је Српска православна црква, на чијем челу он стоји, против тога конкордата. Стојадиновић је на то одговорио да је њему конкордат потребан да би придобио Мачека, односно Хrvate. После њих говорио је Николај, а за њим Доситеј. Али до споразума није дошло. Напротив, ствар се пооштрила.

После те седнице патријарх Варнава је пао у купатилу у несвест, и вишке се није појавио.

Данас је и „Правда“ забрањена по други пут. Јуче због слике „Поцепане заставе“, данас због неколико реченица Николајевог говора у цркви св. Саве.

Још једна забрана. И крај.

Изгледа да се Стојадиновић решио да их угуши. Тако нешто ми каже и књижевник Тодор – Тоша Манојловић, коме је то поверио Станислав Винавер, запослен у Централном пресбирију (који иначе није увек сигуран извор, али овог пута, изгледа, говори истину).

Влада Илић, отпутовао на Блед Кнезу. Зли језици кажу: да се „правда“ због оног дирљивог говора над Варнавијним одром и суза које је том приликом пролио као над неким најрођенијим.

Готово сви архијереји су још у Београду, али се многи спремају да се врате у своје епархије и спроводе саборске одлуке.

Једино црногорски митрополит др Гаврило Дожић, изгледа и не помиšља да се врати док не види шта ће бити са избором новог патријарха. Неки његови противници тврде да је он ствар свршио за себе већ раније са Стојадиновићем, само сада тражи путеве како то најбоље да изведе, да се не закрви са паством и да остане уз режим.

Поподне је опет оживело око Патријаршије.

Требало је да се реши да ли ће Архијерејски сабор одлучити поборнике конкордата од цркве, или ће, за љубав патријаршијске столице, наћи неку помирљиву солуцију. Уосталом, ово последње је, као што знамо, већ пало као предлог са стране скопске митрополије.

Илија Бирчанин саставо се синоћ са Угљешом Јелићем – Лутером, који је, све више увиђам, десна рука Николаја Велимировића и написао је представку намењену Сабору. Пре подне је иначе Угљеша обишао све важније чланове Сабора (Доситеја, Јована, Винејамина, Дамаскина) и саопштио им низ претњи које им, наводно, шаље паства (читај Илија Бирчанин) ако не одлуче „конкордаше“ од цркве. У подне је требало да падне одлука коначно. Међутим, Архијерејски Сабор је на неки начин био обавештен да Народна одбрана и Свештенство припремају упад на седницу, па се покушало да се тај сусрет избегне, на тај начин што су се архијереји кришом један по један убацивали у свечану салу, а не групно као досад. Али Угљеша је скоро на нож доспео до свечане зборнице и силом уграо служитеља да му унесе представку Народне одбране сваком архијереју понаособ. Та представка је пала као бомба. И, после дужих објашњења и дискусије међу архијерејима, одлучено је једногласно да се сви кривци удаље из цркве. Одлука о одлучењу биће саопштена заиста, као што се иначе досада само говорило, са амвона по свим православним црквама у земљи и свету где постоје наше епархије.

Поподне су свештеници имали своју скупштину. И сами донели сличну представку у вези са одлучењем криваца од цркве, само њу су упутили једино заменику Патријарха Доситеју.

Београд, 4. август 1937.

Добио сам писмо од Вере. Замера ми што се толико ангажујем у овој борби против конкордата и око загонетне смрти патријарха Варнаве.

Истина је да сам се ја, први пут ваљда, као човек и новинар, на овај начин умешао у дogaђаје о којима пишем. Али, нисам то чинио ни из каквог опортунизма нити политичанства, већ просто као човек који је против сваког насиља и зла.

Ево шта сам јој одговорио:

„Саветујете ми да се не мешам у борбу која се води данас између режима и цркве. Хвала лепо на савету. Само, ја се нисам ни за длаку виште мешао од сваког честитог грађанина ове земље. Један новинар дужан је да обавести своју редакцију и о стварима за које је често сигуран да их неће моћи објавити у листу. Јер добар лист треба да буде обавештен и о стварима о којима се само говори.

Признајете да и Цигани по Охриду говоре о загонетној патријаршовој смрти. Ја вам нећу рећи ни да ни не; само ћу вам поновити, од речи до речи, низ питања која је мени недавно поставио један светогорски калуђер који је дошао на погреб Варнави.

Патријарх Варнава био је у Карловцу на некој свечаности у времену када је пламтела највећа битка око конкордата. Патријарх је после Саборске седнице, којој је присуствовао Милан Стојадиновић са др Суботићем, пола часа после седнице, пао у несвест у свом купатилу, легао у постелју и виште се није дигао. Он је имао у својој близини година-ма Башка Богдановића, шефа одсека Централног пресбирија са којим је јео и пио као са једним од својих најприснијих људи; стално се врзмао по његовој вили док није умро; а кад је умро, одмах отрчао у суседну вилу Стојадиновићеву да га обавести о смрти. (Док је Варнава умирао, Милан Стојадиновић је иначе лумповао у својој вили, прослављајући изгласавање конкордата; а његов брат чинио то исто код „Занатског дома“ са осталом групом јерезоваца посланика). Патријарх је за све време болести био у некој врсти наркотичности, неком чудном стању, тако су га затекли и новинари сат пред смрт; то није био самртник него дрогиран човек;

није јаукао, није се низашта интересовао, тражио је само воде и понављао своме заменику Доситеју: „Боли, отров, отриваше ме!...“ Патријарх је издахнуо на дан када је изгласан конкордат. Патријарху је кратко време после његове смрти умро један брат, а други се налази на самрти. Патријарх није прописно балсамован. Патријарх није секциран. Међутим, то се чини и са најобичнијим сељаком кад су овакви случајеви оболења и смрти. Влада је добро знала да се на њу баца кривица па је требало сама то да захтева. А балсамовање је требало извршити потпуно, уместо само уширицање формалина у вене. Породица покојника и поједини архијереји на чудан начин су одустали од секцирања у последњем тренутку, говорећи да то ничему не води, јер је он и тако мртав и исувиште измучен. Патријарха су лечила три лекара, а међутим умрлицу су потписала само двојица: Игњатовски и Боковала; Кобал је одговорио да он неће да потписује фалсификате. Страни лекари сложили су се са Кобалом да је у питању болест тровања, каквог, то за живота није утврђено, па је то требало учинити бар секцирањем. Патријарх је и пре две године био болестан, оставил тестамент, али тај тестамент није ни до данас нађен. Патријарх је имао поред себе једног слугу, Руса, о коме се свашта говори и ни до данас није утврђено како је он стигао у Патријаршију и ко га је препоручио Варнави. Патријарх је био снажан и врло здрав човек, и може се рећи, млад. Патријарх је имао у Сабору великих противника, који су се сада показали поново као непријатељи, пактирајући с јерезовцима и др Стојадиновићем. Неки од њих у стању су да учине веће грозоте него Ванча Михаилов, то потврђују људи који су с некима од њих четовали...

Ја лично нисам присталица ни оних који криве Стојадиновића, Хrvate, Папу – без испитивања стручног и поштеног. Али сам присталица свих оних који верују да је по среди заиста тровање. Да ли је то случајно или је по среди злочин, кажем треба стручно испитати, а не чак то и спречавати.“

Београд, 16. децембар 1939.

И данас ми је био Предраг у боксу. Дошао је, сав несрећан, и очигледно, уморан. Још једнако се бори с питањем свога „шefовства“. Седео је поред мене, а ја сам ћутао и

нисам хтео ништа да га питам. Шта сам имао, мислим, рекао сам му. Видим да му није лако и нећу да му и сам стајем на муку. Он је узимао енглеске листове, превртала их, окретао, али ни један скоро није читало. Чак је из једнога исескао један чланак, али га је брзо бацио. Нервозан је. Некако је просто остарио за ових неколико дана.

У једном тренутку уђе Павле Џеровић и пита га:

– Шта је, је ли свршено, ја сам чуо да је готово?

– Није ништа готово – каже Предраг тужно као да га Павле пита је ли изречена смртна пресуда.

Улази после Бата Вукадиновић:

– Јеси ли ти данас цензор или писац?

– Извини, Бато, нисам могао ништа да напишем. Целог дана сам летео око ове моје ствари.

После мало уђе и Живко Милићевић. Кад виде Предрага, задржа се.

– Ја сам, г. Милићевићу, отказао тамо оном министру (мислио је очигледно на Константиновића). Рекао сам му да ја нисам за то, да сам дознао да има и других кандидата из редакције. А он мени: „Знате г. Милојевићу, мало је незгодна ствар. Ви сте и онда говорили председнику све тако као да вам је циљ да срозате себе. Знате, кад сте ми рекли да вам је жена Немица, он ме после пита: да није, бре, његова жена Хитлерова рођака?“

– Пардон, Предраже, то су овде изнели. Не да је Хитлерова рођака, него неког тамо министра! – каже Живко.

– Којешта. И знате шта ми каже овај министар. Ситуација је врло незгодна, ја не знам можда је председник већ казао и Кнезу за ваше наименовање. А треба, вели, да знате да је то Кнежева идеја да се Пресбери преуреди. Молим вас да ми оставите времена двадесет и четири часа. А онда ми се обратио, и погледао ме: „Ама реците ми г. Милојевићу, искрено, вама као да није до овог места, да немате воље?“ – „Кад ме искрено питате, рећи ћу вам искрено. Немам воље и мислим да нисам за то.“ „Е, то је заиста незгодно. Оно ми све то морамо да проверавамо, да видимо“. После Предраг прича како је сматрао да је тиме ствар свршена, а кад је дошао у редакцију и казао Јовану Тановићу да је откасао, он му је рекао, сасвим супротно од оног прекујче: „Бога ми, није требало да одбијете. То је национална ствар“.

И онда додаје: „Дознао сам да су питали поново редакцију и да је Влада рекао да он нема ништа против!“ Ужасна запетљанција. Данас су ме звали код председника и док сам ја стигао тамо, он је изашао. Рекао сам оној његовој секретарки Обрадовићевој, да ми јави кад се врати и, ево, још ме не зову!

– Па, Предраже, ако је таква ситуација, мораћеш да се примиш. Друго ти не остаје. Чуо сам да су данас чак питали и нешто у вези са подацима за указ.

– Да, то је питала госпођица Обрадовић. Чудно ми је, јер сам мислио да је то пропало.

Када је Живко отишао, ја сам га упитао шта ће учинити с оним багажом ако се побуни када их буде отпуштато.

– Ето, то је оно што они хоће да ја такође свршим. А сем тога, тај Пресбирија треба да се развије у неко министарство за пропаганду.

После смо разговарали још о многим стварима и онда је Предраг, нервозан отишао кући, а мене замолио да га известим ако га ко буде тражио... Ево, већ је скоро девет, а још га нико није тражио.

Београд, 16. децембар 1939.

У броју „Правде“ 12615 од 17. децембра 1939. године прочитао сам малочас један напис који је датиран под 16. децембром 1939. Загреб, а гласи:

„Састанак С. Д. С. у Загребу – г. Већеслав Вилдер тумачи смишо последњег говора г. др Мачека – и одговара на писање „Српског гласа“.

Између осталог, у томе одговору се каже и ово:

„Г. Вилдер прелази, затим, на споразум постигнут између г. др Мачека и г. Цветковића. Говори о последњем ручку одржаном у Београду и Патријаршији, на коме су били не само србијански министри већ и г. др Мачек са осталим хрватским министрима. – До каквог је пријема дошло у Патријаршији? – пита г. др Билдер. Сјајно. Велико. Ништа није било намештено. Он је од огромног значаја. Г. др Мачек није из неке куртуазије дошао у Патријаршију, ручao и отишао. Г. др Мачек није такав и не може му се рећи да је он из куртоазије, као потпредседник владе, отишао на ручак у

Патријаршију. Г. др Мачек је скроман. Он каже да није говорник, да није писац. Нишки епископ г. др Јован одржао је говор и на крају спомену Штросмајера. Шта ће на то Мачек рећи? упитали су се сви. Збуниће се. Епископ г. Јован спомену је како је Штросмајер долазио у Београд не као сремски бискуп, већ да брине бригу за малену Србију. Сви су се питали шта ће сад Мачек рећи. Тада сепаратиста Мачек, само Хват Мачек. И он је проговорио:

„Ми се Хрвати никада нисмо борили против Срба, против Словена, већ само за признавање своје индивидуалности“.

Господи, истиче г. Вилдер, можда и сам г. др Мачек није ни слутио да је открио ту велику логику и истину. Заједљивци то морају признати. Сада смо нашли подлогу и темелј. Г. др Мачек је рекао велике речи. Балкан треба да престане да буде плен интрига. Ми морамо напред путем који је указао до Мачек.

Даље г. Вилдер износи последице споразума, па каже да смо ми прошли фазу опасности и да сад имамо да се боримо за опстанак.

– Да нема споразума не бисмо имали оправдања да тако говоримо.

Г. Вилдер се поново осврће на говоре у Патријаршији, па каже:

– На тој генијалној речи која је проистекла из душе епископа г. др Јована и г. др Мачека и тог српског сељака (?) ми треба да градимо. Имамо ми екстремисте и на једној и на другој страни. На једној страни је Љотић. Он је против Бановине Хрватске. По њему се у Загребу коле и убија. На нашој страни имамо такође екстремиста. Они су домаће биљке заливене туђом идеологијом. То не сме да нас заустави у нашем раду. То нас мора подстаки на живљи рад.

Говорећи о раду владе г. Вилдер вели:

– О раду владе можемо већ сада доста рећи. Имамо велику владу какви смо и ми. Она није ни боља ни гора. Ми смо реконвалесценти. Ми још нисмо проходали. Влада би ишла и даље, али је ратна опасност око нас.

У даљем тексту свога говора г. Вилдер говори о „Српском гласу“ (Орган Српског културног клуба: излазио у Београду 1939.; забрањен 13. јуна 1940.; уређивао га Драгиша

Васић; износио политичке погледе и схватања српских буђојаских кругова окупљених око Српског културног клуба – С. П. по М. Е. Просвета, 1969.) Тим поводом он каже:

– Породио се у Београду „Српски глас“, под тенденцијом: угрожено српство, Срби на окуп... Од кога да брани? Од бановине Хрватске?

Г. Вилдер износи како је уредник тог листа, који, по његовим речима, харангира против бановине Хрватске, отишао у једно српско село и разговарао с једним српским сељаком. Изнео му све и упитао га шта он мисли. „Остави бригу око Српства, одговорио му је сељак, за Српство се не брини“. Сељак је открио велику истину и одговорио тако да то импонује.“

Пошто сам ја био у Патријаршији на том ручку у име „Политике“ и нисам могао, нити је то мени у овом тренутку у новинама допуштено да објавим како је тај ручак протекао, и како је дошло до овог говора, хтео бих да забележим све важније појединости. Можда ће некад потребати.

Увече уочи ручка јавио ми је Живан Митровић, политички сарадник „Политике“ из Председништва владе да је чуо од неког колеге да ће сутра бити ручак у Патријаршији за све чланове Сабора и Владе, и скренуо ми пажњу да видим да ли је истина да је Сабор дао неком београдском листу Божићњу посланицу коју Патријарх има да упути у име целог Сабора (вернима) а којој се придаје и извесно политичко значење с обзиром на Уредбу о накнади (реч је о материјалној накнади између Српске православне цркве и државе, о одузетој црквеној имовини и слично – С.П.) коју још не дају за јавност иако је, тврди се, углавном готова, и с обзиром на спољну и унутрашњу ситуацију земље и на однос, владике Николаја према Патријарху и Сабору. За мене је било важније оно што се односило на посланицу, и појурио сам да проверим. С тешком муком добио сам телефонску везу са скопским митрополитом Јосифом, подпредседником Синода и Патријарховом „десном руком“, и упитао га шта је са Посланицом. Рекао ми је да се тек чита коректура. Онда сам му узгред додао да знам да ће сутра бити ручак и за Владу и да ћу и ја доћи по обичају...

– Дођите, враг вам матери новинарској...

– Дођи ћу да вас мало сликујем...

То је било између 9 и 9 и по увече.

Кад је мало касније дошао Живан Митровић у „Политику“, саопштио ми је да је он ту вест о присуствовању Владе на сутрашњем ручку у Патријаршији дао да изађе у „Политици“. Нисам му ништа рекао, али ми није било право. Ја сам научио да се сам користим материјалом из Патријаршије, благодарећи својим везама са архијерејима, али пошто нисам веровао да ћу моћи да уђем на ручак, пустио сам да изађе та вест. И тако сам сутра затекао у кабинету (Патријарховом) шефа Душана Дожића, фотографа „Правде“ – Роглића и „Времена“ – Цигановића. Мало после нашао сам и на стенографа „Времена“ Ђоку Исаковића и на једног младог репортера из „Правде“. Ускоро су дошли и фоторепортери из Централног пресбирао Златко Мирковић и Шали, а онда и фоторепортер „Политике“ Андра Илијаш.

Видећи да се направила већа гужва него што сам очекивао, позвао сам и ја напег стенографа Ватрослава Главадановића, који је, узгред речено, католик.

Сакутили смо се били у ходнику патријаршијских апартмана, одмах онде визави митрополитских станова на другом спрату. Док смо ми седели, шеф кабинета Патријаршије пролазио је „важно“ поред нас а за њим момци носили из кабинета вермут и ракију. За мене и све остале то је био знак да су већ били дошли и чланови Владе и архијереји. Негде, пред један час прошао је поред нас епископ бачки Иринеј, а мало после митрополит Јосиф.

– Журите, господине митрополите, већ су сви дошли – обратио се митрополиту Патријархов ћирица Милутин.

– Пошто ти и „спаваш“ овде у Патријаршији, кажи нека нам донесу нешто за пиће – рекао је Ђока Исаковић мени. И види шта ти тамо раде !?

Ја сам се дигао и пошао, за мном се упутио по свом обичају и Роглић.

– Седи – ти ту! Нема смисла да водим и тебе, а да оставим свога фоторепортера! – рекао сам Роглићу.

Није му било право, али ме је оставио.

Ја сам онда нашао у бифеу Дожића и питao га могу ли да „привишим“ у трпезарију.

Он се, љут и важан, вратио новинарима и рекао свима:

– Господо, само ће моћи да уђу фоторепортери, а новинаре ће примити Председник на крају ручка и дати им изјаву. То је жеља Патријархова.

И онда је пошао натраг. Ја за њим.

– Слушај, Душане, свеједно је да ли је то рекао Патријарх, или си ти измислио, али стани, молим те, да ти објасним нешто!

– Бежи, човече, немој да ме давиш! Не сме. То је ручак само за њих и нећете ваљда сад и ви тамо да седнете да слушате шта они говоре!?

– Како хоћеш, али је смешно да ти као експонент архијереја радиш оно што никако не може користити Цркви, већ јој може сметати. Све што се овде данас изговори, било лаж или истина, треба да се чује и у јавности, баш с гледишта Цркве (православне). Влади је можда боље да крије своја обећања, да не објављује Уредбу о накнади и тако даље, а Српској православној цркви је, можда, од животног интереса да буде сасвим обратно – да се све чује јавно. И ево, зато вам се даје, као никад, ова могућност. Та ваша Уредба нешто се и онако тешко кува, па ако нешто још и ови не изјаве данас, свашта може бити. Боље рећи ништа од свега овог. Требало би да нас ви просто гурате силом унутра и да молите да ово урадимо на велика звона. Тим пре што на том ручку седи и др Мачек и остали хрватски министри.

– Ама, не булазни бре! Тежи си ми ти него сав овај народ!

Кад се Дожић поново појавио у ходнику, добацио сам му нешто, не сећам се више шта, а он се насмејао. Одмах сам појурио за њим и опет га окупио да уђемо. Он је наставио пут, али више се није онако упорно бранио. Ми смо онда искористили ту прилику и пришли у други део ходника пред саму трпезарију. Док су момци уносили и износили судове и јела (био је посан ручак) нашао је управник Патријаршије прота Калуђеровић, један необично поштен и симпатичан Црногорац.

– Прото, ништа мени без вас, да ми јавите кад почну да говоре ови богови!

– Хоћу, ево моје речи!

– Новинари да остану ту, а фоторепортери напред! – појавио се мало после Дожић.

И онда отишао у бифе.

Уместо да учинимо како је он хтео, ја сам, уз помоћ ђакона Бранка Петровића, повео све кроз бифе (јер се показало да још није време ни за фоторепортере, Дожићев позив је био само знак за припрему). И ушли смо. Настало је грозни-чаво сликање: Патријарха и Драгише Цветковића, председника владе, и др Влатка Мачека, потпредседника владе с једне стране; загребачког митрополита Доситеја, скопског митрополита Јосифа, и других.

Већ су били код пржене рибе. Сви су били весели, и гласни. Др Лазица Марковић нешто је објашњавао преко стола, митрополит Јосиф се грохотом смејао а са њим и др Крек. Дамаскин је тихо разговарао са др Михаилом Константиновићем, министром без портфельја.

– Шта ћемо ми овде да стојимо као притке? Нек фотографи сликају а ми ћемо после доћи – каже ми Ђока Исаковић и хоће да изађе.

– Не! Ти не познајеш ове прилике. Седи ту где си. Уосталом, мој стенограф ће остати.

У том нас спази Душан Дожић и направи ужасно лице. А онда ми приђе и рече:

– Добро, добро, прави ми ти комедије. То је скандал. Каже ти се да не улазиш, а ти као јуне! ... Видећеш да неће скоро здравица.

Ја сам га, тобоже, послушао и изашао. Али само што смо се обрели поново у ходнику, изашао је прота Калуђеровић, и као да сам га ја наговорио да то учини уинат Дожићу, позвао нас натраг:

– Говориће Патријарх! – рекао је и насмешио се благим својим лицем.

Патријархов говор је био кратак и ишао течно. Захвалио се Влади на разумевању интереса Српске православне цркве и обећао да ће Црква знати да то поштује и да ће се и даље заузимати и жртвовати за краља и отаџбину. На крају је позвао присутне да ускликну Краљу и Народу. Сви су прихватили.

Мало после говорио је председник владе Драгиша Цветковић.

Његов говор лично је на њега. Сутра ће, наравно, бити објављен на првим странама листова. И код нас.

Ручак се очигледно приводи крају. Боље рећи, председников говор је то означио.

Ипак, у ваздуху се осећала нека напетост. Сви су се некако погледали, али нико није говорио ту општу реченицу: „А Хрвати?“. А Хрвати су се вртели, чак и сам Мачек, као да једва чекају да устане Патријарх и Цветковић да би и сами могли да се дигну са овог скупа који им свакако није падао лако, без обзира шта су уистину мислили.

Помало и мени је целе ове гужве било већ доста. Стјајао сам код врата прекопута Дамаскина и скоро сажаљевао ове Хрвате које су, учинило ми се у једном тренутку, ови наши попови и политичари довели овамо, углавном, да „усклијну краљу и отаџбини“.

И баш у том тренутку неко ми рече полуушапатом:

– Хтео бих нешто да вас упитам!

Окренуо сам се. Преда мном је стјајао вршачки владика.

– Молим!? – рекао сам и пошао у страну.

– Нека, можемо о томе и после разговарати! – рече гласно као да се уплашио од свога питања.

Међутим, ја га нисам пустио.

– Изволите, господине епископе!

– Шта мислите, да ли треба поздравити Мачека?

– Како да не!? Право да вам кажем, ја као новинар то сам највише и очекивао. Кад га поздравите и он ће вас поздравити.

У том се Патријарх дигао и ручак је био завршен. Прешли су у кафесимер. Патријарх је сео са Мачеком, а митрополит Јосиф, у другој соби, са Шутејом и неким епископима.

Остали епископи и министри седели су у другим угловима или стојали лево-десно и разговарали.

– Шта мислите, да ли вреди да га овде човек поздрави?!

– обратио ми се поново Дамаскин, као да тражи „сукривца“ за сваки случај.

– Како да не вреди! И треба! Кад сте већ тамо пропустили прилику, напред бар овде! Јер данас није важно шта ћете ви архијереји да кажете, што сте хтели, обећано вам је (мислио сам на Уредбу и њену неизвесност још и поред обећања), а ето, баш и због уредбе, потребно је да се чује њихова реч, мада је уредба најмањи мотив... То само, изгледа, ваш Душан Дојић то не разуме. Него још забрањује новинарима да уђу...

– Па учините нам доброту, идите и на неки начин кажите то ви митрополиту Јосифу. Он вас посебно цени...

– Е, то је граница коју ја не могу да пређем ни као човек ни као новинар. Ја мислим да ви треба да га поздравите, а не митрополит.

– Не, ја нисам то мислио, да се ја мешам, ја сам дошао из Америке и не познајем још прилике. Ја сам говорио на челно, да ли га треба поздравити. Ви сте ми овде некако најподеснији човек чије бих мишљење хтео да чујем, да га упоредим са својим: ја нисам ни за једно ни за друго, или боље рећи ломим се и приватно и званично.

Пришао сам митрополиту Јосифу, и у тренутку кад је Јурај Шутељ разговарао са неким другим архијерејима, упитао га шапатом шта он мисли о Дамаскиновом питању.

– Нека га поздраве, само ја нећу.

Отишао сам онда Дионисију, патријарховом викару.

– Знам, али ће онда рећи да говорим у Патријархово име, пошто сам ја још његов викар, све док не одем у Америку. Него ако кажеш да то треба да буде, и ако је добро, да идем да питам Патријарха.

– Ја као новинар мислим да треба да се чује и хрватска страна Владе, а да ли је добро или не, у то не желим да улазим.

У том је наишао председник владе Цветковић, који је имао да прегледа дешифровани званични стенограм здравице, коју је стенографисао Исаковић. Дионисије је пришао Цветковићу и упитао га.

– Дабоме, треба неко да га поздрави свакако, него како!

У међувремену, ја сам пришао тузланском епископу др Нектарију и питао га да ли би он говорио.

– Бих, али оно што бих му ја рекао, сви бисте се у круг окретали!

И осећајући да то није мој лични „позив“ просто је побегао.

– Да зовемо Иринеја Ђирића? – упитао сам Дионисија, који је постајао већ нервозан, не знам због чега.

– Неће хтети.

Наишао је Душан Дожић. Дионисије му је већ био у међувремену испричао да се појавила идеја да се поздрави Мачек.

– Иди па питај Патријарха – рекао је Дионисију.

Дионисије је отишао и питао Патријарха, који је у том тренутку седео сам с Мачеком и разговарао. Дионисије му је, наравно, шапнуо питање на уво. Патријарх је климнуо главом и рекао гласно: „Разуме се, него како!“

Патријарх ме је приметио у тренутку кад сам се ја слукајно нашао недалеко од њиховог стола, и задовољан, позвао ме:

– Како си?

– Добро сам, Ваша Светости, новинаришем.

И онда сам му пришао руци.

– Ово је Синиша Пауновић, сарадник „Политике“. Он ме прати као сенка, свуда.

– Ми смо, господине председниче, били свакодневно, читав месец, заједно у београдској болници, кад је лежао по-којни Радић.

– А, да са Цигом Голубовићем... Да, сећам вас се...

Тада се већ вратио Цветковић, и сео између Патријарха и Мачека. Пришао је и Божа Максимовић и сео с десне стране Патријарха.

– Принеси, молим те, ту столицу Доситеју, да седне до свога суграђанина Мачека! – рекао је Дионисије мени.

Није ми било пријатно, али сам узео једну столицу и метнуо је. Боже мој, владика ме моли, и то америчко-канадски.

– Шта мислиш, да га поздрави Доситеј? – упитао ме неко, виште се не сећам ко, али је сигурно био значајнија личност.

– Па не би било лоше, али ипак то би било друго. Они су тамо свакодневно у близини. Колико зnam, Мачек му је, чини ми се, и сусед. Да нађемо другог.

– Па кога ћеш другог?! – пита већ сасвим забринуто и Душан Дожић.

– Ево, нишког владику др Јована! – кажем.

– Е, фино! Сила си! – скоро кликну господин шеф кабинета Његове Светости и његов рођени синовац.

Пришао сам Јовану и „објаснио му ствар“. Он се сав зацрвенео.

– Откуд баш мене нађоше?! Ево ових млађих!

– Не, треба неки Шумадинац. Човек који уме да говори. А ви сте јуче у цркви на молепствију дивно говорили.

Сем тога, ви сте се сјајно држали за време конкордатске борбе, нисте се нимало и никад компромитовали. То ће одјекнути кад га ви поздравите.

Лице владике Јована почело се грчити. Изгледало је као да ће да заплаче. Црвенело је и бледело.

– Немијте баш мене, молим вас!

– А ја вас молим да учините за општу ствар. Зар вам човек на ноге овде, а ви га пустите да вам не каже ни речи. Међутим, то вам је потребно сада више него икад, да сви још једном потврде своја обећања (ја сам стално сад ударао на Уредбу, а знао сам да Мачек ако га неко поздрави, не може избећи да не одговори, макар шта, и можда ће, да би избегао много прича о уредби, говорити, за новине о много важнијим стварима).

Пришао је онда и Душан Дожић и почeo и он да наваљује. Најзад је и он схватио ситуацију.

– Ама, зовите браничевског Венијамина.

– Хоћете ли ви, владико – упитао сам тек онако Венијамина?

– Таман посла, ја да говорим. Ви бар знате мој став!

Правио сам се луд и одговорио:

– Па исти став има и владика Јован.

Сад се он направио луд и рекао:

– Па ипак, он ће то боље рећи.

Прећутно, „игра“ је била „србовање“, али нико није имао куражи да то и каже.

– Нема вам спаса, владико, ви и нико други!

– Ви опет на мене навалили!

– Мораћете! – упаде сад сасвим одлучно Дожић. Замислите, ми обавестили и председника и Патријарха, а нико ипак не устађе да поздрави! – упола слага Дожић. – Него у име Бога, напред! Видећете да се нећете кајати. Ви ћете то сјајно извести. Само без страха. Уздигните се изнад свих нас. И говорите, као да сте пред својом паством...

– Само храбро! – јавих се поново.

Сироти човек нас погледа болно, али се ипак осмехнуо, но тај је осмех пре лично на плач. Ипак, у његовом држању даље, видело се да смо га убедили да треба неко да проговори, а можда још више је схватио да самог Мачека, по сваку цену, треба изазвати да нешто каже, а ма шта каже

неће бити незанимљиво, нешто ће се из тога „закључити“. Онда још сав црвен-блед устаде достојанствено као што се увек држи, и кад иде и кад говори, и лаганим ходом, истина мало с леђа, приступи Мачеку и стаде крај његове столице. Мачек је гледао у Патриарха док је разговарао с Цветковићем, а стенографи су то бележили; мада су пре тога узели и једну кратку изјаву од председника. И једном и другом присуствовао сам и ја (у тренутцима кад нисам био у акцији „врбовања поздрављача“).

Говор владике Јована министри су слушали од почетка до kraja с великим пажњом, нарочито Цветковић и Мачек. Архијереји, међутим, у почетку су кривили лице некако злурадо, али кад је говор испао и смишљенији и актуелнији, имао нечег „општенародног“, били су сви задовољни.

А већ кад је Мачек устао да говори, све су очи биле упрте у њега. А Мачек је устао нагло, окренуо се Јовану и, метнувши руке мало иза себе, одржао говор који је довео све до невероватног весеља.

И сам Мачек био је очигледно срећан што је говорио. А говорио је све, видело се, искрено. Али се, рекло би се, побојао да се не наставе поздрављања па да мора опет и сам да говори – чим је завршио одговор владици Јовану, пружио је руку Патријарху и опростио се преко њега са свима.

Ја сам био необично срећан, нарочито због тога што је у својој речи споменуо и „моје Бугаре“. И помишаљао сам да му прићем и честитам, пошто је ово био „програм“ ван програма. Нисам то учинио, али су му, док је ишао ка излазу, један за другим сви стезали руку.

После тога сустигао сам, случајно, др Константиновића, који је из мог kraja, и узгред му рекао:

– Јесте ли видели како се организују говори?!

– Случајно сам ја ту идеју дао, а не ви! – одговорио ми је скоро љутито, да сам се ја мало збунио, и невероватно изненадио, не очекујући од једне личности таквог темперамента овакву реакцију.

– Пардон, није реч о идеји, али ако је и о томе реч, мени је владика Дамаскин, који је седео до вас, рекао да баш није могао да ми упути питање за мишљење да ли треба поздравити Мачека „због комшије“, мислећи, очигледно притом на вас. Ви се сигурно сећате да ме је он ословио? Пошто

је крио од вас, мислио сам да је то „поповска“, његова идеја о којој није имало смисла да с вами дискутује, с обзиром да сте и ви део владе. И кад сам га после наговарао да он буде тај који ће поздравити Мачека, рекао ми је: „Ја сам само дао идеју да га треба поздравити, али нисам ни помислио да га ја поздрављам“. Међутим, моје је уверење било да и то не говори искрено, већ га је било, ваљда, срамота од других владика, да не помисле да сам себе гура.

– Е, овако је како сам вам ја рекао. Ја сам казао Дамаскину да би га требало поздравити.

– Молим, ја сам само говорио о „организацији“; и, чини ми се, да сам заиста сам то извео. Ово вам кажем не да се бе похвалим, него да вам покажем како наши архијереји не умеју да осете ситуацију, и шта све човек треба да учини да их увери чак и кад су у питању њихова властита добра.

– Молим, молим, само овако је као што ја кажем.

– Морам рећи архијерејима да сте ви дали идеју, а чија је „организација“ и како је она текла, то они најбоље сами знају, од викара до Патријарха.

– Није то потребно, није то потребно?!

– Како није!? Говоримо о историјској истини... Морам, морам свима рећи.

И рекао сам, али само једном, или двојици, оним најбеззначајнијим. У ствари, ниједном архијереју, већ поповима. Јако ценим овог човека, он је један од оних мојих завичајника којима се ја поносим и увек ми је мило кад га сртнем. Зато ми је жао што је овај наш данашњи „дијалог“ оставио, бар у мени, нешто чега човек не воли да се сећа. Чудим се како да једна таква памет није могла да осети обе стране медаље, ако се тако може рећи, – медаље која има два истоветна лица.

Кад је Патријарх пролазио из кафецимера у свој кабинет, био је веома расположен, имао раскопчану свечану одору, мало забачену белу камилавку, леву руку у цепу, а у устима цигарету, није носио палицу, корачао је снажно и кретао се брзо – сав је сијао.

– Сад сам заслужио две „богородице!“ – рекао сам му, док се он задовољно смешио на мене, мислећи при том на оно што сам данас „организовао“ и на неке иконице које он дели деци, па је и мени обећао за неку децу чији су ме родитељи молили да потражим.

– Заслужио си. Фино је било. Иако сам „ћорав“ видео сам ја кроз ове моје ћозлуке све шта ти радиш, како пијеш, пијеш... ови моји јунаци...

Не знам на кога је мислио, кад је употребио ову нимало пастирску реч иако је у питању „стока“, али осетих да просто побеже да не би рекао и нешто горе. Тек кад стиже до врата, окрете се и довикну:

– Па дођи!... И поздрави све у „Политици“!...

Београд, 31. децембар 1939. године

Обратио сам се телефоном скопском митрополиту г. Јосифу, потпредседнику Синода, и замолио га да ми омогући пријем код Патријарха Гаврила. Рекао сам му да желим да чујем од Патријарха шта мисли о случају охридско-битољског епископа г. Платона, односно о говору који је одржао у битољској цркви нападајући жичког епископа г. др Николаја. Митрополит г. Јосиф обећао ми је врло љубазно да ће покушати да ми издејствује пријем или ме је одмах замолио да не објављујем свој разговор с Патријархом. „Можете саопштити редакцији, да она буде информисана, а што се тиче писања, оставите то, доста је било, и ми водимо о том случају рачуна, и нешто ћемо учинити. Ја мислим да је уопште доста у јавности о томе говорено. Јер, ово почиње да гађа списку православну цркву, а не Платона и др Николаја. Дакле, замолите редакцију да више не пише о томе, а ја ћу говорити с Патријархом за ваш пријем. Дођите тачно у попла четири“.

Иако ме је Патријарх скоро увек љубазно дочекивао и примао раније, кадгод сам желео званичан пријем, морао сам дugo да чекам и обично до тог пријема није долазило онда кад сам ја желео, него кад је кабинет налазио за сходно. Овога пута било је другачије. Дошао сам у Патријаршију нешто после попла четири. Пред кабинетом скопског митрополита г. Јосифа дочекао ме је његов момак и одмах ме упитао где сам. Али, брзо се тргао и покушао да ме увери да се он лично интересује за мене не митрополит. Правио сам се да не осећам његову несмотреност. Питао сам га има ли кога код митрополита, а он је одговорио да има, али да ништа не смета да и ја уђем! „Ви знate да митрополит воли с вама да

разговара. Ево, сад ћу ја да му кажем“. Митрополит ме је, заиста, и раније увек радо примао, али сам и код њега често чекао по сат два на пријем. Зато сам сада био изненађен овом великом љубазношћу.

Служитељ је ушао код митрополита и одмах затим отворио врата и позвао ме унутра. Код њега је била она ста-ра госпођица – Даринка Николић, из Друштва „Мајке Јевросиме“. Митрополит ме је понудио да седнем и продужио са њом да разговара. „Идите сами код њега, одрешиће вам кесу, нека одреши, он има више паре него ја. Ту је у ходнику“ – говорио је митрополит госпођици Николић. Видео сам да се односило на Патријарха, али нисам у почетку разумео откуд митрополит баш зна где се Патријарх налази у том тренутку. Међутим, неколико минута затим било ми је јасно. Патријарх ме је већ подуже чекао у ходнику пред својим апартманима у суседном крилу Патријаршије, и чим је био обавештен да сам дошао, појавио се код митрополита као случајно. Пришао је митрополиту и руковао се, а онда се обратио мени и упитао ме: „Ене, шта ћеш ти овде?!“ Одговорио сам: „Мислим да вам је господин митрополит саопштио моју жељу и молбу. Због тога сам и дошао. И врло добро што сте овако случајно нашли. Моћи ћемо више да разговарамо овде“. Патријарх је једно време ћутао. Сео је на моју фотељу и гледао некуд устрани. А онда је додао: „Шта имамо ми да разговарамо“. „Ваша светости“ – продужио сам ја – ако смем да вас питам, шта мислите Ви о овом случају епископа Платона? Патријарх је ћутао још неко време, а онда је додао: „ево ти Јосифа, он зна боље да говори.“ „Ја не мислим да о томе пишем, ако ви не допустите, или боље желим да пишем само оно што не би сметало ни вама ни Цркви. Било би добро, ипак, да нешто кажете. Као што и сами знате, говор епископа Платона био је ових дана предмет живих коментара и у штампи и у народу.“ Умешао се онда Јосиф: „Ама, пишите просто да ће свети Синод предузети потребне кораке одмах после Божића. Образоваће комисију и видеће ко је крив. Ми имамо већ једно извесно незванично обавештење о томе говору. У оном малом размаку времена, откад је изашла г-џа Николић, па док није дошао патријарх, митрополит Јосиф ми је набрзину испричао да је он пре дана два био у манастиру Матки на некој свечаности и да му је та-

мо бан Вардарске бановине рекао да има извештај из Битоља од управника града шта је Платон говорио. А то што је говорио врло је неповољно по др Николаја, али сметати може само Платону. Јосиф му је потражио тај извештај, али је бан одбио да га званично да, јер се, вели, плаши да му се не пребаци да он на тај начин ствара још дубљи јаз између Патријарха и др Николаја. А онда га је бан упитао, у поверењу, да то није само Патријаршија уделила да Платон тако говори. Јосиф се револтирао и одбио овакву претпоставку, па је замолио бана да му да само препис тога извештаја из Битоља без оверавања. Бан му је дао тај препис и он га је однео Синоду и прочитао. Јосиф је само додао да је чуо од бана како је Платон донекле био и изазван, јер су др Николаја људи неки наговарали, неки његов рођак који је тамо на служби, и професори неки били припремили демонстрације против Платона, па су му чак спремали и лупање у канте. Иначе, Јосиф је одмах додао да Платон треба да одговара на један такав говор и да није требало тако да говори.

– Ама, слушај човече, обратио ми се после тога Патријарх. Нема тога человека – је ли Јосифе? У овој земљи, ни грађанина, ни свештеног лица који ће одобрити Платонове речи у односу на др Николаја. Па зар се он борио двадесет година за руске емигранте и за Русију, а сада да му кажу да је против Русије. Само има једна ствар, ја сад могу то да вам кажем, нисмо ни ми предлагали Платона, ни за владику нити за Бања Луку. Ако ћете истину да знate, њега је прво предложио др Николај, у своје време, а после на другом гласању прихватио га је и Варнава. И ако би се то потерало, има архијереја који тврде да је његов избор био уопште неправilan. Фалсификован је један глас. али, о томе сад не треба говорити. Што се тиче његовог одласка у Бања Луку, ја вам дајем своју часну реч да појма нисам имао да ће да жељи Бања Луку, све док није дошао у Сабор и сам изјавио. Штавише, био сам том његовом жељом изненађен, као и многи други архијереји. Пред седницу он је био код мене, а ја сам му саветовао да иде у Штип, али је он рекао да неће. Кад је истерао своју кандидацију за Бања Луку гласови су се били толико поделили да се морало поново гласати, и тек је једва на поновно гласање прошао.

– Ваша Светости, ја говорим овога пута и као глас публике, паству. Сматра се да би ту ствар требало што пре и што брже ликвидирати. Ви сте свакако, чули шта мисле Бањалучани о доласку Платонову, а о томе је ономад писало и у новинама.

– Да, чуо сам, и ми ћемо предузети кораке одмах сада после божићних празника. Само, кажем вам, ништа ја нисам крив за тај његов одговор.

Не могу ја Платону завезати уста...

А онда је зађутао па, мањнуши нервозно руком, додао:

– Шта могу ја, ако сам Патријарх, ипак ми не долази наитија светог Духа да ми каже шта ће који епископ говорити, а најмање шта ће Платон говорити. Видите да се све распојасало и у држави, не зна се ко је ко, и ко је шта, па је тако и у цркви. Ја чиним све што могу, али нисам ни ја свемогући.

– Ама и Григорије није требало баш да удара на оно-лика звона. Иначе, као идеја, то је добро што је он покренуо то питање. Јер, треба да се рашчисте у цркви извесне ствари. То је и за нас боље. Треба да се извесни непокорни елементи у цркви зауздају. Григорије није рђав човек, и ја му ве-рујем...

Ово је говорио митрополит Јосиф, а ја сам га у једном тренутку прекинуо:

– Високопреосвећени, ви, свакако, а верујем и Његова Светост, не сумњате у добре намере господина Божовића. Он је и националан и исправан човек, али ћете разумети да њега, који је цео свој живот посветио Југу и цркви, боле та-кве речи, које је изговорио епископ Платон.

Патријарх је рекао:

– Тачно је то, само је несрећа што његово писање свет другачије тумачи. А што се тиче мога случаја са др Николајем, Платона са др Николајем, то је пролазна ствар. Па зар се не сећате шта је све радио Шарић са Степинцем и све се најзад стишпало. Ми ћемо се разумети...

– Много се замера Патријаршији због свештеника Сретеновића кога је црквени суд осудио.

Патријарх је скочио:

– Ево, нека ти каже Јосиф, ја сам Сретеновића примио и саветовао га као сина да пође једном правим путем, да не

прави глупости, а он је, међутим, и после тога продужио да ради којешта. И све ове крвице за које је осуђен настале су после тога састанка. Ако би ми испитивали његове раније крвице, што је ишао по Босни без допуштења и томе слично, то би било много теже. Уосталом, у Великом црквеном суду седе људи који су били на тој тамо његовој страни, седи и Доситеј, па нека му он пресуди. Ја сам и црквеном суду рекао: „судите само по закону, па ма ко то био, не обазирите се ни на кога, па ни на мене“. Видите, молим вас, повисио је поново глас Патријарх – говоре да је Сртенојић осуђен због тога што је водио конкордатску борбу а ја вам кажем доћи ће време када ће цела та конкордатска борба изгледати другачија. Историја је та која ће казати своју реч. Видеће се ко је покренуо питање Конкордата, ко се први борио против Конкордата.

– Мени је, Ваша Светости, познато да сте ви први добили тачне информације о Конкордату и о томе говорили у своје време у Сабору...

– Па то вам кажем, видеће се јаднога дана, дај Боже, само здравља.

У једном тренутку ја сам покушао да кажем Патријарху о извесним гласовима које се преносе и о одласку епископа Николаја Јокановића с Цетиња у Mostar. Међутим, Патријарх ме је прекинуо и рекао Јосифу да су му писали из Mostара и молили га да што пре дође ако је могућно још пре хиротонисања. Наравно да сам ја после тога ућутао.

– Он је њихов Херцеговац, па нека се тамо носи с њима – рекао је Патријарх, дајући ми до знања, на један заобијазан начин, да не треба обраћати пажњу на гласове који говоре о некоме негодовању према овом избору.

После тога патријарх ме је одвео у свој кабинет и поклонио ми неколико старих дрвених крстића и иконица, које ми је обећао још на Ријеци за моју и Љубину колекцију. При разстанку пожелео ми је срећне празнике и замолио ме да испоручим његов благослов и свима његовим осталим поznаницима у редакцији „Политике“.

Отишао сам поново код митрополита Јосифа и разговарао још неко време с њим. Он је том приликом рекао да је његова жеља била увек да дође до помирења између др Николаја и Патријарха, да су они на томе много пута радили.

Па и овај избор Валеријана Прибићевића био је једна врста нашег приближавања др Николају. А што се тиче Платона, он је добио епархију баш као Николајев човек. Јер, познато је да је Платон био велики пријатељ са др Николајем, др Николај није излазио из патријаршијске штампарије у Карловцима, када је у њој био управник Платон. А што су се сад посвађали томе ми нисмо криви.

Онда ми је митрополит испричao да је Платон писао нека писма епископима пре заседања овог последњег Сабора и у њима молио епископе да гласају за њега у Сабору у погледу бањалучке епархије. Нисам разумео шта је у тим писмима писано, али сам добио утисак, да је ту било нешто са чим се патријаршија не слаже.

– Господине Митрополите, ми смо увек отворено разговарали, допустите да вам упутим једно специјално питање. Ви ми нећете замерити. Ви ми стално говорите да радите на том помирењу између Патријарха и др Николаја. А откуд се уврежило мишљење да сте баш ви тај који сметате том помирењу. Има људи који верују да је и ово, допустите да се тако изразим, ваше масло, што је Платон овако говорио у Битољу и што је уопште правио те глупости у охридско-битољској епархији. Извесни људи мисле да је вами стало било да се Платон компромитује баш као бивши пријатељ др Николаја, да се завади са др Николајем и тако даље.

Митрополит је побледео, први пут откада га ја знам, показао је нервозу и неким промуклим, дубоким гласом, одговорио:

– То није истина! Бог ми је сведок. Увек сам радио само на томе да се измире. Ево, питајте баш владику др Јовану да ли сам ја казао у Сабору: „Па докле ћете ви, господо, тако? Једни ме оптужују, мислио сам на Платона, да радим за др Николаја, други ме оптужују, да радим за Патријарха. Зашто се једном не измирите па да гледамо преча посла... И ево, да вам кажем, баш нешто што иначе нисам мислио да вам кажем. Јуче је овде код мене био архимандрит др Јустин Поповић. Ви знате да је он и главом и брадом Николајев човек. Ја сам се зачудио кад је дошао, иначе, никад није долазио. Разговарао сам с њим о општим стварима и у томе је напуштао Патријарх, баш овако случајно, као сада ви. Патријарх се држи страшно поносито понекад. Скоро га није ни погле-

дао, али кад му је архимандрит Јустин пришао руци он се мало откравио. А видите да мени није стало до тога измирења ја бих казао Јустину, извини молим те, и остао бих сам са Патријархом.

Из онога што ми је о овом сусрету Патријарховом са др Јустином митрополит Јосиф рекао, добио сам утисак да је Јосиф и овај сусрет некако удесио. Хтео је, изгледа, да се Патријарх састане с Јустином, али да то не изгледа званично већ случајно.

Општи утисак из овог мога разговора с Патријархом и Јосифом био би овај: није им пријатно да се говори о расцепу у Цркви, али воле што је покренуто питање Платоново, па ми се чак чини да мисле да ће иза овога питања доћи на ред и неко друго питање. На пример, питање др Николаја, али тако да тужилац буде Платон. Из разговора с Јосифом добио сам утисак да се сматра да је Платон завршио своју каријеру и да ће морати да иде у пензију, али пре тога да ће се помоћу тога његовог случаја рапчиштити још неке ствари.

Београд, 3. фебруар 1940.

Синоћ сам био код митрополита Јосифа због Окружнице коју је Патријарх упутио архијерејским намесницима, односно свештенству поводом политичких догађаја у земљи и на страни. Затекао сам тамо и Патријарха. Био је ту и архијерејски намесник из Скопља, прота Пешић.

Питао сам Патријарха шта ће бити с Платоном. Он ми је одговорио да према саслушањима, која је донео владика Нектарије, „не стоји“ да је Платон говорио да је Николај јеретик, а сем тога и други искази нису онакви као што се тврдило у новинама. Ипак, Платонова ствар возиће се још дugo. Уосталом, то и мора, јер је његов указ задржан у Двору.

– Приписују Платону да је у вези и са мном и Јосифом, да смо га ми наговарали да нападне Николаја. То није тачно. Ако хоћете да знate, он у овим својим саслушањима напада и нас, да нисмо желели да га помогнемо у неким стварима у вези с Николајем. Платон је тврдио, то је сада утврђено, да је Николај био против Русије, а ми овде знамо да је Николај био за Русију. Мени је мило што је утврђено да оно што је Платон говорио о јереси није било упућено Николају већ је

имало општи смисао. Јер, знате, да се то односило на Николаја, лупио би он прво нас, по глави. Свет би се питао: па како сте ви тог јеретика трпели међу собом двадесет година? Требало је да Платон буде владика још пре тридесет година а није то био само зато што је био тако лудија, воли да каже. Усталом, све што он сада говори против Николаја писао је он то по новинама још пре толико година, кад је било реч да Николај постане владика. Он замера Николају да нема факултета, па нема факултета ни др Јован. Они, ако нису свршили наш богословски факултет, свршили су нашу богословију.

— А, Платону замерају да није био најкоректнији за време последње окупације! — кажем ја.

— Па знаш у чему је та његова кривица? — каже Јосиф. Написао је покојном митрополиту Димитрију отворену карту у којој је рекао: „Шта се млатите тамо по Француској, што не дођете овамо да се измирите с овим људима (Аустријанцима)?“

— Ама, брате, ако ћемо тако, има и на другим странама таквих људи који су сумњиви из времена окупације. Милош Лесковац, обесио је девет Црногораца, па је после посетио генералног шефа полиције за целу Босну и Херцеговину. Црногорци су га после рата тукли, а он је сада сила у Сарајеву, потпредседник општине. Па Воја Вељковић био је овде сила за време Аустријанаца, а како је после лепо пролазио кад су дошли наши. Има их пуно таквих — каже Патријарх. Ја сам то казао и министру правде др Л. Марковићу.

Београд, 1. март 1940.

Разговарао сам са протом др Стеваном Димитријевићем и он ми рече да је предузета акција да се измире патријарх Гаврило и др Николај Велимировић. Истога дана нашао самprotoђакона Саборне цркве Угљешу Јелића и разговарао о томе с њим. Он ми је испричао да је protа Димитријевић покренуо то питање на ручку у Патријаршији, који је приређен на дан славе Патријаршијске капеле (Симеон Мироточиви). Он је о томе разговарао с неким свештеницима и сложили су се да Савез удружења епархијских позове званично Николаја, с тим да им Патријарх потпише тај позив. Прота Димитријевић је после тога био код Патријарха и до-

био сагласност а онда је дошао код њега Угљеша и тражио да он приволи представнике савеза, проту Магазиновића, Исаковића и још неке. „Ја сам морао да пристанем. Али сам одмах рекао да од тога неће бити ништа, ако се пре тога не среде извесне важне ствари“ – каже Угљеша. Позив који савез треба да упути Николају није да дође Патријарху лично на подворење, већ у Београд, да одржи проповед на Недељи православља, а онда да се ту сртне с Патријархом.

Истога дана прота Димитријевић је сишао у Краљеву. На дан 29. увече, ја сам био код митрополита Јосифа и саветовао му да Патријарх напише лично писмо Николају и позове га да одржи проповед. Јосиф ми је рекао да и он сам мисли, као већина патријархових пријатеља, да Патријарх то не треба да ради јер се доста понижавао раније. Испричао ми је да је он 1938. (?) ишао код Николаја и покушао да га наговори да дође у Београд, али овај је то одбио. Рекао ми је да смо ми свршили Мартин посао, а Маријин нисмо могли (По Библији: Марта је кувала ручак, Марија је слушала Христа). После тога ишао је владика Рајић у Краљево да позове Николаја, али га овај није примио. Уочи прославе на Косову, Патријарх је послao доктора Јована, нишког епископа, са писмом да га позове на Косово. Николај је исмејао Јована. Рекао му је: „Ти, Јоване, отслужи данас службу, а ја имам нешто посла у Врњачкој Бањи“, и дунуо те се провоцао по Бањи, а Јована оставио да служи службу место њега. И ништа опет није било. Нити је дошао на Косово, нити је одговорио на писмо. Међутим, стално виче како он нема ништа против Гавре. На против, кога онда има?!... Ево, Патријарх је сада довео за намесника његовог човека, Косту Луковића, па је довео за старешину Саборне цркве Душана Васића. То је у своје време, између осталог, тражио Николај да се испуни, па да он дође. Помиње стално народ, како треба народ задовољити, онај народ који је страдао за време конкордата. Па ми на томе радимо колико можемо. Нека дође овде па ћемо гледати заједно што се може.

Прво да вам кажем, Патријарх је увек за то да се измире. Ја, међутим, мислим да треба да се измире, али не да се Патријарх понижава. Баш ту скоро рекао ми је да то већ треба некако да се среди, а ја сам му предложио да он оде постима у Каленић, а Николај у Љубостињу, па нека се састану

тамо на граници својих епархија. Нека седе тамо седам дана, па ако хоће нека поразбијају себи главе.

Ипак ја мислим да би требало да Патријарх напише још једно писмо Николају и позове га на Недељу православља. Знате ли Ви шта је митрополит Доситеј обећавао све народу, како се држао за време конкордатске борбе са народом, па је у једном тренутку, да би сачувао целину цркве пришао Патријарху Гаврилу, пољубио му папучу и ишао са њим по Црној Гори. У тим данима он је био раван по угледу, па можда и по положају, Патријарху Гаврилу. Био је противкандидат приликом избора новог Патријарха, био је до избора заменик Патријарха Варнаве, био је вођа побуњеног православног народа због неправедног конкордата, ипак је оставио Николаја и пришао новоизабраном поглавару цркве. Да није он онда дошао Патријарху, већ остао са Николајем, ко зна шта би било до сада. Доситеј је онда народ осуђивао а осуђује га још, али ко зна да једног дана неће бити то његов највећи и најреалнији тест с обзиром на целину цркве. „Онда сам му испричao како је покојни краљ Александар, који је знао да Григорије Божовић не мирише 7. јануар, једном на хигијенској изложби оставило све па просто ухватио Божовића за руку да би са њим разговарао и придобио га за себе. Знао је шта Божовић значи у Македонији и уопште у нашем народу. А он, краљ, није сматрао то за понижење. „Тако и Патријарх треба понегде и да поклекне на мањим стварима, да би успео на општим. Само за тренутак то би изгледало неко понижавање, после тога слика би била другачија. Ко зна да ли би после тога Николај имао тај углед који данас има, а срpsка православна црква добила би много, нарочито у односу на друге вере које се радују данашњој неслози архијереја Српске православне цркве.“

Изгледа да су моје речи имале дејства на Јосифа. Он ме просто пријатељски најурио, да ми не би одговарао даље јер није изгледа ни имао више шта да одговори.

„Ви ћете бити велики владика ако измирите Патријарха и Николаја. Ви то треба да учините. Стар сте већ човек и шта нама друго треба него да учините још једно велико дело за цркву и народ. Саветујте Патријарху да напише писмо.“

„Лукави сте ви Чачани. Хајде тамо враг ти матери“ – насмејао се митрополит и позвао неког свог земљака, које-

га сам ја био „истерао“ у ходник док сам са митрополитом разговарао.

Разговарао сам с Григоријем Божовићем и испричао му шта сам рекао митрополиту Јосифу и шта ми је он одговорио. Григорије ми каже: „Иди код патријарха и саветуј му да објави помен краљу Александру на Опленцу и да позове све владике па и Николаја, а после одатле са свима владика-ма да оде у Жичу да одржи беседу Светом Сави. Ја се примам да са Николајем удесим ствар да он са Опленца оде хитно у Краљево и са народом, са прангијама, коњицом и барјацима дочека Патријарха и архијереје и одведе у Жичу. То ће бити једна национална манифестација. А ако Николај одбије да дође на Опленец ја ћу написати чланак и објаснити се са њим, Николајем. Могу да издаду и једну посланицу из Жиче или са Опленца, али да не буде поповска, већ патријотска.

Београд, 2. март 1940. године

Разговарао сам данас пре подне са Угљешом Јелићем, протођаконом Саборне цркве. Причао ми је да је био са осталим представницима савеза анархиских удружења код Патријарха. Између осталих био је Душан Васић. Саопштили су Патријарху да хоће да позову Николаја на „Недељу православља.“ Патријарх је примио ту идеју благонаклоно, али им је после говорио шта је он све примио да се „Николај опамети“ и дође у Сабор. Чак им је читao и писмо које је владика Јован био однео као позив Николају да дође на Косово. Патријарх је толико говорио да они нису могли ништа да кажу. Рекао им је да то пошаљу Николају што су написали, а он ће претходно потписати, али су му они одговорили да ће лично однети позив. Патријарх се и с тим сложио. Угљеша после каже да му је врло тешко да иде због тога код Николаја, плаши се просто погледа Николајева. Сумња да ће Николај примити и сам мисли да Николај не треба да прими позив. Његов долазак треба да буде свечан, јер би на тај начин били задовољни и они који су се борили уз Николаја против конкордата.

Ја сам му после напоменуо да му је др Војислав Јањић рекао данас у књижари Геце Коне да је и он мишљења да Николај треба да дође, јер је Гаврило учинио све што је

могао да учини, да задовољи Николаја. Угљеша ми на то одговори:

„Воју ми више не сматрамо за борца, он хоће да седи на две столице. Николај га одгурнуо од себе, а код Патријарха не може да се пласира. Баш нам је Патријарх рекао: „Воја је добар човек, али ја знам да не треба много узимати озбиљно, оно што он говори и ради“.

После ми Угљеша говорио да је и он мишљења да треба да се среде прилике, да се измире Патријарх и Николај, али с обзиром да Николај има народ са собом, да се измире као раван с равним.

Поменуо сам му идеју коју ми је Григорије дао јуче, молећи ме да је кажем и Патријарху. Он ми је одговорио да је он већ говорио нешто слично с митрополитом Јосифом када је последњи пут био код њега, али се Јосиф изговарао да не може то да буде – јер нема никаквог празника до Сабора који би се могао искористити за један састанак на Опленцу.

Гонио ме је Угљеша после да одем код Патријарха и да му саопштим Григоријеву идеју. Допала му се. Ја сам отишao не баш с нарочитом вољом, али нисам могао доћи до Патријарха.

Угљеша ми је рекао да ће депутатија Савеза ићи у понедељак или уторак у Жичу.

Београд, 2. март 1940.

Саопштио сам Григорију мој разговор с Платоном. Он ми је рекао да сам тачно изјавио да би он све Платонове грешке прећутао само да није био у питању Гиздaviћ, за кога мисли да је опљачкао манастир св. Наум. Рекао ми је да то још једном саопштим Платону или да му пишем. Молио ме је да му кажем да је и Мирко Павловић један од људи које он треба што пре да уклони.

Григорије ми није одговорио да ли би се он, евентуално, састао са Платоном, али му је било мило што је Платон ипак показао извесну попустљивост и био готов да призна извесне грешке својих потчињених.

Напомињем да сам ја Григорију мало „цензурисао“ свој разговор с Платоном и говорио му само оно што би могло да ствари стипша.

Београд, 2. март 1940. године

Ушао сам у секретаријат Патријарховог кабинета, управо кабинета његовог шефа. Хтео сам, по обичају, да свратим прво код шефа кабинета Душана Дожића, али су ми скренули пажњу да има неког код њега. Ја сам ипак отворио врата и видео неког студента да стоји поред шефа, а десно је промакао владика Платон, Душан ме је погледао и рекао ми очима да не може моментално да ме прими, пошто је ту владика. Очигледно бојао се мога сусрета са владиком, с обзиром да сам ја из „Политике“. Мало касније појавио сам се поново на вратима с професором Рад. Меденицом који је та-кође чекао на пријем, и дао Душану очима знак да би требало да нас позове унутра „на по једну ракију“. Душан је то прихватио. Владика је устао:

– Ево, ово је тај злогласни Синиша, владико, што пише о нама по „Политици“.

– Знам ја г. Пауновића.

– Па није он Глигорије да га тако представљаш владици – рекао је у шали Меденица.

Мало по мало, и прешли смо на владичин случај.

– Моје је уверење, владико, да Григорије не би никада написао о вама оно да није био посреди старешина св. Наума – Гизданић. О томе Гизданићу круже врло рђави гласови. Каже се да је упропастио св. Наум, да је незгодан човек уопште.

– Молим вас, ако је реч о Гизданићу који је био у Грачаници – ја се онда не чудим што вас је напао Григорије – упао је скоро бесан Меденица. Тога треба најурити одмах. Ја се у те ствари не мешам, али треба само да видите шта је радио онај његов брат у Јерези, па како се тај архимандрит понаша према људима кад дођу у манастир.

– Ја не знам да ли је он што украва, али да је материјалиста, то сам убеђен. Али ја не могу сад њега да уклоним на један Григоријев чланак. Ја Григорија добро и не познајем. Кад је био жив Варнава, он му је рекао да му је мило што сам

изабран, и после тога видео сам га неколико пута. Мислим да је он алкохоличар и кад пије, напише по туђој глави. То њега бушка Николај.

– То није тачно. Григорије се врло ретко виђа с Николајем и не одржава никакве нарочите везе. Све је то он писао што је хтео да спасе св. Наум од Гиздавића и Битољ од Мирка Павловића, бившег намесника, који тргује само вашим фотографијама. Григорије ако има што против вас не би написао баш зато што сте ви владика. Ради добра цркве. Али је морао кад ви нисте хтели да се спасете тих сумњивих људи.

– Па добро, дајте ми ви некога за св. Наум, ја ћу га суutra довести.

– Молим вас, тај Гиздавић је мени причао да му је један владика – правио је алузије на Николаја – тражио 50.000 динара, па кад му он није дао, почeo је да бесни.

– Не, 50.000, него 100.000 динара – упао је Платон, али нисам знао да ли понавља Гиздавићеве речи или и он то тврди.

– Ако је Николај и тражио, тражио је сигурно за Жичу – кажем ја. Лично Николај нема новаца.

– Е, то ви не знате – каже Платон.

– Ја мислим да сте ви све те ствари могли да свршите и рашчистите с Григоријем и Николајем.

– Како да рашчистим кад Николај мисли да је мени стало до охридско-битољске епархије, а међутим мене је тамо послao Сабор. Ја сам, иако ми је добро у Битољу тражио, Бања Луку, само да мир буде у цркви, а они су ми и то оне-могућили. Ви не знате шта Николајев сестрић, који је у Битољу, ради мени тамо. Они пишу песме против мене, нека калуђерица тамо врбује попове да не помињу у служби моје име, већ Николајево итд. Могу ли ја то да трпим? Нападају ме, ја морам да се брамим. Није тачно да мене народ тамо не воли. Напротив, они мисле да сам ја један добар владика чистих руку итд. Ово што Николај ради и што Григорије пише, то иде само на штету цркве. Ето, молим вас, сад о Божићу честита ми празник професор Венков из Софије. Зашто? Мило Бугарима што се ми свађамо.

– Требало би да ви лично некако уредите односе с Николајем и Григоријем.

– Мени је тешко, ја сам помишљао да тужим и Григорија, али за добро цркве и мирољубља ја сам готов и да попустим, само не желим да се понижавам. Ако ви можете некако то да удесите, да се моје достојанство епископа сачува, и да се те ствари смире, ја сам готов. Дајем вам одрешене руке.

Београд, 5. март 1940. године

Био сам данас кодprotoјереја Ставрофора Николе Јосића, бившег архијерејског намесника за време патријарха Варнаве, који је пре неки дан постављен краљевим указом за врховног инспектора ратничких гробља. Он ми прича.

– Чим си ти објавио онај чланак у „Политици“ да сам постављен у Министарству правде патријарх ме позвао код себе. Одем тамо, а он сав жут и уздрхтао почeo да виче на мене:

– Ко је смео тебе да постави без моје сагласности?! Члан 20. је јасан. Ја ћу да обарам, не може то тако. Јеси ли ти молио за то место?

Молбу нисам писао, али сам молио.

– Ја ћу тебе да оптужим.

И онда дуну у други салон.

Ја заустих да му нешто кажем, али се он не поврати. Постајах мало па изађох.

Међутим, он је причао како ме је избацио из кабинета!

Угљеша Јелић причао је мени да је Патријарх рекао члановима Савеза који су били дошли ради одласка код Николаја, да ће да оптужи Јосића.

Београд, 5. март 1940. год.

Јутрос сам био код митрополита Јосифа.

– Шта хоћеш – дочекао ме је по обичају.

– Тражим вас већ три дана, увек сте на седницама Синода.

– Па да, ми радимо, не базамо.

– Има ли чега новог?

– Има, отишли су сви твоји једномишљеници код Николаја да га зову на Недељу православља, а он, шерет, осетио то, па заказао у исти дан неки богомољачки скуп.

– Има ли што за писање?

– Има. Био сам код Вењамина у Пожаревцу да му видим тај епархијски дворац што зида. Правио му је планове Коруновић, започео једну толику зграду да је чудо божје. Иста је као патријаршијски двор у Карловцима и већа. Довоје је до крова, а сада не зна куд ће даље без паре. Тражи од нас 3.000.000 од ових паре које нам је држава доделила на име накнаде. Писао ми је, писао. Ја му нисам одговарао, него одох да видим лично. Не знам шта му то треба у оној паланци. Направио неке рупе као на арнаутским кулама, велики улаз као да ће сваког дана имати свечана примања. А највиша личност тамо је српски начелник и кмет. Смешан човек. Сем тога, направио зграду на врло незгодном месту. Сваког часа пишти му воз за ушима. Зграду окружује она пруга што иде за Кучево. Досад је потрошио милион и две ста хиљада динара, каже, али ја мислим више. Шта ће чинити, не знам. Од нас новац не може добити. Иако он настојава на томе, тврдећи да су његови манастири дали највише разлога за накнаду. Ја му кажем да та накнада није појединачна, него општа.

После ми је митрополит причао о наследницима поконјног Варнаве.

– Молим те лепо, ево и ови Варнавини наследници, мада по закону немају право на аваизман, ја сам ономад једнојени рекао да ће добити аваизман пошто ју је суд огласио за законита наследника. И да ћемо свима које су огласили за наследнике – трећину дати. Међутим, они узели неке адвокате, луд свет. Ја им кажем да се батале тога посла са адвокатима и да све то сврше с нама. Јер ствар је у нашим рукама. Ми можемо да возамо ако хоћемо педесет година. И ко ће изгубити, они. Можда ћемо и ми нешто изгубити, јер ми се чини да се наш и њихов адвокат споразумеше, па ће сад да нас полако санкају и музу.

Испричао ми је затим један свој доживљај из конкордачке борбе.

– Враћам се ја од своје сестре увече. На трамвајској станици чекам подуже трамвај, кад одједном иду два пијана сельака и право к мени: „Благослови попе!“ – кажу они и љуљају се. „Бог вас благословио“ – одговарам ја, а некако ми није топло око срца. Баш тих дана појавила се она карикату-

ра на којој ја нешто шапућем патријарху Гаврилу. Гаврило у жандармском оделу, а ја у сељачком. Мислим ови ме познали па ће бити белаја.

Срећом они прођоше. Ја одахнух и повукох се мало у мрак. Кад, не лези враже, они се повратише. Гледају ме обожица. Да бих некако поправио ситуацију, питам их: „А одакле сте ви, браћо?“ „Ја из Далмације“ – каже један. „А ја из Топлице“ – додаје други.

У себи мислим: Лепо друштво, ко вас састави...!

Наједном ће ти онај Далматинац:

– А је ли, попе, имаш ли ти код себе неку од оних слика где су нацртали патријарха? – „Шта ћу сад да од бога наћем?“ – мислим у себи, па онда: „Ја немам, али има код Патријарха и Корошеца на цакове“.

Они осетише да их завитлавам и таман се спремише да ми нешто одговоре, а срећом, трамвај стиже и ја утекох.

Причам после то Патријарху, а он се љути што сам тако одговорио.

– А што, па ти си вальда, наредио да се покуне из вароши да те не брукају, а Корошец их има јер их он растура.

Београд, 8. март 1940. године

Вечерас сам срео случајно на Теразијама тузланског епископа Нектарија и нишког Јована. Чим су ме приметили, љубазно су ме позвали у своје друштво.

– Где си ти, Синиша, ја био у Софији, а ти се не интесујеш! – каже ми симпатични Нектарије.

– Стално сте на синодским седницама. Хтео сам мало и код Патријарха да му испоручим неку поруку Григорија Божовића у вези с Николајем Велимировићем. Него, ево вам ова два писма која су стигла редакцији, једно се односи на неке неправилности у вашој епархији, друго на Београд. Прочитајте их, то вам шаље Григорије. Больје, мислим да ви то решите, него да о томе, евентуално, наш лист расправља. А ово писмо које је неки судија из Сомбора упутио министру Велизару Јанковићу, поводом збора који су заказали Хрвати у Суботици, молим, покажите Патријарху. Прочитајте га, наравно, прво ви... Па, како сте се провели у Бугарској, у Софији!

– Лепо, брате! Они умеју боље да организују дочеке него ми...

– Больe, бољe! – сложио се владика Јован.

– Разговарали смо о штампању богослужбених књига, и сложили се да штампамо пола код нас, пола код њих! – вели Нектарије. Били смо иначе и код Цара, код краља Бориса. Дочекао нас је лепо. Били смо само ја, новосадски Иринеј Ђирић и Борис. Остали смо читав сат. Борис се интересовао о нашој земљи. Питао за Херцеговину и Црну Гору. Помињао краља Александра. Онда свога оца... Види се да је врло верзиран и да жели да буде још верзирањи. Говорили смо пола српски пола бугарски, уколико нисмо могли да се споразумемо својим језицима, помагали смо се немачким... Одликовао ме је орденом за грађанске заслуге првог реда, а Иринеја Ђирића, који је имао већ тај орден, даривао је једном сликом. Краљева је жеља била да га посетимо, како кажу Бугари „по вишето желаније“.

– Какав је ваш утисак о краљу Борису? У Бугарској и код нас бије глас да је лукав човек.

– Јесте, јесте, то је и мој утисак. Лисица.

– Бити владар а не бити лукав, значи бити будала. Да није лукав зар би могао да се одржи у туђем народу толико!? У народу који га у основи не воли, иако му „кличе“!

– Софија ми се допада, али је некако мртва! Само, чини ми се да свет тамо више чита, јер сам на све стране видео књиге и књижаре. Београд према Софији, далеко је живљи и европскији град. Иначе, јасно је одмах да су Бугари сироти данас, да немају новаца...

– Како су вас дочекали архијереји?

– Па не свађамо се само ми, не подвајају се само наши архијереји, осећа се то и код њих, мада они покушавају да то прикрију од јавности и странаца. Кад смо с њима разговарали, у једном тренутку, поменули смо и Македонију, а уз то и Алтипармаковића, нашег министра. Ја сам рекао још нешто, а неко је од њих одмах упитао: „Је ли то онај наш некадашњи официр?“ – „Јесте, ваш бивши официр, а наш садашњи министар!“ – одговорио сам ја мирно. Нисмо иначе ишли никуда ван Софије. Били смо у посети и код Ивана Попова, министра спољних послова. Он је одлично верзиран о нашим приликама. Познаје многе људе и лично. Поменуо

је у неколико махова и тебе као преводиоца и човека који воли Бугарску... и жели да је у што бољим односима с нашом земљом.... Поздравио је преко нас све своје познанike у Југославији... У једном тренутку, рекао је чак да би био срећнији да је још у Београду... Кад сам покушао да ми то мало боље објасни, махнуо је руком и казао: „Каква разлика у одговорности!“

Београд, 10. март 1940. године

За време четрдесетодневног помена генералу Петру Мартиновићу видео сам Патријарха Гаврила први пут после неколико дана. Био је за десном певницом са митрополитом Јосифом скопским. Кад сам се ја пробио кроз свет и дошао, по обичају, за леву певницу, Патријарх ме је приметио и одмах нешто шапнуо митрополиту, који ме је погледао значајно. Био сам уверен да се разговор односио баш на мене, али вероватно двоструке природе, шаљив и озбиљан. Патријарх је сигурно рекао Јосифу да је боље да ме „запопе“ и обуку ми мантију, него да се свуда врзмам око њих без одежде и браде, од певнице до олтара – како је он то и раније више пута и мени у очи говорио у шали. А онда му је казао, свакако, и повод мога данашњег доласка. Јер кад сам се пре неки дан срео с епископом Нектаријем и Јованом на Теразијама, замолио сам их да испоруче Патријарху једну поруку што је Григорије Божовић шаље преко мене. Епископ Јован га је сутрадан питao, али није добио одређен одговор: „Шта имам ја да говорим са њим?!“ – рекао је Јовану Патријарх. Шта хоће од мене Божовић?! Немам ја никаква посла с њим!

Патријарх је мислио да Божовић хоће са њим да говори о владици Платону, који је био напао неке архијереје у својој беседи, а изгледа да је тако ту поруку схватио и владика Јован... Зато је тако и реагирао. Али, кад сам ја Јовану рекао да се тиче Николаја, он је рекао да ће разговарати с Патријарховим шефом кабинета Душаном Дожићем, да он тај састанак удеси са мном, а ја да се јавим Душану после пет минута. И ја сам се јавио, али сам дugo чекао на телефону док сам добио везу с Душаном, што иначе раније готово никад није био обичај, одмах су ме повезивали с кабинетом чим чују моје име. Изгледа да је Душан, после разговора с

Јованом, одмах разговарао с Патријархом, да би знао шта ће ми одговорити кад му даду телефонисти везу са мном. Кад сам најзад дошао у везу с Душаном, он је, тобоже, викао на некога: „Па дај ми човече, ту везу са Синишом!“ – очигледно желећи да ја то чујем и да то буде као неко оправдање преда мном за толико чекање. Одмах ме је „прекорео“ што сам ја њега обишао овога пута за тај састанак и радио на то-ме преко владике Јована. Рекао ми је да је најбоље да тај мој састанак с Патријархом буде, као и већина мојих састанака те врсте с Патријархом, узгред, случајно, после службе, кад се сртнемо. Сложио сам се и дошао данас на парастос генералу Мартиновићу који је држан после службе. Душан ми је иначе рекао да неће ништа говорити Патријарху о томе шта је њему рекао Јован, а најмање да му спремам нову „новинарску заседу“. Али, мени је одмах било јасно да га је до детаља обавестио унапред.

Чим се завршио парастос, по обичају ја сам се упутио за Патријархом. Кад смо били код степеница које воде за његове апартмане од главног улаза, Патријарх је, не окрећући се, рекао митрополиту Јосифу: „Хајдемо горе, да попијемо по једну кафу“!

Ја сам то једва дочекао, и мада не пијем кафу, ускочио:

– Ваљда ће, Ваша Светости, бити и за моју грешну душу једна??!

– Ене, шта ћеш ти, нема за Чачане кафе! – рекао је Јосиф у шали.

– Шта тражиш ти, Синиша, откуд ти опет за мном? – окренуо се Патријарх насмејан.

– Па ви знате да Вас ја увек пратим...

Испели смо се горе. Наједном, преко обичаја, Јосиф је окренуо десно у ходник за апартмане Патријархове, а за њим и владика Арсеније, а Патријарх је ушао на улаз који води за црвени салон, преко пута Кабинета. Ја сам успорио ход, задржао се код улаза док је Патријарх скинуо свој мантил, био сам у недоумици да ли да уђем, али сам се брзо снашао, одлучно ушао сам у салон. Патријарх је одмах сео. Ја сместа право пред њега.

– Ваша Светости, имао бих да вам пренесем једну по-луновинарску поруку!

– Нећу да чујем никакве поруке. Нећу! – одговорио ми је мало љут и црногорски одлучно.

– Ваша воља...

Патријарх је мало побледео, и затражио од свог ћирице, који је био још у гардероби, цигарету, као да би да се мало смири. Неколико тренутака затим појавио се и митрополит Јосиф, а за њим је стигао и владика Арсеније. Појавио се за њима и владика Владимир. Поручили су кафе. Патријарх је, не нудећи ме да седнем, почeo да прича нешто о генералу Мартиновићу. Али, пре него што је завршио своје причање, на вратима се појавио др Воја Јањић, без зимског капута, с једном црногорском капом на глави, какве носе црногорски свештеници.

– Ене, шта ћеш ти?! Шта ти је то на глави? Ти немаш право да то носиш! – насмејао се Патријарх.

– Ја улазим по пропису! – одговорио је Јањић и сео на прву столицу.

Патријарх ме погледа полунасмешен и рече:

– Седи, мој гонитељу, седи Синиша!

Јосиф се обратио Патријарху:

– Шта те лаже овај Драгачевац? – показујући на мене насмејана лица.

– Ене, зар си и ти из Драгачева?

– Отац ми је из Котраже, из Белог Камена...

– Па ти си из Мораче!

– Како?

– Па сви сте ви Драгачевци из Мораче. Каđ сам ја био у Целгеду у ропству за време рата, био је са мном апотекар Тајсић. Весео, добар човек. Просто нам је душу галио својом веселопићу и ведрином. Једног дана ми спремили неког јада да славимо. Била је моја и његова слава, Аранђеловдан, а он ће ти мени, да смо ми Морачани и ви Драгачевци браћа...

– По чему?! – питам га ја.

– Па славимо исту славу.

– Али то још не значи да смо исто племе.

– Ама јесмо, брате, знаш по чему?

– !?

– По томе што смо и једни и други лопови.

После тога Патријарх је причао како су неки Васојевићи хтели да докажу покојном патријарху Димитрију да је и он Васојевић.

– Било је то – прича патријарх Гаврило – за време Димитријевог устоличења у Пећи. Седимо ја, покојни краљ Александар, краљица Марија, Љуба Давидовић и патријарх Димитрије. Наједном неко ми донесе једну цедуљицу на којој ми Џемовић пише и пита да ли је тачно да је патријарх Димитрије Васојевић од неких Ђукића. Ја читам ону цедуљицу а Краљ се најže да види шта читам. Ја пружих патријарху Димитрију ону цедуљицу. Он прочита, а онда се окреће и рече: „Јест, кажу да сам од неких Ђукића тамо“. Али то се после прочуло, па Васојевићи навалили на Димитрија да искористе свога саплеменика, али он, како га је Бог дао, брзо се снашао, окренуо и викнуо: „Није то тачно, хај'д одатле!...

Почело се нешто о „српству“. Кад су упитали мене шта сам, одговорио сам да сам Југословен, и поменуо нешто и Бугаре. А Партјарх ће на то:

– Е, нико боље није рекао него краљ Борис... можда су то и измислили, али је добро... Наводно, он је рекао: „Ја сам, вељу, англофил, моја влада је германофилска, а народ ми је русофил...“

– Борис је мени направио код покојног краља Александра велику неприлику – каже Воја Јањић.

– Мени је краљ Александар причао о томе. Жалио ми се на тебе и Николаја Велимировића. Кад је оно долазио у Шабац. Објаснио ми је зашто је морао онако да говори са Борисом... Каже да је хтео да га разувери да није тачно да ми хоћемо да дамо Бугарима ишта... А ти си тамо обећавао неке срезове... кад си био код Бориса...

– Није тачно, ја сам говорио нешто друго Борису. Рекао сам му да је господар Балкана онај ко има Вардарску долину и пут за Солун. Ми смо у Македонији, нама се не тиче ко је на левој, ко на десној страни Вардара, ми морамо да држимо ту долину...

– Па ти си говорио о неким срезовима, тамо, о Цариброду, и не зnam шта још. А ја сам рекао и краљу Александру да од тога посла нема ништа – упада митрополит Јосиф, стари комита.

– Вала тај Цариброд ја бих им дао да није у питању стратегија и да су они сигурна нација, овако! – јавља се Нектарије.

– Прочитао сам ону твоју књигу што си је превео с бугарског, приче Елина Пелина „Род рођени“. Много личимо једни на друге, па ипак...

– Та се књига у оригиналу зове: „Ја, ти, он“.

– Па да, то смо сви, они и ми... па ипак.

– Сад сам превео и један роман „Чифлук крај границе“ од њиховог Боре Станковића – Јордана Јовкова, који је умро пре годину-две. У томе роману се описује Добруџа. Вредело би тај роман сви да прочитате...

– Е, вала, та Добруџа је заиста бугарска, не треба душу грешити! – каже Јосиф и прекрсти се.

– Бугарска је и требало би да је имају, али је невоља што с обзиром на данашње прилике, нисмо у стању да их у томе до краја помажемо-упада Патријарх који је цело време будно пратио сваку реч што је речена о Бугарима и Бугарској.

После тога Патријарх је причао о свом замонашењу. Било му је једва осамнаест година када је постао ћакон у селу Сићеву код Ниша. Светећи водицу хтео је у почетку да „шверцује“ читајући молитве, али када је видео да онај свет зна све те молитве напамет застидео се, и вишне никад ни речи није прескакао. Само, после тога, уместо да сврши за један дан тридесет-четрдесет водица, једва би свршио и десет. Уста би га заболела...

Донео је онда једну своју фотографију из тога доба. Млад, леп монах, који једва да има икакве сличности с овим данашњим Гаврилом Дожићем. Нешто мало види се само још у очима. И што је занимљиво, на тој младалачкој фотографији, изгледа мала раста а данас је прави цин.

– Боже, да ви знате само што је мене једном истукао овај мој прота др Стеван Димитријевић. Наравно, он то данас не признаје. Излупао ја неке своје другове, а он мене позвао у канцеларију, па онако огроман и снажан, удри по мени! Иначе, тај Стева, то вам је Божији човек. Тада се преоблачио скоро свако друго вече у аријутско одело и ишао увијен у бео чаршав као муслимани да свршава извесне поверљиве ствари у турско време... Ја га много волим...

– Е, ја морам сада да пођем. Треба да идем у Куманово да одржим једно предавање поводом „Недеље православља“. Желим да вам то саопштим и званично! – каже Воја Јањић Патријарху.

– Иди, само немој тамо да ми говориш политички!...

– Па, морам мало. Али ја ћу да узмем за тему једну идеју митрополита Јосифа. О српству! Спремили смо је ја и мој брат Кирило, о дванаестини... То ће бити добро, мислим да ће дванаестине бити усвојене... али о томе ћу Вам говорити кад будемо сами...

– Па да ми онда идемо! – каже у шали митрополит Јосиф, мада се из његових очију чита да је упознат о свему, јер он је главни „кувар“ свега србовања у Македонији, можда више него и сам Николај, кога они најортодокснији Македонци не могу да сmisле.

– Не мораш да идеши, митрополите, јер ја немам виште времена, журим на један важан састанак, али ћу доћи на пасајтос касније! – каже Воја.

– Е, ја бих баш сада да шапућем мало с његовом Светошћу упадам ја и гледам у Јосифа.

Ужичанин је одмах укопчао шта желим: да останем и да ме оставе самог с Патријархом.

– Онда ми сви да идемо. Хајде, купите се! – готово викну митрополит, као да је још четник, па јури своје „чупавце“ негде у планини да се повуку.

И, без речи, сви се сместа дигоше и напустише салон.

– Ваша Светости, ја ћу и поред Ваше забране да не говорим о неким стварима, да покушам да Вам саопштим ону идеју, јер се и мени свидела, а свидела се и свима другима који су је чули. Ви не сумњате, надам се, у моју добронамерност... Ја нисам никакав политичар али ме интересује и као человека и као новинара шта се збива у овој нашој јадној земљи, а мало чега је доброг у њој данас. Мало час у разговору, Ви сте рекли да се и сами чудите како се те партије већ једном не окуне, нарочито оне које су изван власти. А ми се неполитичари чудимо како се ви у цркви већ једном не окуните, кад видите куда је кренуо свет?! Све се љуља и све се колеба! Што не окуните бар српски народ, без обзира на партије, али не на начин како то проповедају разни Јовановићи и Васићи... Љотићи... Већ на бази југословенства, једнакости,... права и обавеза.

Пре тога Патријарх ме је, у једном тренутку, изненада упитао шта има новог у земљи. Одговорио сам му да Мачек има великих невоља у Загребу, Патријарх се окренуо Јоси-

фу и рекао: „Јесам ли вам ја рекао да ће доћи скоро време кад ћемо ми морати да бранимо Мачека од разних сепаратиста, од његових Хрвата туђих плаћеника?!“

Наставио сам:

– Ево видите шта се ради у Хрватској и у Србији, ви бисте морали да погледате ситуацију и са земље, не само са позиције вере.

Патријарх ме је дugo гледао. Ђутао, хутао. А онда ми је рекао:

– Слушајте, Синиша, мени су више пута рекли моји попови и неки грађани да се чувам свих вас из „Политике“, јер сте сви комунисти. Па ипак ја сам са „Политиком“ добро, нарочито с тобом. Само, хтео бих да ја теби нешто посаветујем: „Чак и да прихватим предлог који ми већ подуже стављају под нос, да одем на Опленец и у Жичу, шта ја могу као свештено лице, ви се из „Политике“ чувајте тога, нарочито тога вашег излапелог поповског чанколиза Григорија Божовића! Па, бре човече, зар ви не видите, зар ти, Синиша, не видиш, да се иза свега тога крију пипци Димитрија Јотића... Тај човек је мени писао неколико пута, он то тамо нешто у том смислу петља, мада ја иза свега тога видим Николајеве прсте, а шта ја о њему мислим, већ сам ти неколико пута рекао – „паметан по књизи, луд по глави“, како он то каже за понеке наше људе од пера које не воли. Ја и да хоћу да правим те њихове богомольчачке параде, које су мени увек биле смешне, не бих сад могао. Ускоро имам патријаршијски савет, имам „кување мира“, пост ми долази, а затим није то више питање мага и Николајевог односа, мирења преко Опленца и Жиче, него опште црквено питање. Ја знам Николаја. Он је био вазда такав, амбициозан, сујетан, себичан, егоцентричан, не много искрен ни према својим најближим; мада је сигурно лепа наша памет. Питање је његовог, Николајевог односа према Сабору. Ми морамо да чувамо саборност. Чланови Сабора траже да он дође у Патријаршију, а после ће ићи све лако. Могли бисмо се до миле воље шетати и по Жичи и по Опленцу, које Глигорије и слични његови саветници предлажу за сусрет и наше мирење. Ако би он дошао у Патријаршију, самим тим све би било ликвидирано за дан. И сви би попови били заједно и цео српски народ би био заједно...

Био сам сав црвен у лицу. Осетио сам чак и да се знојим. Наједном ми је пукло пред очима да овде није у питању, заиста, само однос Николај–Патријарх, него и нека сумњива политика.

– Молим Вас, шта хоће тај Јоћић овде?! – упитао сам Патријарха. – Био је овде куван и печен за време конкордатске борбе, а никако ми није било јасно шта он жели...

– Па ти, Синиша, или појма немаш о политици, или се правиш наиван. Право да ти кажем, познајући те као добра и поштена новинара, мало сам се изненадио кад су ми казали да си се ти примио да ми пренесеш од Глигорија ту вест, како да се мирим с Николајем јер је то, знао сам и раније, мисао и Димитрија Јоћића.

– Ваши Светости, хвала Вам много! Мени је та неславна дужност пала као сараднику „Политике“. Глигорије је близак пријатељ с Јоцом Тановићем, и обојица су вам слали преко мене исту поруку. Чим одем одавде, отићи ћу директору Влади Рибникару и испritchати му све. И замолићу га да каже Божовићу да ме поштеди убудуће таквих порука, а најмање у дујету с Јоцом Тановићем, који мене ионако не може да смисли; а да будем искрен, ни ја њега... Само, морам вам рећи, кад се тиче сређивања прилика у Српској православној цркви, опште је мишљење у „Политици“ да то треба што пре како-тако средити и то пре састанка Сабора, до којега иначе има доста времена...

– Е, не може ни тако, ја немам права да позивам владичке тек тако да сређујемо црквене и персоналне ствари...

Патријарх се, из неког разлога, и сам наједном ознојио и зацрвенео у лицу, није ми било јасно да ли из неког стида што овакве разговоре води с неким ту „новинарчићем“ или што би хтео да каже и неке теже речи о свом „ривалу“, мажда и да га „опсује“.

Онда је рекао:

– Видиш, ти, Синиша? мени је јасно да ова земља иде пут тешких искушења. Ја сам био, кажу, пријатељ с Миланом Стојадиновићем, лично као човеком јесам, а једва да сам се с њим слагао у неким данашњим проблемима и један одсто. Кажу за мене да сам политичар. Ја то јесам, али само толико колико не желим да ми неко баца прашину у очи, и да ме не прави будалом. Зар ти мислиш да бих ја могао да

аминујем оно што је Стојадиновић хтео, а камо ли ово што Јотић и слични заговарају... Па ипак ја бих желео да се измишим и са тим „лудаком“ којега никада нисам посебно вољео, али сам далеко био од сваке мржње. Ти знаш да сам ја човек који може и данас да удари, једном сам то учинио и као патријарх пред тобом, ударио сам палицом онога мога бандоглавог викара Дионисија у Раковици због његових глупости; али никога нисам у стању да мрзим... Па ипак не могу ни да се понижавам. Што се тиче сусрета с Николајем, мени су помињали и Каленић, да се тамо састанемо, али сам ја одбио. Ја и Николај се добро иначе знамо, честитамо чак један другом и данас празнике, али други архијереји хоће једну чисту ситуацију с његове стране... с ким је он, с Јотићем или са нама...

– Ипак би требало да се измирите.

– Добро.

– О томе зна и Николај. Он није рекао ни да ни не. Али ако бисте га ви позвали на Опленац, верујем да би дошао, а то би било у Вашој епархији... Размислите, јер време лети, догађаји се унутра и споља гомилају и компликују.

– Ама да вам кажем, ви их напољу сами компликујете. Ето, за Платона су криви само Григорије Божовић и Лазица Марковић. Григорије што је писао против њега, Лазица што је задржао тај указ о његовом одласку. Ја сам Лазици рекао „Да си ти пустио указ, њему би била упражњена епархија у Битољу, а у Бања Луку не би смео да иде, и до сада би био већ у пензији...“ Тај Глигорије прави чуда... Шта му то треба? Молим те, син таквог сјајног оца, покојног Вукајла Божовића, а тако рђав човек.

– Ваша Светости, допустите ми да пођем. Хвала Вам иначе што сте ми мало отворили очи. Ја ћу, рекао сам Вам, рећи о овоме свему не Григорију и Тановићу, него директору Влади Рибникару и шефу редакције Радоју Јосимовићу, да и они знају да се иза тога крије Димитрије Јотић. Али идеја помирења није рђава... Ви бисте уистину могли да на овај начин средите бар донекле и црквени и такозвани „српски проблем“ подвојености...

– Ајд, буди благословен, збогом!...

Београд, 14. март 1940.

Данас око 11 часова пре подне појавио сам се у Патријаршији. Хтео сам да видим шта има новог и да, евентуално, упаднем и код Патријарха. Како задуго нисам био у стању да доспем до којег било члана Синода, јер су у то време били на седници, нашао сам се пред вратима митрополита Доситеја, који је допутовао јуче из Загреба, али је био болестан. Послуга ми је рекла да је и он заузет. Код њега су тренутно три посетиоца: инспектор Министарства правде прота Бранко Поповић и још нека два свештеника. Кад су они изашли, упао је помоћник министра финансија хрватски, а за њим је ушао неки од службеника Патријаршије. Ја сам се зато повукао у „заладак“ – чекао на степеништу код лифта док се сви изређају, да би и сам био примљен код митрополита.

У једном тренутку, по својој новинарској радозналости отшкринуо сам нечујно врата која воде за други део архијерејских станова, а учинио сам то и зато што сам претпостављао да је у то време одмор и да би се ту могли наћи архијереји на пушењу, а међу њима можда и сам Патријарх, који стоји на челу Синода. Само што сам помолио главу, на моју срећу или невољу, нашао сам се очи у очи са Патријархом, који ме је, изгледа, иако кратковид, једини приметио. Био је само у свом мантилу, с камилавком на глави, на којој није било панакамилавке – беле „мараме“. Мантил му је био раскопчан, десну руку држао је, по обичају у цепу, а камилавка је, као и у већини случајева кад је у кући, била забачена. Кренуо је уз степенице, али је некако изузетно забацио читаво своје огромно тело назад, покушао да ме „не позна“. Он иначе, врло слабо види и с наочарима, а без наочара му је потребно доста напора да разликује лице и да га позна. Гледао ме је, гледао, али ме, очигледно није могао „идентификовати“. Ја сам му се клањао, и тек кад сам се огласио: „Допустите, Ваше Светости, да вас поздрави Синиша Пауновић!“ – Он скоро обрадован узвикну: „Ене, опет ти! Шта ћеш сад?!“

И хтео је да ми пружи руку да је целивам, али сам се ја мало збунио, што ме није одмах познао и, уместо да му приђем руци, рекао му право да бих желео да ми каже мало по-драбније о разговорима у Патријаршијском савету, о којем састанку ми је он већ раније напоменуо.

– Нема ништа! То иде код онога што овде ведри и облачи, ти знаш који је то... код овога Јосифа.

А онда ми је ипак укратко рекао шта значи овај састанак Патријаршијског савета.

У том је наишао Јосиф.

– Ево ти га, хватај њега! – рекао ми је весело Патријарх.

– Боже сачувай! Немаш ти са мном ништа, ништа ја не знам! – одговорио је Јосиф и прошао покрај нас.

– Доћи ћу ја ипак на чапицу разговора – добацио сам ја за њим, а Патријарх се наглас наслеђао.

Патријарх је онда пошао ка својим апартманима где га је већ чекао шеф кабинета Душан Дожић. Ђирица Милутин већ нас је чуо и отворио нам врата.

– Ваша Светости, добро је да сам Вас видео данас, макар и овако случајно. Хтео бих да Вам скренем пажњу на једну актуелну ствар, која се може тицати и цркве. Мени је то, на неки начин, и наложено да вам кажем, мада су мени овакве ствари прилично неугодне. Питање управника града Београда опет се поставља. Неки моји старији другови, новинари, мисле да би и ви око тога требало да се заинтересујете. Иначе, опет ће Коронецов довести свога человека. И, колико је нама новинарима познато, он баш сада на томе ради.

– Па шта ја могу ту?! Ко мене пита?!

– Можете, ви сте поглавар највеће вероисповести у земљи, ваше је право да се интересујете ко ће доћи за управника полиције у престоници. Није важно које ће он вере бити, али да буде човек без мрља. А кад је у питању Србин кандидат ви треба њега добро да познајете. Док ви чекате да вас неко одозго позове, Коронецов ће опет довести свога человека, и то не Словенца или Хрвата, него баш Србина, али тај ће бити као и овај, који кажу баш ништа не ваља... Иначе, сад се говори о двојици озбиљнијих кандидата: Животи Симићу и Пере Поповићу...

– Ја знам Рада Поповића из Пећи. Он је добар и поштен човек, али шта ја могу ту.

– Ви кажете да нећете да се мешате у политику, па добро, али ово није ипак она вулгарна политика. Ово је питање које директно засеже вас... Постоје четири лица која реферишу директно Круни: председник владе, председник Сената, шеф Централног пресбираоа и управник града Београда.

Али управник града је на таквом положају да може, не само уместо све ове тројице него и о њима да реферише Круни, па и уместо вас и о вама... Говори се да је овај управник свакодневно о свему прво обавештавао Корошца па тек остале, укључујући и Круну...

Патријарх је плануо:

– Ама, људи, ја, верујте ми, никада нисам имао никакве мржње ни према којој другој вери, ни према католичкој, али сам увек говорио да је тај Корошец наше зло. Он сад опет ради за себе да буде председник владе, говори против масона, хвали ове, оне, покушава чак да он окупи Србе! А, међутим, подметао је свима редом ногу, и Милану Стојадиновићу је подметнуо, и овом и оном, па ће подметнути и Драгиши Цветковићу, упамти... Ето, мене су нападали да сам пријатељ Милана Стојадиновића, био сам и јесам и данас; али и он је мислио да зна све и да је најмоћнији, да нема тог човека који га може одвојити од Кнеза. Ја сам му скретао пажњу на Корошцово лукавство, а он ни да чује! А шта је после било и како, то смо видели сви!... Ја се само чудим овим нашим радикализма, зашто се некако не измире. Треба образовати један блок и иступити снажно. Она комбинација с Мишом Трифуновићем и Драгишиом Цветковићем пропала. Сад раде с Ацом Станојевићем. Ми смо имали једну вредност – Љубу Давидовића, који је био добар човек али нереалан, но ипак користан, он је умро. Сад је остао Аца Станојевић. Ја сам му недавно послао свој благослов и заклео га да ради само за добро отаџбине, Краља и народа и да се не обазире ни на какве личне моменте. Треба направити један блок и окупити, пре свега Србе...

– Е, кад тако гледате, баш зато треба да се заинтересујете ко ће доћи на положај управника града Београда. Само, мислим да човек којега вам ја спомињем за тај положај, био би Југословен...

– Па, да, па да! Само, кажем ти, шта ја ту могу?! Ко ме не пита?! А ја не желим никоме да се намећем. Ето, пре неки дан, моје владике ишли су код Кнеза, по повратку из Софије. Били и разговарали. Ја их после питам би ли каквих других разговора сем о вашој посети Бугарској поводом штампања заједничких богослужбених књига, а они веле, не. Ни речи. Ето како ти је то. Па шта онда ми можемо...?

– Можете, Ви сте Патријарх, друга величина у земљи, и треба да се чује и Ваше мишљење кад год је у питању неки проблем као што је случај управника града престонице. Да то није важно, зар би се и ми новинари у то мешали...

– Е, хајде, збогом, па видећемо – рекао је и пружио ми руку, па ушао у своје апартмане, пошто је пре тога био сам затворио врата да бисмо разговарали у четири ока.

Београд, 29. март 1940. год.

Јелисије Поповић испричао ми је данас како је протекла скупштина Удружења свршених и бивших богослова Српске православне цркве, које је основано 1937. године, за време конкордатске борбе. Скупштина је одржана у хотелу „Национал“. На жалост, ја нисам могао присуствовати, јер сам морао да будем на годишњој скупштини Српске краљевске академије. Место мене био је неки мали Бузгановић, нови сарадник.

– Циљ овог удружења је да испуни празнину централног свештеничког удружења, које су владике разбиле стварајући епархијска удружења. Ово удружење није одобрио Синод. Одобрио га је министар унутрашњих дела, с обзиром да у њему има грађанских лица, свршених богослова. Патријаршија гледа на њега нерадо, што више мисли да су то Николајеви људи. Скупштина је одржана поподне између пет и шест часова. Бојали смо се да неће бити посећена. Међутим, већ око четири сата сала је била пунा. Досад је ово удружење водио др Војислав Јањић. Пошто се он измирио с Патријархом, изгледало је да ће се удружење угасити. Зато је цела управа дала оставку, и против државних правила. Правила не предвиђају колективну оставку управе, већ испадање појединих чланова. Стара управа мотивисала је своју оставку жељом да дођу свештеници на чело управе, а цивили да остану само толико да се задржи полусветовни карактер. Скуп је отворио Бранко Ђорђевић, раније потпредседник. Објаснио је оставку старе управе и упитао хоће ли да се задржи удружење. Сви су изјавили да хоће. Поднесен је извештај. Најинтересантнији извештај је био онај који је поднео свештеник Милан Сретеновић, уредник „Пастирског гласа“. У њему се говори, пре свега, о великој борби да се лист

одржи у животу. Лист је иначе орган овог удружења. Изнео је имена сарадника, чији број износи око сто педесет личности из свих друштвених редова наше земље.

Послат је телеграм Краљу.

Постављено је питање да ли да се пошаље телеграм и Патријарху. Настао је тајац. Онда се јавило неколико повика: „Не треба свима слати! Оно можемо тако свима!!!

Стигао је телеграм Николаја Велимировића, ужичког и Венијамина, браничевског, појединих свештеника и неких грађанских лица.

Устао је прота Драг. Туфегџић и рекао:

– Пошто треба да одговоримо на телеграме Николаја и Венијамина, ред би био да поздравимо и Патријарха, и одмах прочитао текст телеграма. Скупштина је одобрила текст, јер се у њему апеловало на Патријарха да поради на измирењу у Цркви, пошто је он зато најпозванији.

Телеграми Николаја и Венијамина говорили су да скупштина треба да донесе све своје одлуке на корист народа и Цркве.

Одговор који је упућен Николају: поздрављају најдостојанственијег сина Српске православне цркве и наследника престола св. Саве.

Одређени су људи који ће да кандидују нову управу. Изабрани су једногласно: Љуба Богићевић, прота, др Јустин Поповић, Бранко Ђорђевић, секретар Патријаршије, Драг. Туфегџић, прота Алекса Тодоровић, бивши свештеник из Краљева, Стеван Лалковић, трговац из Београда, Света Рајковић, књижар из Београда, Драгић Тешић, професор и још неколицина.

Донесена је и резолуција, која је упућена Патријарху. У њој се апелује на Патријарха да учини све да се среде прилике у цркви што пре, што је преко потребно с обзиром на време у којем живимо. Подвучено је да ако постоји неких начелних размимоилажења у врховима цркве, да то треба и начелним путем расправљати и доћи до сагласности. Да се ради на томе да се убудуће избегну личне увреде сличне онима које су дошли од стране владике Платона према владици Николају, итд.

Ево једног дела те резолуције:

Удружење свршених и бивших богослова српске православне цркве одржало је 22. фебруара (6. марта) ове 1940. године у Београду своју годишњу скупштину и на њој донело седећу резолуцију:

„Вођени љубављу према својој цркви и искреном бригом за судбину светосавског народа и наше државе, размочили смо свестрано и објективно нашу општу црквену и народну ситуацију, јасно уочавајући све опасности које нам прете, и дошли смо до необоривог закључка, да је нашој цркви данас више него икад, потребно јединство – јединство погледа и истоветност делатности.

1 – Луксуз нејединства и неслоге могу себи дозволити и опет у знаку ризика – само велики и безбедни народи.

Наши народ је на изложеном месту, а наша црква између две интернационале, римокатоличке и комунистичке, које се односе непријатељски према православној цркви и светосавском национализму.

Наша црква има по свом географском положају улогу прве одбрамбене линије православног Балкана а по историјском стицају прилика, од Руске револуције па овамо, и водећу улогу у православном свету уопште.

Сва та сазнања о њеном положају и стању, о опасностима које још прете и о њеној специфичној мисији, неодложно јој налажу, да са пуном озбиљношћу чистом савешћу и снажном свешћу, приступи дефинитивном срећивању својих унутрашњих прилика и достизању тако потребног јединства.

2 – Цркви, међутим, није потребно макакво јединство, већ јединство засновано на истини и правди. Без истине и правде, јединство не би имало моралне основе ни моралног оправдања, никде, а у цркви понајмање.

Црква мора да има онај морални ауторитет, који је, у овом имену од преке потребе нашем народу; а може га имати само у том случају ако заставу истине и правде подигне високо.

Никакво механичко, административно, спољашње јединство...

ПРИЛОЗИ

НЕТАЧНОСТИ У ЧЛАНКУ С. ПАУНОВИЋА „КАД СУ ЛЕТЕЛЕ КАМИЛАВКЕ“

Крајем прошле и почетком ове године „НИН“ је из „новинарске бележнице“ Синиште Пауновића објавио његово сећања на време „Кад су летеле камилавке“.

Пауновић је покушао да опише „сукоб између врхова Српске православне цркве и Стојадиновићеве владе око Конкордата“.

Будући да нам Пауновић ништа ново није рекао у свом фељтону, јер је о Конкордату већ доста писано, не би смо се ни обазирали на обнављање његових „сећања“. Међутим, у њима има доста нетачности и о њима желимо да кажемо неколико речи.

Описујући бденије у београдској Саборној цркви уочи Нове године 1937., Пауновић, између остalog каже: „И сама црква била је свечано опремљена. Теписи. Чудотворне стваре иконе. А архијереји и свештенство били су одевени у најсвечаније одоре“ („НИН“ – 20. децембар 1981, 62). Саборна београдска црква није имала пре рата, а нема ни данас, никаквих чудотворних икона. То је чиста фантазија Синиште Пауновића. У Православној цркви, па и у нашој Српској православној цркви, тачно се зна које су иконе чудотворне и где се оне налазе. То би требало да зна и један предратни београдски новинар. Кога је то све од архијереја Пауновић видeo на поменутом бденију, јер је познато да је, сем патријарха Варнаве, служио те вечери само викарни епископ сремски Саво (Гласник Српске православне патријаршије, Сремски Карловци 1937., 20)?

О патријарху Варнави „покретљивом човеку и неуморном раднику“, Пауновић каже: „Он је своју „марш–руту“ и даље држао као када је некада био монах и архијереј у Македонији“ („НИН“ – 20. децембар 1981., 61). Патријарх Варнава као монах никада није службовао у Македонији. Он је,

после својих студија, из Русије дошао 5. августа 1905. године у Цариград и ту је остао до свога избора за епископа.

Др Милан Стојадиновић, председник владе, за време своје посете члановима Светог архијерејског сабора, 1. јуна 1937. године, по Пауновићу, рекао је: „Чудим се архијерејима што се буне против Конкордата, када и сами немају свој Устав“ („НИН“ 20. децембар 1981., 62). Зар је могуће да је дан председник владе не зна да је васпостављена Српска патријаршија добила свој Устав 16. новембра 1931. године, који је обнародован и у Службеним новинама бр. 275 – LXXXVI од 24. новембра 1931. године? На експозе Милана Стојадиновића одговорио је, по Пауновићу, „као најстарији по годинама службе и живота, митрополит дабробосански Петар“ (Исто). Међутим, митрополит Петар није био најстарији архијереј у Сабору по годинама. Митрополит бањалучки Василије је био од њега старији шест година.

„Крваву литију“ Пауновић описује као очевидац. Молепствије за оболелог патријарха Варнаву у београдској Саборној цркви, „још од млађих свештеника, јерођакон Патријаршије Симон, истрачao је на амвон и позвао народ да изађе на улицу за архијерејем...“ („НИН“ – 27. децембар 1981., 59). Пре свега, свештеник је свештеник, а ђакон је ђакон. То је знао сваки предратни гимназијалац, а друго, никакав јерођакон Симон није у то време, а ни после тога, постојао, у Патријаршији.

„НИН“ од 10. јануара 1982. године доноси једну фотографију и испод ње следећи текст: „Крвава литија пред Саборном црквом: слева на десно: свештеник Бранко Ђорђевић, полицајац Мија Петровић, свештеник Васа Јованчић, новинар „Политике“ и аутор напег фељтона Синиша Пауновић и полицајац Сава Цветојевић“. Бранко Ђорђевић никада није био свештеник, већ световно лице и секретар патријарха Варнаве. То ће бити неко други. Право презиме свештеника Васе, члана Црквеног суда у Београду је Јованчевић, а не Јованић, а онај иза њега није Синиша Пауновић, „автор нашег фељтона“ већ Мирко Зековић, приправник Црквеног суда у Београду (умро 29. маја 1970. године).

Јерођакон „Симон“, по Пауновићу, позива „народ да изађе на улицу за архијерејем“ („НИН“ – 27. децембар 1981., 59), а недељу дана раније ће Пауновић у „НИН“-у (20. децембар 1981, 63) рећи да је у „Крвавој литији“ било „два ар-

хијереја у свечаним одеждама“. Међутим није му тачно ни једно, ни друго. У литији су учествовала три архијереја: шабачки Симеон, сремски Сава и моравички Платон.

Говорећи о Бошку Богдановићу, уреднику „Времена“ и његовој посети Патријаршији, 1. јуна 1937., Пауновић вели: „Иако се јуче појавио после дуге паузе, и овога пута је „тркнуо“ у кухињу. То су многи приметили и свако је на свој начин коментарисао. То је приметио и Варнава“ (Исто, 62). Како је патријарх Варнава могао приметити ко улази у патријаршијску кухињу када свако зна да се она не налази на истом спрату где и Патријархове одаје?

За Пауновића, епископ зворничко-тузлански Нектарије је, 1937. године, митрополит. Међутим, он је постао митрополитом дабробосанским тек 1951. године.

Слајемо се са Пауновићем да је за време Конкордатске борбе наша земља била преплављена литератуrom против Конкордата, али се не слажемо са њим да је он аутор брошуре „Крвава православна литија у Београду“, на којој је псеудоним – Небојша. О тој брошури Пауновић каже: „Текст који сам написао имао је двадесетак страница канцеларијског формата. Писан је намерно „поповски“ и „српски православно“. Нека места сам допунио подацима који су стigli редакцији од других наших сарадника – сведока сукоба народа и полиције. Нешто су „попови“ сами дописали. Брошту је донео, преко Остружнице, у Београд један типограф, мислим да се звао Бора Вукотић...

Занимљиво је да се додило оно што смо ми само претпостављали: да ће свет помислити како се иза тога псеудонима крије поп Јањић. Не само свет, него и многи архијереји и свештеници, који нису били упућени, веровали су у то што је и сам Јањић већ првог дана присвајао ту брошту као своје „дело“ и њоме се поносио.

Ја као писац, осећао сам се чудно... био поносан и љут на Јањића, боље рећи што ми отима „славу“ („НИН“ – 10. јануар 1982., 61).

Крајем 1961. године, Бора Вукотић, бивши фактор Манастирске штампарије у Сремским Карловцима и велики поштовалац епископа Платона (он је покренуо иницијативу да се одмах после рата обележи гроб Платона у Бања Луци) причао ми је о владици Платону као врсном црквеном жур-

налисти и писцу брошуре „Крвава православна литија у Београду“. Штампање брошуре епископ Платон потурио је режимској штампарији „Време“ у Београду, а потписао ју је псеудонимом „Небојша“. Брошуре је штампао у Манастирској штампарији, на чијем челу је он стајао, а за штампање је користио поверљиве раднике. Владика Платон је, узгред буди речено, имао неколико псеудонима: „Небојша“, „Стари Небојша“, „Сг. Богольуб“, „М. Богольуб“, „Флавијан“ и „§“.

На вест о мученичкој смрти епископа Платона, наш вредни и неуморни историчар проф. др Љубомир Дурковић је прикупио податке о животу и раду епископа Платона у Патријаршијској и Државној архиви, копије његових писама, концепте и белешке из његове коресподенције и књижевног рада. На основу те грађе, проф. Дурковић је још 1941. написао књигу под насловом „Платон Јовановић, епископ бањалучки“, која је угледала света у Еџворту, Пенсилванији, 1978. године, а у издању Српске православне епархије источноамеричке и канадске.

Ево, шта каже проф. Дурковић у својој књизи о епископу Платону и његовом учешћу у Конкордатској борби: „У тим тешким данима еп. Платон се нашао на положају који му је најбоље одговарао. Био је управник Манастирске штампарије у Срем. Карловцима. Његов ратоборни дух и способности организације дошли су до пуног изражавања на том положају. У борби против конкордата он је искористио, до максимума, те своје способности. Из Штампарије изношени су пакети за пакетима отиштампаног материјала, који се раствао, и са њим обавештаван народ о правом стању по конкордатском питању. Платон је био организовао тако пропаганду против конкордата, да му ни државне власти нису могле ометати. Из Штампарије, којом је он управљао, чули су се вапаји за слободом и правдом, а који се нису могли чути у нашој осталој штампи. Еп. Платон, искусни борац штампао је у Карловцима против конкордата брошуре, чланке и летке. Оно што му није цензура дозвољавала он је својом довитљивошћу илегално штампао (Крвава литија, Београд 1937.). Неке брошуре и летке подметао је штампаријама, које су биле уз владу, као на пример штампарији „Време“, која је највећу борбу водила у корист конкордата. Овим је стварана забуна у јавности, и није могла да разуме

шта се све догађа. Та иста штампарија штампа и за и против конкордата. Ово је још више збуњивало, када се знало да је она уз владу. Био је у Карловцима покренут и лист „Стари Небојша“, који је требало да излази у форми летка. Изашао је само први број, и то 28. августа 1937. године“ (121-122). Сви су, дакле, архијереји и искрени сарадници Српске православне цркве знали ко је аутор те брошуре. Нико и никада ту брошuru није приписивао онима који су пре рата знали „најбоље ујдурисати са својим пријатељима поповима“ („НИН“ – 13. децембар 1981., 62), а после рата представљати се као пријатељи Цркве и појединих чланова више јерархије. Колико се Синиша Пауновић знао добро „ујдурисати са својим пријатељима поповима“ види се из његових речи, које смо, као посластицу, оставили на крају: „Није било дана да нисам макар на пет-шест минута навраћао у вилу у којој је лежао болестан патријарх, али сам први пут покушао да уђем код болесника тек онда када су лекари почели давати неке наде на оздрављење. Долазио сам тако обично уз архијереје или уз симпатичног управника Патријаршије, Црногорца, против Калуђеровића („НИН“ – 10. јануар 1982., 62).

Управник Патријаршије (тачније речено управник Патријаршијског двора) за време патријарха Варнаве био јеprotoјереј Арсеније Шељухајев. У време болести и смрти патријарха Варнаве (1937) protoјереј Иван Калуђеровић, живео је на Цетињу. Зато је и могао „Гласник, службени орган Српске православне патријаршије“, Београд 1938. године, на страни 346 у Службеном делу објавити ово: „Постављен за управника Патријаршије. – Његова Светост Патријарх Српски Господин Др Гаврило одлуком својом П. Бр., 307 од 14/27. маја 1938. год., благоизволео је поставити за управника Патријаршијског двора у Београду protoјереја Ивана Калуђеровића, Архијерејског заменика на Цетињу у пензији“.

Како можемо, после свега овога, веровати Пауновићевим излагањима о „натезањима“ између патријарха Варнаве и појединих архијереја разним неповољним „вестима“ о појединим архијерејима и свему ономе чиме је почастио наше најбоље архијереје између два рата.

Еп. Сава

(Православље, 1. март 1982, стр. 3)

О РУКОПИСУ*

Част ми је да дам своје мишљење о рукопису књижевника Синише Пауновића који се односи на покушаје југословенске владе да са Св. Столицом склопи конкордат пре другог светског рата. Овај рукопис има следеће добре особине:

1. Колико је мени познато – а ја нисам специјалиста за историјско раздобље о коме је реч – догађаји су приказани верно и у целини одговарају историјској истини.

2. Рад је написан непристрасно и без обзира на то што се понеком читаоцу може учинити друкчије.

3. Читав Пауновићев спис заснован је на живописном приповедању и својим стилом одговара захтевима савремене историјске публицистике.

4. Било би добро да аутор у једној уводној и доста опширној напомени стави до знања читаоцу на који начин је настао његов спис и који су извори његовог приповедања.

Сигурно је да би читалачка публика с радознaloшћу прихватила један текст овакве садржине и стила.

Београд, 3. марта 1981.

Радован Самарџић

* * *

Рукопис Синише Пауновића, књижевника и новинара „Кад су летеле камилавке“/160 шлајфни/ прочитao сам са особитим интересовањем и задовољством. Материјал који нам писац пружа на основу својих свакодневних дневничких бележака пружа једну сасвим нову слику догађаја везаних за конкордатску борбу и „крваву литију“ у Београду 1937., 19. јула.

У последње време тај се догађај наше међуратне политичке и црквене историје све чешће помиње, најчешће искривљено и тенденциозно. Било би зато потребно што пре објавити ову књигу. Корист би била вишеструка.

* Синиша Пауновић је осамдесетих година прошлог века тражио издавача за рукопис „*Kad су летеле камилавке*“ па је прибавио препоруке историчара и професора Филозофског факултета у Београду др Радована Самарџића и др Јована Марјановића.

По потреби, био бих волјан да напишем и посебну стручну рецензију за евентуалног издавача, ако будем позван, како би и дубље објаснио све значајне податке који се у овом делу налазе.

У Београду 1977. 1 маја.

Јован Марјановић с. с.

Синиша Пауновић
Редакцији седмичног часописа „НИН“
Белград
Македонска 29*

Чланак „Кад су летеле камилавке“ написан је са доста фактичних података о ситуацији за болести патријарха Варнаве и за борбу противу Конкордата српског православног насељенија. Међутим, аутор Синиша Пауновић у својој новинарској бележбици пропустио је да наведе и један важан детаљ, наиме „дан погреба патријарха Варнаве“, а о чему ја у даљем излагању пишем:

Руга погребне поворке на дан погреба патријарха била је (дан раније) објављена. Она, т.ј. погребна поворка, поред осталог, имала је да крене улицом „Теразије“, поред Краљевог двора, официрског дома и да дође и заустави се испред плостада „Славија“, где је било предвиђено да један говорник буде свештеник или да цивил одржи опроштајни говор. На плостаду „Славија“ је био постављен један подијум, на коме је требало да се постави ковчег са преминулим патријархом.

Пошто се мој стан налазио близу „Славије“, то ја и моя супруга решили смо да изблиза посматрамо погребну поворку, па смо пошли „на лице места“, недалеко од ресторана-пивнице „Код Рудничанина“, на око стотинак метара од „места произшествија“, где је требало да се врши молепствије и говор изнад ковчега покојника.

На тротоару код „Рудничанина“ било је уличних бандера, али је било и неколико подебљих дрвета (липе, багреми или сл.), те ја и моја супруга смо застали иза једног та��ог дрвета, да у случају потребе – злу нетребало – се заштитимо, држећи се чврсто о њему.

Наишла је погребна поворка, а са њом и маса света, више симпатизера, малко сеирђије, те читави простор од

„Официрског дома“ до ресторана „Рудничанин“ напунио се људима, женама и децом, и то тако густо да од једног (зида), ивице једног тротоара, до ивице (зидне) супротног тротоара било „дупке пуно“ света, да човек није се могао заокренути на свом месту.

У поворци је било и разних патриотских удружења: са својим барјацима; на супрот места, где смо моја супруга и ја стајали, налазили су се Српски четници (вальда Пећанчеви), наоружани „до зуба“ са својим барјацима.

На самом плостади „Славија“ налазило се неколико десетина жандарма, који су се држали подаље од погребног пиједестала (у суседним улицама је било још више жандарма).

Свештенство је поставило ковчег на споменути пиједестал и сад се очекивало да почне црквено појаније и да почне предвиђен опроштајни говор.

У том тренутку чуо се један снажан тресак ! То зацело никако није од испаљеног пушчаног метка. То је био прасак од поломљеног стакла суседних витрина дућана, или од неке пале на поду лествице, јер ту је било и људи који су донели са собом двокраке лествице да би могли са висине посматрати „сабитаније“, или нешто слично. Услед овог праска народ се ускомешао. Видели смо како су четници подигли своје барјаке, и човек би помислио, да они крећу напред, према ковчегу покојника. Међутим сви четници, као по команди, направили су један „налево круг“ и почели су да беже „назад“, преносећи свој страх осталом околном народа. Настало је једно страховито безглаво бежање, сва маса света се усталасала, почела да гура и гази све пред собом и тако бежећи реп ове поворке, који је био негде до Официрског дома, побегао је чак до палате „Албанија“. Бежало је неколико хиљада људи, а можда чак 10 хиљада људи.

Ја и моја супруга ухватили смо се чврсто за „нашу липу“, и с обзиром да испред нас није било много (бежећег) света, јер смо били на почетку поворке, „Код Рудничанина“, успели смо да се успешно супроставимо притиску гомиле и остали смо на својим местима!

Кад је после десетак-петнаестак минута престало бежање, ми смо остали сами на „бојишту“, аoko нас је било сијасет марамица, мушких и женских капа, рукава од џемпера, женских ципела и др.

На плостаду „Славија“ остао је само покојни патријарх у свом ковчегу на подигнутом подијуму и – око њега – два-десетак наоружаних жандара. Ни свештенства није било! Српски патријарх остао је сам, напуштен од своје пратње, на „ветрометини“ код „Славије“, а два-три туцета жандара били су у чуду, да уместо борбе и млаћења са публиком, доживе такво кукавно бежање! Уколико извештај оног (пушчаног) праска код „Рудниччина“, није била претходно смишљена полицијска ујдурма!

После двадесетак минута, када се ситуација на „бојном пољу“ код „Славије“ стишала, прикупило се свештенство и друга погребна пратња и њих стотинак људи, а не хиљадама, којих је било на почетку процесије на „Славији“, одвели су покојног патријарха на његов вечни починак. Уз пут опет су се накупили верници-симпатизери, те на концу испред гроба, већ их је било неколико стотина!

Ово је био један детаљ са погреба патријарха Варнаве.

Господин Син. Пауновић би могао ово да ради истинитости текста провери!

Скопје.

18-I-1982

Николев Стојан

* Писмо је пронађено у заоставштини С. Пауновића, која се чува у његовом легату у Градској библиотеци у Чачку.

Друг Синиша Пауновић

БЕОГРАД

Друже Пауновићу*,

НИН је објавио наш кратки фељтон „Кад су летеле камилавке“, у четири наставка, почев од 13. XII. 1981., поводом КОНКОРДАТА и смрти патријарха Варнаве. Тада сам то читao са особотим задовољством.

Међутим, нешто касније ми пада у руке „ПРАВОСЛАВЉЕ“ и у броју од 1. марта 1982. прочитам чланак епископа САВЕ: „НЕТАЧНОСТИ у чланку С. Пауновића „Кад су летеле камилавке“. И то сам прочитao са особитим задовољством.

Али сам сада у дилеми у чему је сада истина и коме да верујем.

Време је пролазило, а ја сам живео у нади да ће после тога написанија епископа Саве свакако тај наш новинар Пауновић реагирати и нешто написати, у атар ИСТИНЕ и сво-га образа. Колико га ја познајем на овоме се не би смело остати.

Међутим, ништа од тога до данас.

Зато вас овим путем молим да се упознавате са тим написом епископа САВЕ и дате своју оцену. Уколико то не би учинили, остаје као истина оно што је све рекао епископ Сава, а не ви у НИНУ. Ви би много изгубили у очима својих читалаца и поштовалаца.

Данас баш читам у „Политици“: „Који градови могу да подигну споменик Титу“. О томе веома важном питању одлучило је ПРЕДСЕДНИШТВО СК ССРНЈ. Поред главних градова република и покрајина то ће моћи и градови који носе Титово име. Тако ће наши народи и народности бити обогаћени за још 16 споменика другу Титу. Можда ће то затражити накнадно и Бихаћ и Јајце да понесу његово име ка-ко би и себи обезбедили могућност подизања таквог споменика.

* Анонимно писмо пронађено у заоставштини Синише Пауновића.

Радио данас јавља да је „ФАНИ“ – Кавадарци закатањен као промашена и нерентабилна инвестиција. Тако је пропала још једна велика идеја „Фабрике радницима“. Понешто нам баш не иде од руке... Најважније је да штафета кружи Југославијом и да су нам рентабилни Меморијални центар у Београду и Спомен подручје Кумровећ-Требче.

Срдачно, ваш

Н. Н.

П.С. – „Кућа смрти“, бив. логор на Бањици, као и да не постоји.

*Синиша Пауновић, Проћа Стеван Димићијевић и
ђакон Доситеј*

СИНИША ПАУНОВИЋ – СВЕДОК ИСТОРИЈЕ

Тешко је рећи о Синиши Пауновићу у мало речи оно што је најважније и највредније у његовом раду, јер толико целовитих области деловања ретко кад могу да стану у један људски век, па макар он био и тако дуг као што је био његов. И као новинар, и као књижевник, преводилац са бугарског језика, колекционар ликовних дела, али и разне документарне грађе, Пауновић је оставио занимљиве и значајне трагове, који, сваки понаособ захтевају посебно проучавање.

Рођен је у Чачку 25. августа 1903. у сиромашној и мношто чланој породици Светозара Пауновића, бившег кафеџије, а потоњег приученог телефонисте на пошти и железници. Основну школу и гимназију завршио је у родном месту, а 1922. године уписао се на Грађевински факултет у Београду, да би после две године студирања (и положених испита са високим оценама) закључио да га далеко више привлачи књижевност и писање којим се већ бавио и пре доласка у Београд. Повремена сарадња у „Политици“ претворила се у стално заједничење 1926. које је трајало до 1971, а хонорарни сарадник овог листа је остао и по одласку у пензију. Упоредо са новинарским радом студирао је на Филозофском факултету историју и књижевност и дипломирао 1933. године. Пред Други светски рат је био дописник „Политике“ из Бугарске. У немогућности да се врати у земљу, носио ратним вихором, нашао се прво у Русији, да би затим преко Турске и Сирије стигао у Палестину, у Јерусалим и придружио се избегличкој краљевској влади, у нади да ће се његова одисеја окончати одласком у Лондон. Уместо тога, због несугласица са Јованом Ђоновићем, владиним делегатом на Средњем истоку, интерниран је на југ Африке, у Кејптаун, где је остао до краја рата.

По завршетку рата вратио се у Југославију и, на предлог директора „Политике“, Владислава Рибникара, обрео се поново у својој редакцији на месту уредника Београдске

хронике. Од тада, неуморно пише о многим личностима и темама из света културе, науке и уметности, одржавајући присне везе са бројним уметницима, културним и јавним радницима. Такав је био и после пензионисања, све до смрти – 9. априла 1995. године.

У „Политици“ уређивао је, такође, и рубрике „Ви пите“, „Из старог Београда“, а најдуже, и данас популарну рубрику „Међу нама“. Осим уредничког посла, Пауновић је као новинар пропутовао читаву Европу, Африку и део Азије о чему сведоче занимљиви путописи и други текстови. Држао се властитог начела: „Увек када сам одлазио у неку туђу земљу, желео сам да напишем и нешто ради чега нисам тамо пошао.“

Готово је немогуће набројати писце којима је његова пажња била заокупљена и којима се враћао више пута, од Ива Андрића, Вељка Петровића, Исидоре Секулић, Бранислава Нушића, Боре Станковића, Рада Драинца, до Раствка Петровића, Јована Дучића, Александра Белића и других књижевника.

Своје интересовање за ликовну уметност изражавао је кроз бројне текстове о, на пример, Љуби Ивановићу, Пјеру Крижанићу, наивним сликарима и вајарима, нарочито о Богосаву Живковићу и Јанку Брашићу, али и многим другим, као што су Петар Лубарда, Марко Челебоновић, Јован Зоњић, Мило Милуновић и други.

Залубљеник у позоришну уметност, Пауновић је пасионарно писао о великанима српског глумишта: Добрици Милутиновићу, Илији Стanoјевићу, Брани Цветковићу, Миливоју Живановићу, Љубиши Јовановићу, Мири Ступици и другима. Синишу Пауновића, новинара, одликују текстови који не живе само један дан, јер, лишени сваког сеназационизма, писани с намером да обавесте и поуче, нису изгубили на актуелности и зато су занимљиви и данас.

Као и већина писаца, књижевни рад започео је објављивањем песама у часописима („Венац“, „Полет“, „Живот и рад“, „Мисао“, „Српски књижевни гласник“), као и песничким књигама. Огледао се и у прозним формама: есеју, приповеци и роману, које су наишле на различит пријем код књижевне критике. Књига приповедака „Они и ми“ и романи „Пуста земља“ и „Србија које нема“ су у великој мери ау-

тобиографског карактера и обилују аутентичним подацима о збивањима у Чачку у време његовог детињства и ране младости. Највише успеха постигао је са књигама документарне прозе у којима је комбиновао новинарски интервју, дневничке белешке и есејистички приступ одређеним темама. То су књиге: „Писци изблиза“, „Трагом њиховог детињства“, „Добрица говори“, „Драинац песник и боем“ и „Бора Станковић и Бранислав Нушић иза завесе“.

Синиша Пауновић се рано, још у детињству, заинтересовао за бугарски језик и, научивши га, за бугарски народ, његову књижевност и ликовну уметност. Та љубав учинила је да је стекао блиске пријатеље међу писцима и сликарима још пре Другог светског рата. У жељи да и нашој културној јавности буду позната књижевна и ликовна дела ових уметника, почeo је са превођењем и објављивањем њихових остварења у разним листовима и часописима и прикупљањем слика за своју колекцију. Као преводилац се афирмисао још у периоду између два рата. Оно по чему ће остати упамћен као преводилац јесу књиге: „Бајо Гањо“ (два издања) Алекса Константинова, „Под игом“ Ивана Вазова, „Дивље приче“ и „Три једночинке“ Ивана Хајтова, „Бугарске дечје приче“, „Испод Витоша“ (антологијски избор 21 приповедача), „Род рођени“ „Земља“ и „Гераци“ Елина Пелина, „Чифлук крај границе“, „Златија“ и „Кладенац“ Ангела Карапијчева, „Дете“ и „Црни не побелеше“ Владимира Польанова, „Царевић“ Николаја Рајнова, „Големанов“ Стефана Л. Костова, „Некрштен дан“ Јордана Радичкова, „Септембар“ Геа Милева и „Преломно време“ Антона Дончева.

Својим занимањем за бугарску културу и напором да је што више приближи југословенској јавности Пауновић је у току шест деценија упорног рада одиграо улогу културног посредника између две земље, па и у временима када су политичке прилике биле озбиљна препрека за то.

Синиша Пауновић је био страстан колекционар ликовних дела. Још као млад новинар, иако са малим приходима, почeo је да набавља слике и цртеже, тако да је после Другог светског рата имао већ солидну збирку слика наивних сликара, али и академских, што му је омогућило да отвори „Малу галерију Синише Пауновића“. Занимљив је податак да је за „Малу галерију“ Пауновић подигао зграду у сопственом

дворишту, набављао експонате, организовао изложбе у са-мој галерији, али и гостујуће, чак и у иностранству, и све то издржавао из личних средстава, а посете су биле бесплатне. Опремио је он и део куће за галеријски простор и ту је приређивао изложбе академских сликара, а у „Малој галерији“ – наивних сликара, или самоуких, како их је он називао. Његова драгоценна колекција слика садржи и више посебних збирки најпознатијих уметника, као што су: Јанко Крижанић, Љуба Ивановић, Мило Милуновић, Петар Лубарда, Јован Бијелић, Мића Поповић, Пеђа Милосављевић, Иво Кушанић, Зуко Цумхур, Владимир Жедрински, Јанко Брашић, Цветин Белић, Милош Вушковић, Никола Граовац, Сава Шумановић, Милић од Мачве и други. Колекција садржи и више од сто његових портрета које су урадили разни сликари и вајари, као и дела бугарских и словачких уметника.

Изузетно вредна колекција слика „Мале галерије“ била је незаобилазна када су приређиване поједине изложбе у земљи или иностранству, о чему сведоче многи реверси о позајмљеним сликама. Нарочито често су позајмљиване слике „Коло“ Јанка Брашића и „Свадба“ Цветина Белића, али и многе друге.

У богатој заоставштини Синише Пауновића која се чува у Градској библиотеци „Владислав Петковић Дис“ у Чачку видно место заузимају његови дневници које је водио преко педесет година, као и необјављени рукописи, књижевни и документарни, настали најчешће на основу његових редовних, готово свакодневних бележења о људима и догађајима, писаних у намери да се некада у будућности објаве. Писао је „за далека нека поколења“ како је имао обичај да каже. То су занимљиви рукописи о Иви Андрићу, Вељку Петровићу, Исидори Секулић, о његовим избегличким данима за време Другог светског рата, о конкордатској кризи 1937. и други мањег обима.

Преузимањем легата Синише Пауновића Библиотека се обавезала у договору са породицом Пауновић да, поред чувања успомене на овог значајног завичајног ствараоца настоји да објављује поједине његове рукописе. До сада је публикована збирка стихова „Присењи“ (2003) у едицији „Времена“, а ове године објављује се његов рукопис „Кад су летеле камилавке“, који представља једно новинарско сведочење о

крвавим дogaђajima насталим после усвајања документа о конкордату у Народној скупштини 1937. у Београду. О Пауновићевом активном учествовању у општенонародном протесту против конкордата сведочи и брошура „Крвава православна литија у Београду на дан 19. јула 1937“, коју је он потписао псеудонимом Небојша, као и један летак са истим потписом под насловом „Атак зликоваца на православље“ којима је обавештена јавност о полицијском нападу на литију предвођену свештеницима, организовану као молећствије за здравље патријарха Варнаве, а које се претворило у крвопролиће. Пауновићева књижица о том дogaђaju, баш зато што је анонимна пружала је касније могућност многима да присвоје њено ауторство. Ипак, у „Српској библиографији. Књиге 1868–1944“ разрешен је псеудоним Небојша и наслов „Крвава православна литија“ сврстан је под одредницу Пауновић Синиша. О могућим присвајањима ауторства „Крваве православне литије“, па и комичним ситуацијама које су настајале поводом тога, сведочи и Пауновићев запис у једном његовом необјављеном аутобиографском тексту:

„За то моје дело знали су само неколицина, међу њима и Влада Рибникар, тако да су ту дискретност користили разни београдски хвалисавци и, често, у мом присуству, тврдили како су они ту брошуре написали. Један од њих био је и бивши министар вера Војислав Јањић, који је мени лично причао најдугачко и нашироко како је и кад написао ту књигу.“

Извесно је да је брошуре „Крвава православна литија“ писана и штампана на брзину, да је у том моменту морала бити анонимна и да је састављена од материјала који је Пауновић тада имао. Касније, на једном примерку сачуваном у његовој библиотеци, он је оловком обележио мање делове које је написао Угљеша Јелић, ћакон Саборне цркве у Београду и владика Платон, а поред псеудонима Небојша написао је своје име. Чињеница да су у тексту коришћени и цитати других аутора, дала је могућност различитог тумачења ауторства публикације.

Марија ОРБОВИЋ

НАПОМЕНЕ

Завичајна библиотека *Врела* покренута је 1983. године са намером да се у њој објављује рукописна заоставштина стваралаца којима је Чачак место рођења. Као седму књигу у едицији, Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“ издаје вишеслојно сведочење Синише Пауновића о конкордатској кризи 1937. године и приликама у земљи. Овај важан историјски догађај „виђен“ је очима новинара који је био посматрач, извештач али и учесник, човек иза завесе, чак и шаптач идеја и веза између свештенства и кругова око листа *Политика*. У књизи *Кад су лећеле камилавке* објављена су не само Пауновићева сећања, већ и другачија мишљења о конкордату изречена од других личности у дужем временском периоду од 1937. до данас.

Читалац ће можда после читања књиге бити у дилеми, јер понуђено штиво не даје одговоре на бројна питања. На једној страни имаће лични суд новинара и сведочење очевидца, на другој суд епископа Саве, мишљење науке... Званично *Српска библиографија књига 1868-1944.* даје Синиши Пауновић ауторство за књигу *Крвава православна лиција* у *Београду*, док епископ Сава тврди да је броштуру писао владика Платон (Јовановић), епископ бањалучки. Епископ Сава оспорава још нека Пауновићева виђења, али то није по колебало издавача да објави и ово мишљење, не опредељујући се при том ни на једну страну.

Издавач *Камилавки* је настојао да што мање интервенише у рукописној заоставштини Синише Пауновића која се таложила скоро пола века. Отуда недоследности у правопису и употреби великог слова у три извора његових сећања: *Крвава лиција*, рукопису *Кад су лећеле камилавке* и *Дневнику*. Сматрали смо да би исправљање и уједначавање правописа општило аутентичност Пауновићевог рукописа. Једино се одступило од тог принципа у писму Стојана Николева из Скопља,

јер је писано на мешавини српског и македонског језика, доста нечитко и нејасно.

Намера Градске библиотеке, која баштини од 2002. године Пауновићев легат, јесте да овом „отвореном“ књигом осветли време пред Други светски рат, односно један важан догађај у историји Српске православне цркве. Можда и запита: да ли смо научили лекције из којих смо у прошлости добили лошу оцену? И – колико смо као народ одговорни према себи, својој земљи, вери, језику и култури

Уредник Д.О.

САДРЖАЈ

Прилог разумевању времена	5
Сведочење из смутног времена	9
Крвава православна литија	25
Кад су летеле камилавке	41
Из дневника Синише Пауновића	173
Прилози	239
<i>Нећачност у чланку С. Пауновића</i>	
„Кад су летеле камилавке“	241
<i>О рукопису</i>	247
<i>Писмо Стјојана Николева из Скогља</i>	249
<i>Анонимно писмо Синиши Пауновићу</i>	252
Синиша Пауновић – сведок историје	255
Напомене	261

Синиша ПАУНОВИЋ
КАД СУ ЛЕТЕЛЕ КАМИЛАВКЕ

Прво издање

Издавачи
Градска библиотека
„Владислав Петковић Дис“
www.cacak-dis.org.yu
e-mail: bdis@ptt.yu
и
породица Пауновић

За издавача
Даница ОТАШЕВИЋ
др Ђорђе ПАУНОВИЋ

Штампа
Графика ЈУРЕШ

Тираж
400

СИР-Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Београд

322(497.1)“1937/1940“(093)
271.222(497.11):272“1937/1940“(093)
94(497.1)“1937/1940“(093)

ПАУНОВИЋ, Синиша
Кад су летеле камилавке / Синиша Пауновић ; [предговор
Владимира Димитријевића]. - 1. изд. - Чачак : Градска библиотека
„Владислав Петковић Дис“ : Породица Пауновић, 2006 (Чачак :
Графика Јуреш). - 262 стр. : ауторова слика ; 21 см. - (Завичајна биб-
лиотека „Врела“ ; књ. 7)

Тираж 400. - Стр. 5-7 : Прилог разумевању времена / Славенка
Терзић. - Сведочење из смутног времена : стр. 9-23. - Стр. 255-259:
Синиша Пауновић - сведок историје / Марија Орбовић. - Садржи
ауторове текстове : Крвава православна литија у Београду на дан 19
јула 1937 године ; Из дневника.

ISBN 86-83375-36-6

а) Српска православна црква - Католичка црква - 1937-1940 -
Историјска грађа б) Црква - Држава - Југославија - 1937-1940 -
Историјска грађа ц) Конкордат - Југославија - 1935 - Историјска
грађа д) Београд - Политичке прилике - 1937-1940 - У успоменама

COBISS.SR-ID 136865804